

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

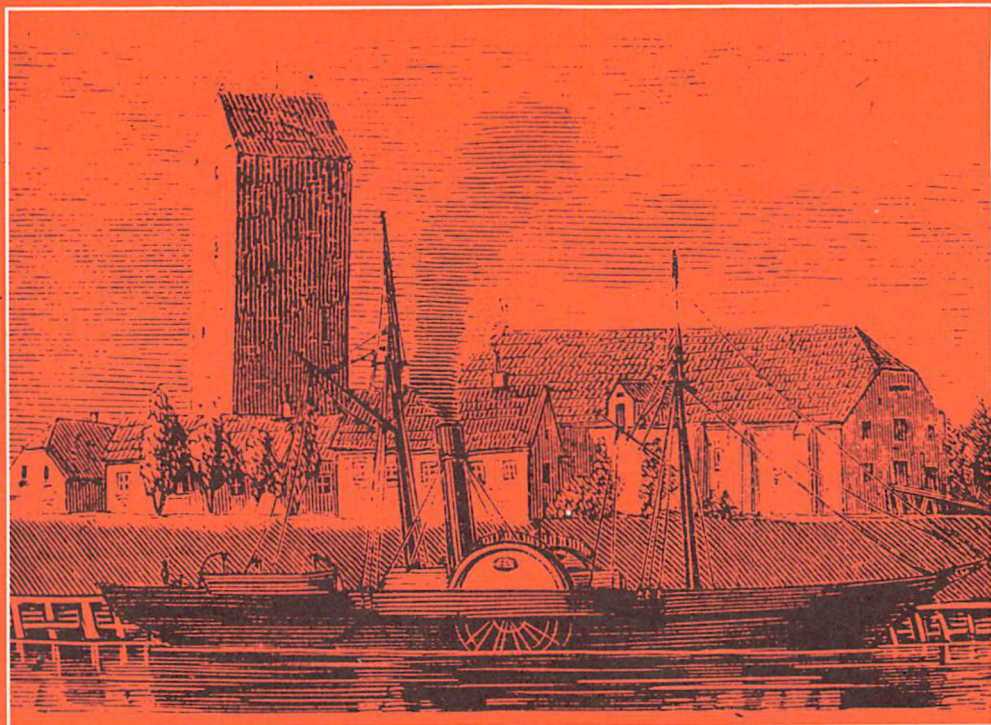
Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HISTORISK SAMFUND FOR SORØ AMT

ÅRBOG 1991

ÅRBOG FOR
HISTORISK SAMFUND
FOR SORØ AMT

1991

ÅRBOG FOR HISTORISK SAMFUND FOR SORØ AMT

BIND 78

Udgivet af
HISTORISK SAMFUND FOR SORØ AMT

1991

Bestyrelsen:

Sparekassedirektør Preben V. Andersen, Kirkerupvej 80, Kirkerup, 4200 Slagelse, formand.
Gårdejer Helge Christiansen, Glenhøjgård, Bildsøvej 29, Bildsø, 4200 Slagelse.
Fhv. viceskoleinspektør R. Henneke, Kristinelundsvej 39, 4200 Slagelse, kasserer.
Gårdejer Carl Jensen, Hanchøjgård, Sneslev, 4100 Ringsted.
Landsretssagfører Carl Jonsén, Tinggade 1, 4100 Ringsted.
Fhv. viceskoleinspektør Erik Nielsen, Dyrchavevej 24, 4230 Skælskør, næstformand.
Museumsinspektør Henning Nielsen, Egevej 1, 4220 Korsør.
Lærer Ole G. Nielsen, Knurvanggård, Lundforlundvej 8, Lundforlund, 4200 Slagelse.
Museumsinspektør Margit Baad Pedersen, Skuderløsevej 30, Bråby, 4690 Haslev.
Museumsinspektør Helge Torm, Fru Ingesvej 8, 4180 Sorø.
Læge H. H. Poulsen, Hovstien 4, 4242 Boeslunde.

Revisorer:

Revisor Lars Schiødt Hansen, Snekkerupvej 4, Flakkebjerg, 4200 Slagelse.
Overlærer Bent Heegaard Petersen, Bødstrupvej 63, Sørbymagle, 4200 Slagelse.

Foreningens ekspedition:

Kristinelundsvej 39, 4200 Slagelse. Tlf. 53 52 27 38. Postgiro 3 00 82 90.

Årbogens redaktion:

Redaktionsudvalget udgøres af: Helge Christiansen, Ole G. Nielsen og Helge Torm.
Ansvarlig redaktør: Ole G. Nielsen, Lundforlundvej 8, 4200 Slagelse. Tlf. 53 58 40 16.

Bidrag til næste årbog må være redaktøren i hænde senest 31. marts 1992. Hvis intet andet er aftalt, afleveres manuskripter maskinskrevet og uden nævneværdige rettelser.
Manuskript kan også afleveres på diskette, dog efter nærmere aftale.
I tilfælde af stofrigelighed kan redaktionsudvalget prioritere rækkefølgen og udskyde manuskripter til det efterfølgende år.

Indhold

Korsør Slot og Fæstning (1150-1950)	7
<i>Af Ulrich greve Holstein-Holsteinborg</i>	
Thomas Bugges kort over Antvorskov Rytterdistrikt 1771	35
<i>Af Bo Fritzbøger</i>	
Soldaterbreve fra krigen 1848-50	60
<i>Af Hermod Nielsen</i>	
Spændende affaldslag fra det ældste Slagelse	72
<i>Af Anne Preisler</i>	
Jøderne på Glænø	76
<i>Af Dagny Nielsen</i>	
Nye bøger	79
<i>Af Ole G. Nielsen</i>	
Formandsskifte	81
<i>Af Preben V. Andersen</i>	
Historisk Samfund for Sorø Amt 1990	82
Driftsregnskab fra 1/10 1989 til 30/9 1990	84
Nye medlemmer pr. 1/5 1991	85
Sognerepræsentanter	85
Ældre årbøger	86
Love for Historisk Samfund for Sorø Amt	86
Lokalhistoriske arkiver i det gamle Sorø amt	87

Korsør Slot og Fæstning (1150-1950)

Af Ulrich greve Holstein-Holsteinborg.

1981 blev 200 sider manuskript skrevet og sat til bogen "Korsør - fæstning, raketfabrik, flådestation", men aldrig udgivet!

Store dele af indholdet er baseret på endnu ej brugte militære arkiver, hvorved nyt tilskud af viden tilføres Korsør.

Der går tilsyneladende nogen tid endnu førend bogen udkommer, - og da diskussionen fra tid til anden går om det her udvalgte emne, - bringes dette derfor nu.

Militærhistorien i den lokale historie.

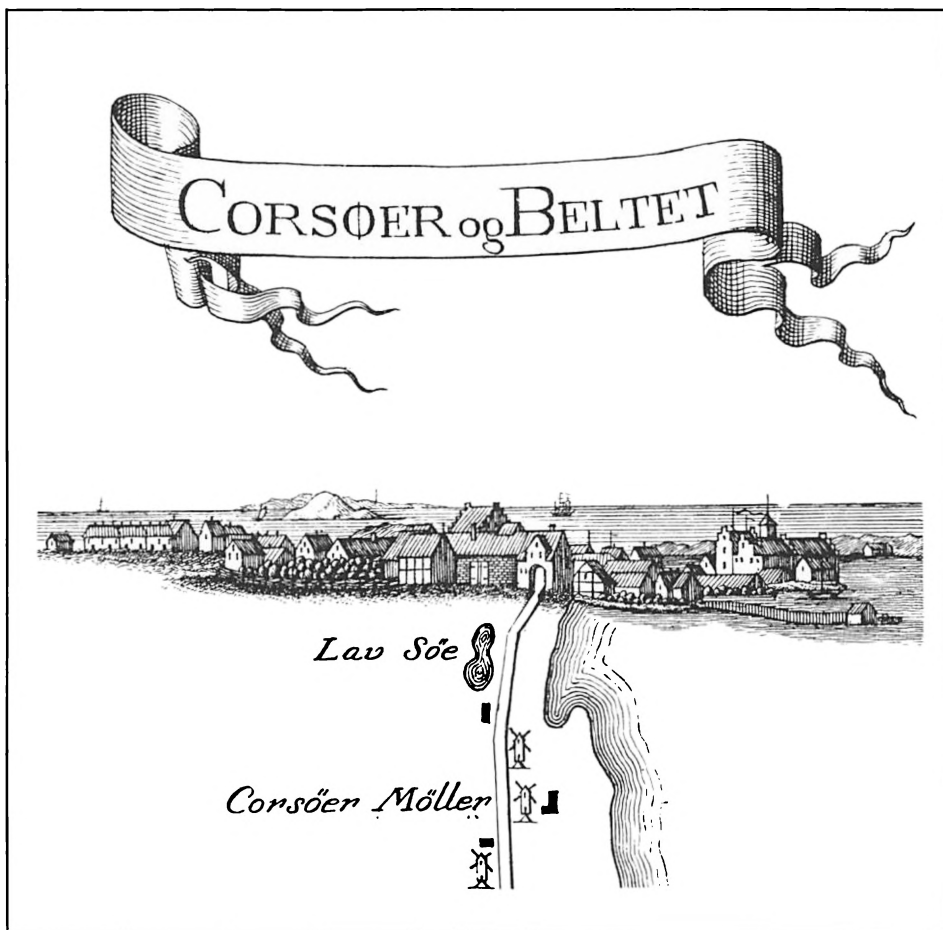
Enhver lokalitet rummer normalt i sin fortid en god portion militærhistorie eller i hvert fald historie med blot et vist militært indhold og islæt. Nogle rummer enddog særdeles meget. For næsten alle gælder det imidlertid, at den hidtidige historieskrivning ikke har taget større hensyn til denne side af landets fortid, selv om næsten alle indbyggere, på en eller anden måde og i de fleste tider, har haft berøring med militæret. Også i Danmarkshistorien som helhed har militærets udvikling været meget prægende, f.eks. som en væsentlig social faktor. Blot 100 år bagude havde militæret en langt mere central placering i datidens samfund, der idag er historien. Derfor har militæret spillet en meget stor rolle i fortidens sammenhænge og i forrige tiders Danmark.

Korsør Fæstning er et værdigt sted at starte. De fleste spændende elementer er indbefattet på dette sted, lige fra den tidlige middelalders voldsomme historie, stedets funktion som overfartsby og senere af denne årsag både slot og garnison. Den moderne tid er indtil videre afsluttet med dens funktion som møderby for flådestation og forskellige andre elementer i det moderne forsvarsstruktur. En sammenfattende karakteristik af Korsørs skæbne og udvikling kan også gives med et ordvalg, som må tilfredsstille militærhistoriske turister:

Korsør - invasionernes sted. Dette er nok typisk for Korsør, thi fire store sølandsætninger af fjendtlige enheder har byen set - 1523, 1535, 1658 og 1940. Ydermere har mange kampe med et påfaldende samme forløb og udseende fejlet hen over Korsør og nærmeste omegn - 1289 to gange, 1306 og 1326 som nogle få eksempler.

Korsør bys' historie - militært set (middelalderen)

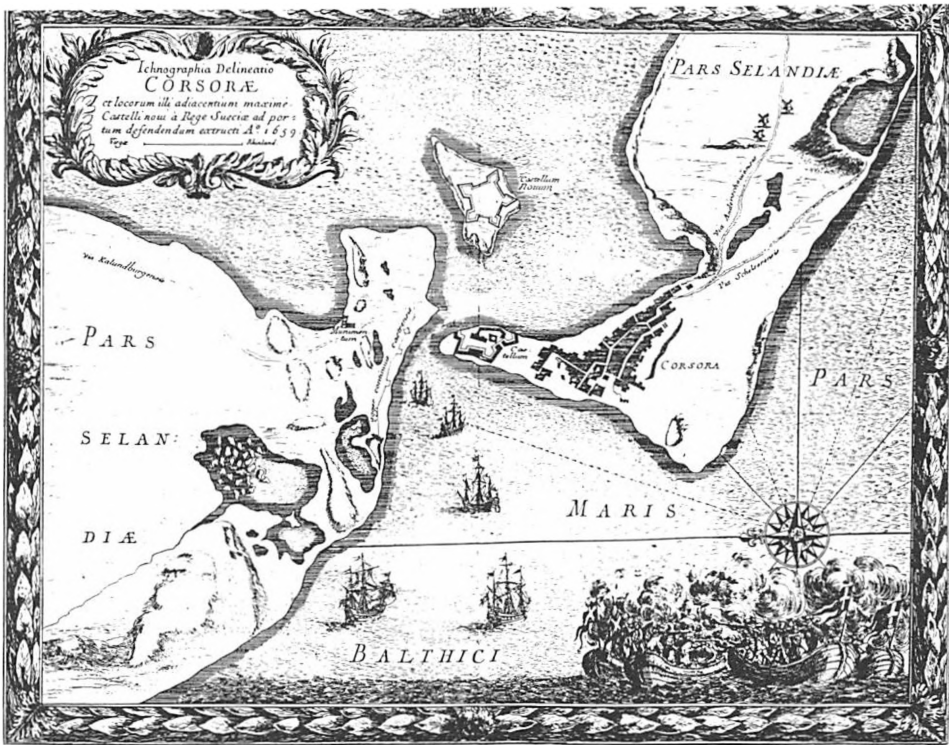
Korsør by startede sin tilværelse som senere søkøbstad, med en række huse beliggende på den lave strandodde, der skød sig frem imod nord ved ind-

Korsør by og Slot, ca. 1780. Fra sydøst.

mundingen til Korsør Nor. På denne udsatte plads skulde stormfloder ofte ind over husene. Selv efter 1666, hvor den gamle Sct. Gertruds kirke ombyggedes, var byen blot i sin udviklingsmæssige vorden. Husene lå omkring kirken, hvis store tag mest af alt lignede en holstensk kornlade. Dele af Korsør by lå tilsyneladende stadig, indtil kong Erik af Pommern (1412-1439), omkring den gamle fæstning Tårnborgh i bunden af Korsør Nor. I denne konges regeringsperiode kom der orden i lovudstedelser og købstadsrettigheder; ligesom købstæderne langs Øresund nød også Storebæltstæderne godt af kong Eriks energi, og for Korsørs vedkommende var man gennem lang tid flyttet fra det efterhånden affældige Tårnborgh. I 1441 flyttedes byen endelig til Korsør Nors vestlige udmunding for, som det blev berettet, »att affbryde Taarn-Borgh oc Corsoer, som de gjorde oc end giöre«.

Korsør Fæstnings tårn er sammen med Vordingborgs Gåsetårn vort bedste

Korsør By og Fæstning, 1659. Svensk generalkvartermester E. Palberg var forud for invasionen på "spionage-besøg".

bevarede middelalderlige barfred. I 1346 nævnes det udtrykkeligt, da Valdemar IV Atterdag tilbageerobrede »Borgen ved Indløbet«. Dets kælder og de tre nederste stokværk går tilbage til sidst i 1200-tallet. På Erik Pommerns tid forstærkedes det ved opmuring og forhøjedes fra det fjerde stokværk samt formentlig også med en tindekrans øverst.

Tårnborg og Korsørs' historie

Korsørs navn består af ordene gruset strandbred (øre) og kors, der kan formodes at have været sømærke ved indløbet til Korsør Nor. Oprindeligt var norbyen Skælskør overfartsstedet til Fyn. Først da Korsør nåede sin nuværende placering ved bæltet, opstod en konkurrence mellem de to byer, som Skælskør i længden tabte, da både besejlingsforholdene og afstanden til Nyborg var gunstigere fra Korsør.

Årsagen til Tårnborgs (Korsørs) opståen skal ses i lyset af 1100-tallets ufred. Kirke og krone opfører en række borge til sikring af rigets overfartssteder. Bisp Absalon bygger således en borg på en ø i Øresund ud for landsbyen Havn (København), bispens broder Esbern Snare byggede Kalund Borgen i bun-

den af Hærvigen. Indsejlingen til Korsør samt Storebælts østside beskyttedes af Tårnborg, der ligesom kastellet på Sprogø blev bygget af Kongen. På Fynsiden rejste Kong Valdemars vendiske søstersøn, Knud Prisslawsøn, Nyborg. Kong Valdemar selv byggede bag Oringe Næs den stærke Vordingborg.

Tårnborg Kastel

Første gang historien beretter om et befæstet punkt på disse egne af Sjælland er i følge Saxo, da Svend Grathe efter sejren ved Nyborg i 1150 og ved Gedbæk i 1151 følte sig fri til nu at vie tid og energi til at bekæmpe rigets ydre fjender, Venderne. Han opførte borge rundt omkring på kysterne, »hvor Stedet i sig selv yde godt værn og tilhold«, og således også to ved Bæltet, den ene på Fyn og den anden på Sjælland. Imidlertid skal begge være lagt øde af Venderne; den ene må være Tårnborg ved Korsør Nors nordkyst. De i 1890-erne foretagne uddgravninger af Tårnborgs voldsted fremdrog bygningsrester, der dog utvivlsomt hidrørte fra en senere tid end Svend Grathes.

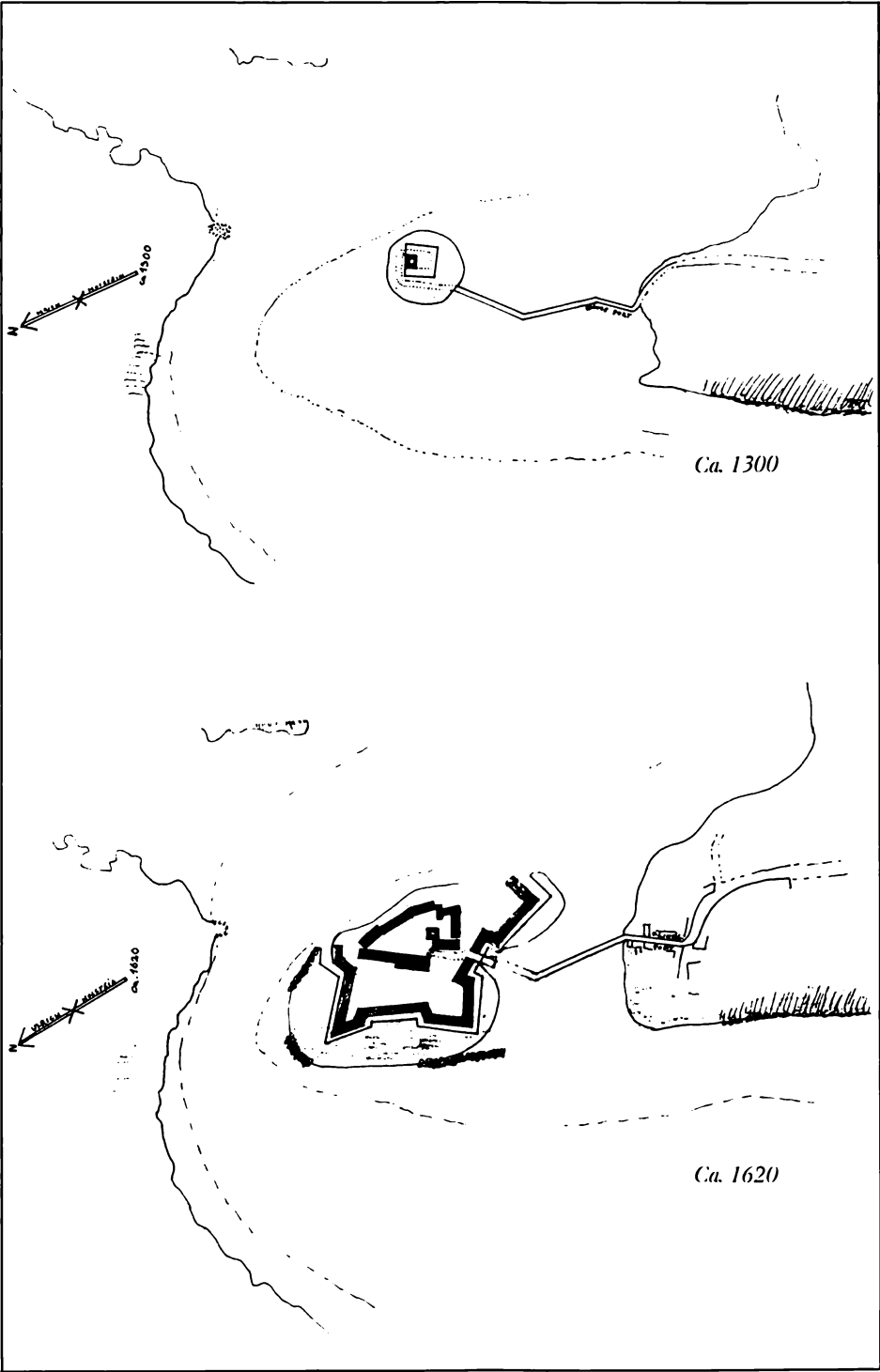
Tårnborg Kastel bestod af en i uregelmæssig firkant anlagt ringmur, ca. 30×30 m, der var anlagt på et 1,6 m bredt af kamp opført fundament; ovenover dette stod en munkestensmur. Midt inden for dette stod et kraftigt tårn på ca. otte meter i firkant, bygget på kampestensgrund. Omkring tårnet var der flere steder brolægning foran nogle mindre bygninger, der støttede sig til ringmurens inderside. Kastellets port var i østre ringmur.

Tårnborg hørte til Valdemar den Stores arvegods, og antagelig kort efter 1164 udlagde han den til Kronen som erstatning for den til Johanitter-klosteret i Antvorskov afgivne gamle kongsgård. Som arvegods skal forstås Konunglef, der var det gods, hvor Kongen i sin egenskab af konge havde indtægterne, uden at det var at betragte som hans private ejendom.

Ikke mange begivenheder knytter sig til Tårnborg i de efterfølgende tider. Dog opholdt Christoffer I sig gentagne gange på Tårnborg, hvilket bl.a. ses af, at han både 1254 og 1259, og derfor muligvis også tiere, udstedte breve herfra. Kun 24 dage efter udstedelsen af sidstnævnte døde kongen den 29. maj.

I de følgende årtier var Tårnborg et af de steder, der meget hyppigt udsattes for angreb; det led betydeligt ved kampe, der førtes om det. Eksempelvis ankom Norges konge, Erik Præstehader Magnussen i 1289 til Sjælland med en hær og afbrændte bl.a. Skælskør og Tårnborg; efter lange hærgninger vendte nordmændene hjem hen i mod slutningen af august. Imidlertid havde Marsk Stig allerede tidligere på sommeren indtaget og nedbrudt borgen på Samsø samt afbrændt Tårnborg med kirken, Skælskør og Nykøbing Fl.

I 1306 tages de fredløse sag op til fornyet behandling, men man resolverede også denne gang, at retsforfølgelsen havde været korrekt. Derefter udslettedes de fredløses tilholdssted på øen Hjelm og Marsk Stigs Borg jævnedes med jorden af kong Erik. Den norske kong Håkon erklærer derfor Søborg Forliget fra 1305 for brudt og genåbnede fjendtlighederne. Påny trængte nordmændene hærgende ned langs de danske kyster, og en norsk flåde angreb Tårnborg ved

Korsør, der beherskede overfarten til Fyn; den blev imidlertid slået tilbage med blodige tab. Det fortælles i en samtidig kilde, at en hel del nordmænd dels blev dræbt, dels faldt i vandet og druknede ved Tårnburg; samtidig omkom en modig dansk ridder, Jacob Olavsens søn, der var sønnesøn af Ebbo Glug og vist nok en yngre bror til Andreas Olavsens Mundskænk, der var gift med grev Jacob af Nørrehallands moder. Under kampen ville han springe over i et fjendtligt skib, men faldt i vandet og druknede. Nyere historikere mener dog, at dette var et plyndringstog af de fredløse fra Hjelm til Tårnburg i 1306. Også Københavns borgere afværgede med stor tapperhed et norsk angreb.

Imidlertid var Tårnburg tilsyneladende stadig brugeligt som opholdssted, og år 1307 afholdtes her herredag.

I 1316 udstedte Erik Menved et privilegium for en hollandsk by tilhørende Hanseforbundet, hvori det bestemtes, hvilke told de skulle aflægge i Danmark.

Her siges, at de bl.a. skulle betale i Tårnburg. Ligeledes fremgår det heraf, dels at Tårnburg stadig bestod, dels at det var fra dette sted, rejsen ind i Sjælland startede. Først i de følgende årtier dukkede Korsør frem.

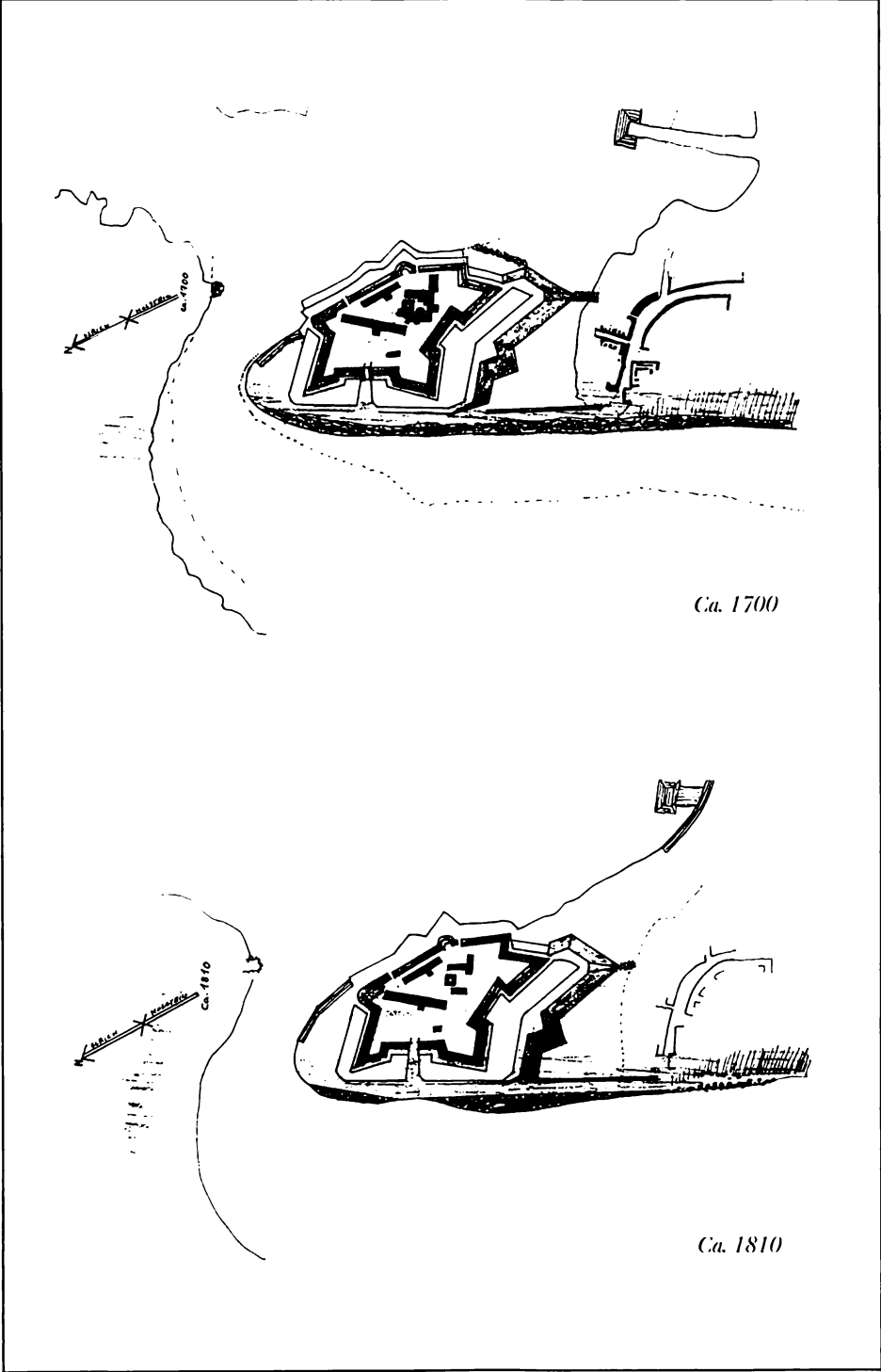
Fredeligt nævnes en person i en skrivelse fra 1322 »Jacobus Dictus Scaal, Advocatus Dn. Regis in Thornburgh«, men herefter startede Tårnburgs endelige nedgangstid.

I 1326 søgte Drost Laurids Jonsen og Ludvig Albrechtsen på den danske adeloppositionens vegne hjælp hos greve Gerhard III af Rendsborg til at fordrive kong Christoffer II (1319-1332). Greven fik finansiell hjælp fra sin rige fætter, greve Johan III af Plön.

Greve Gerhard rykkede ind i Danmark med en stor hær, og uden modstand faldt Jylland og Fyn i hans hænder. Ingen ville kæmpe for kong Christoffer; overalt sluttede stormændene sig til den indrykkende hær. - Fra sin residens på Vordingborg sendte kong Christoffer sin søn og medkonge, Erik, mod oprørerne med en tysk lejehær. Erik indesluttedes imidlertid på Tårnburg, da også disse tropper nægtede at følge ham over Bæltet, og rejste sig mod ham. Han belejredes nu af østdanskerne - sjællandske og skånske herremænd - under ledelse af Knud Porse og Ludvig Albrechtsen; kort efter ankom også jyderne med deres holstenske venner, og efter 16 dages belejring måtte Tårnburg overgive sig. Den unge kong Erik førtes som fange til Haderslevhus og lagt i lænker.

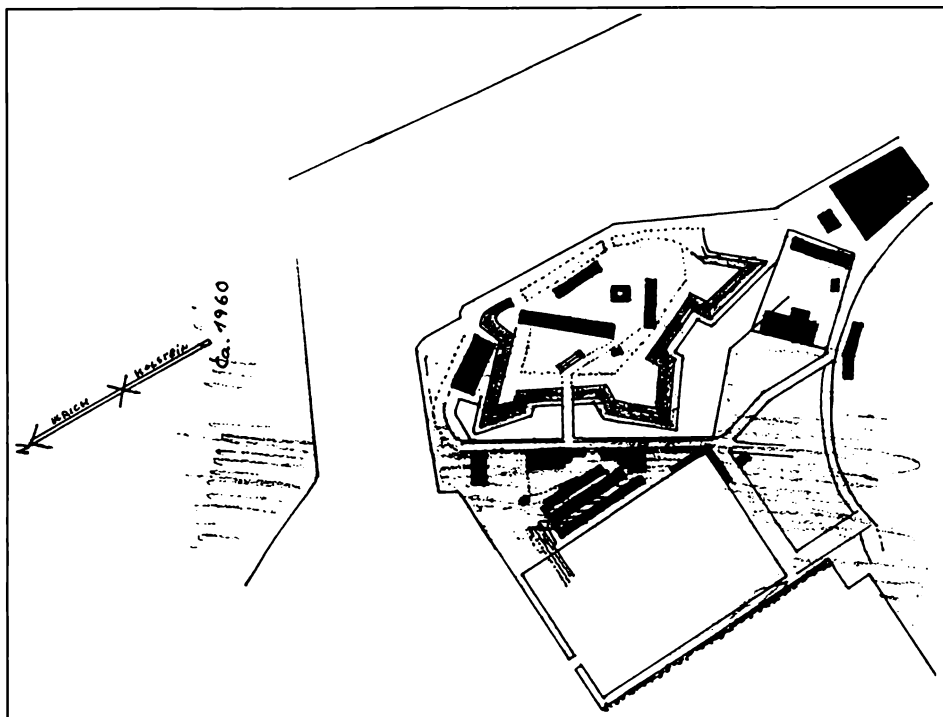
I de egentlige kongeløse år fra 1326 og til 1345 var »Corsør Borg« besat af Holstenerne; denne tilstand sluttede med kong Valdemar Atterdags tilbageerobring af riget, 1346.

Om Tårnburg ødelagdes ved denne lejlighed kan ikke afgøres med sikkerhed; den er formentlig atter blevet genopbygget. Den nævntes imidlertid, såvidt det vides, kun yderligere en gang til, da Valdemar Atterdag i 1346 tilvandt

Ca. 1700

Ca. 1810

Ca. 1960

sig fjendens faste punkter. Han erobrede Tårnborg Slot efter først at have indtaget mindre borge som Gunderslevholm og Padeborg. Med god sandsynlighed kan borgen da være gået under. En forkullet bjælke fandtes inden for dens ringmur, hvilket kunne tyde på, at der har været ildløs på den.

I 1340 blev grev Gerhard dræbt i Randers og hertug Valdemar hyldet på det Jyske Landsting som Valdemar IV (Atterdag) af Danmark. Overalt i Jylland rejste folket sig imod undertrykkerne; i 1343 kæmpedes der spredt over hele Sjælland, selvom de tyske riddere sad på borgene. Imidlertid skred tilbageerobringen af Sjælland raskt frem i 1346. De tyske borgherrer var uvillige til at udlevere fæstningerne, selvom de kunne få pantessummen udbetalt; derfor måtte de fleste tages med magt. Efter at have tvunget Tårnborg ved Korsør til overgivelse, belejrede og modtog Kong Valdemar Sjællands stærkeste fæstning, Vordingborg.

Endnu i 1359 anvendtes Tårnborg, idet flere biskopper da fejrede julehøjtideligheden der. I en skrivelse fra 1399 nævnes ikke mere en Advocatus Dn. Regis in Thornburgh, men derimod Johannes Wrether Advocatus Castri Corsore, hvilket tyder på skiftet fra Tårnborg til det befæstede sted ude ved indløbet til Noret.

Tårnborgh eller Korsør?

Ovenfor er fremdraget de historisk underbyggede eksempler på Tårnborghs rolle i begivenheder; imidlertid er der stor usikkerhed om, hvornår Tårnborgh udspillede sin rolle, og hvornår Korsør overtog den. Tilsyneladende har de to steder bygningsmæssigt eksisteret ved siden af hinanden igennem et stykke tid, idet de nederste fire etager af Korsør Fæstningstårn må være afsluttet senest år 1300. Muligheden for en gal tolkning af de historiske kilders navne kan f.eks. være den, om dette nye punkt ved indløbet til Noret fra Bæltet straks har båret navnet Korsør, eller om det først hed Tårnborgh.

Derfor er der en række hændelser, hvor det er umuligt at afgøre, om de skal henføres til Tårnborgh eller Korsør Fæstning.

Navnet Korsør findes allerede i 1241, men hvorvidt der overhovedet lå nogen større bymæssig bebyggelse, endside en fortifikation, står totalt hen i det uvisse. Da nordmændene afsved Tårnborgh Kastel i 1289, mødte de ingen hindring på deres vej ind i Korsør Nor; tilsyneladende gentog dette sig i 1306. På dette tidspunkt var Tårnborgh Fæstning forældet og blev tilsyneladende opgivet. Dette må have afstedkommet, at byggeriet på strandodden ved indløbet startede omkring år 1300.

Indtil nye udgravninger af både Tårnborgh Kastel og Fæstningstårnet ved Korsør bringer supplerende oplysninger, må det formodes, at den nederste del af Fæstningstårnet er jævngammelt med stedets første borganlæg. Målet på de to tårne er omtrent de samme, ca. 9 m i kvadrat. - Imidlertid er usikkerheden om Korsørtårnets alder stor. Ældre kilder var af den formening, at Valdemar den Store byggede de nederste dele af Fæstningstårnet, altså i slutningen af 1100-tallet; andre har ment, at det er bygget i 1200-tallets begyndelse, og atter andre igen i slutningen af 1200-tallet.

Mest sandsynligt er det fra 1290-1300. De få tårne har således eksisteret parallelt i en periode - og med hvert sit navn!

Korsør Fæstning

Om der herudover fandtes et slot er uvist, men fra slutningen af 1200-tallet stod ihvertfald de oprindelige fire etager af det vejrbitte fæstningstårn i rød mункesten på nordspidsen af landtungen, hvorpå byen senere byggedes.

Da der år 1300 sluttedes en våbentilstand mellem Danmark og Norge, fastsattes fremmødet »til Korsør hos Torneborrig«. Hvis denne stedbetegnelse stod i originaldokumentet, må det tyde på, at sammenkomsten mellem kongerne Erik Menved og Haakon var bestemt til at holdes på eller i det da mindre kendte Korsør, hvis beliggenhed derfor betegnedes ved tilføjelsen: hos Torneborrig. I øvrigt endte mødet med aldrig at blive holdt i Korsør.

I et brev fra 08.01.1341 forekommer den ældst kendte gengivelse af navnet Korsør, hvori der, oversat til nudansk siges: Vi sætter i pant vore fæstninger (el. slotte) på Sjælland, Vordingborg, Korsør og Søborg, når vi får Søborg i vor magt. - Dog skal det bemærkes, at der i et bevaret dokument fra 1329, udstedt

af Christoffer II, findes navnet "Corshu" i en sådan forbindelse, at der ingen tvivl kan være om, at der hermed menes Korsør.

I årene umiddelbart efter 1341 blev der hvert år kæmpet under Valdemar Atterdags bestræbelser på at få samlet Danmark; ved disse kampe findes Korsør gentagne gange nævnt.

Den 31. december 1343 brød kongen op med sine folk fra Ringsted og drog ad Slagelse til, hvorfra han stævnedes mod Korsør Borg («unde Applicaret ad Castrum Korszøer»), men narret af et bud returnerede han til Lyngeløje. Men i 1346 "vandt kongen Korsør".

Korsør Slot menes imidlertid ganske sikkert nævnt i en pavelig tilladelse til at grundlægge et kapel på slottet, ligesom på Vordingborg, Kalundborg, Søborg og København Slotte. Nu er der ikke længere tale om det gamle Tårn borg Kastel.

Den 14. august 1376 sluttedes »en Castro Corsøre« en overenskomst mellem kong Oluf og Hansesæderne. I denne forbindelse nævnes »Korshore in Zellande«.

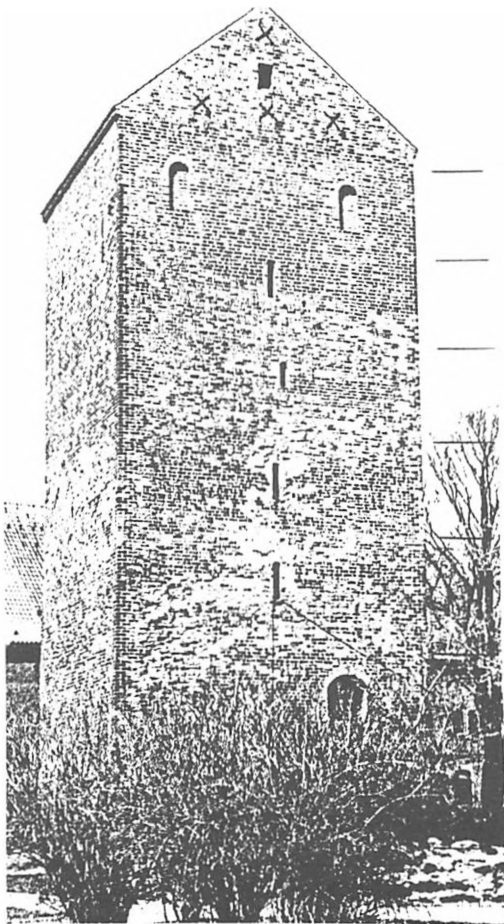
Sjællands vejsystem har fra ældgammel tid dannet et system, af form nærmest som et hjul med nav i Ringsted, med linien Roskilde (København) - Korsør (Skælskør) som vigtigste tværvej og en ringvej, der forbandt kystbyerne indbyrdes. Dette sidste var af største betydning for beherskelse af fæstningernes bagland. En anden betingelse var, at fæstningerne rådede over heste, der muliggjorde aktionsafstande mod landsiden på op til to mil. Derfor var Tårn borg (Korsør) særligt velforsynet med rytteri og beherskede det meste af Vestsjælland. Endnu to borge, Kalundborg og Vordingborg, havde rigelig besætning og regnedes med Tårn borg for hovedpillerne i Syd- og Vestsjællands og Bælthavets forsvar. - Mellem disse tre store byggedes i løbet af 1300-tallet kun yderligere Korsør Fæstning og borgen Bråde mellem Skælskør og Næstved; mærkelig nok blev tårnet på Sprogø ikke istandsat da, selvom det havde været ude af funktion i et halvt århundrede.

Korsør Fæstnings bygningshistorie

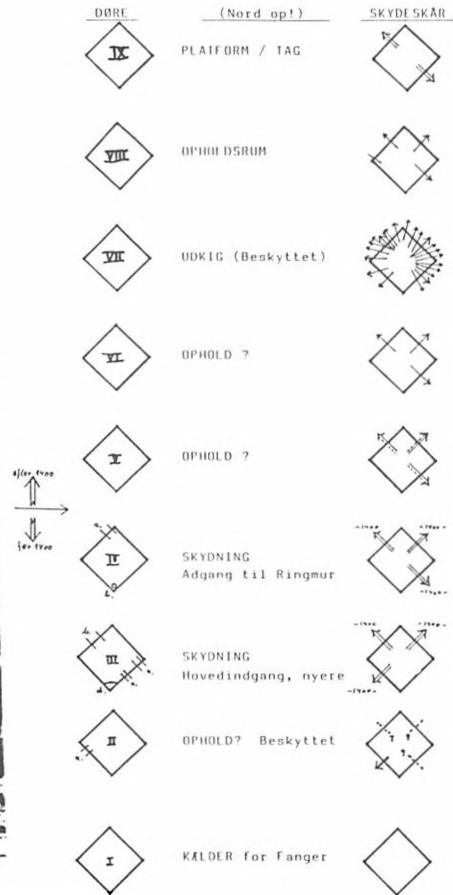
Korsør fæstning eller søbatteri ligger ved søndre bred af indløbet til havnen på nordspidsen af den landtunge, hvorpå den gamle by fandt plads. Området består idag af bygninger fra forskellige tider og er mod øst begrænset af havnen og i en halvbue mod vest og syd voldanlæg med grave. Her lå oprindelig Korsør Slot, der nedbrødes i sidste halvdel af 1700-tallet; i 1935 afdækkedes enkelte murrester af dette. Det nuværende bygningskompleks beherskes af munkesten.

Middelalder befæstning

Den tidlige middelalders borgtype bestod af en »motte«, der var en naturlig eller kunstig høj med trætårn på; foran var der en græsflade med palisader om, og det hele var omgivet af en grav. Denne type voldsteder har Danmark

Korsør Fæstningstårn.

hundredevis af, men meget tidligt skiftedes der til et stenbygget tårn, en barfred. Allerede fra kong Niels' tid møder man den ældste af slagsen, Bastrup-tårnet i Nordsjælland.

En borgs centrale del blev fra nu af et svært stentårn, og i ældre anlæg som Tårnborg ved bunden af Korsør Nor lå barfreden centralt i komplekset og var forbeholdt herskabet. Imidlertid må et tårn, bortset fra den sikkerhed det indebar, have været uudholdeligt at bo i. Da enhver åbning i muren var et svagt punkt, var døre og vinduer ganske snævre, og al færdsel mellem etagerne samt ud og ind af tårnet måtte ske af stiger. Når dertil kommer, at murene efterhånden voksede sig metertykke, så tårnet næsten virkede som et udhult teglstensbjerg, må disse kælderklamme og beklumrede, kasematagtige rum lede det moderne menneskes tanke hen på et fort, mere end en herskabsbolig.

Barfreden i Korsør målte i kvadrat 9×9 m, og den på Tårnborgh målte det samme. Til sammenligning målte Manteltårnet på Hammershus 18×18 m, Blåtårnet i København samt Knudstårnet i Nyborg 16×16, Kalø og Helsingborg 12×12 m, alle i kvadrat; Folen i Kalundborg 17×14 m og Gurre 15×11,5 m i rektangel.

Dette stadium har Korsør borg indretningsmæssigt også fulgt, selvom det først er påbegyndt små to hundrede år senere end de ældste kendte kerntårne.

Om Korsør Fæstning også har fulgt med i det næste stadie, er til gengæld mere uvist. I denne bygningshistoriske periode var kernetårnet stadig borgens vigtigste bygning, en fæstning i fæstningen, der kunne forsvares til sidste kvadratalen. Imidlertid var dette kun nødvendigt i krig; derfor rykkede tårnet ind som et led i ringmuren, helst tæt ved porten. Om man i Korsør har ladet dette tårn indgå som et led i en ringmur, og endog eventuelt har adskilt halvøen med fæstningen på fra land ved en våd grav, vides ikke idag. - Fundament af en ringmur ligger i jorden. Nogle fundamenter ved nordre hjørne kan også være levn af en begyndende ringmur.

Endnu mere usikkert er det, om herskabet i Korsør har haft mulighed for at bo i en mere bekvem bolig, måske blot en enklere afløsning af de store borges »pallatium«, der i disse som et led i ringmuren var fæstning udad til, men som ind mod borggården kunne åbne sig langt lysere og luftigere med vinduer og enklere konstruktioner. I hvert fald fik Valdemar Atterdag i 1361 paveleg tilladelse til at oprette et kapel på Korsør Slot eller Borg (»in Castro Corsøre«), da netop borgkapeller krævede den højeste tilladelse ved oprettelsen.

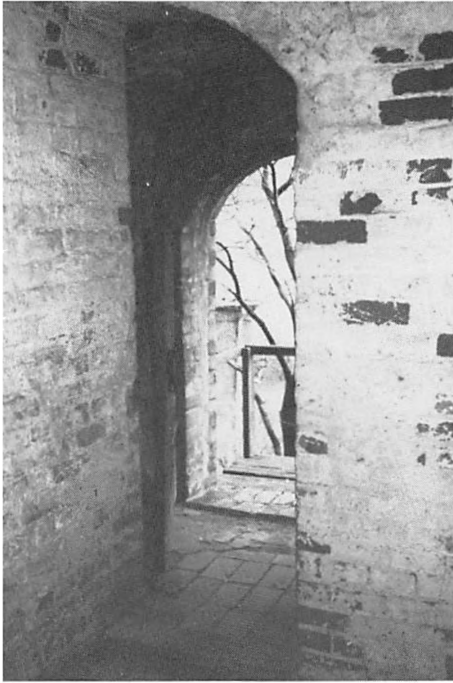
Da afslutningen på den nedre tårndel fra 1200-tallet ikke er kendt, kendes udformningen af denne ej. Imidlertid forhøjedes tårnet omkring år 1400 og fremtrådte med skydehuller, samt en kræneleret murkrone, der omkransede den åbne platform på tårnets top.

Korsør Fæstningstårn

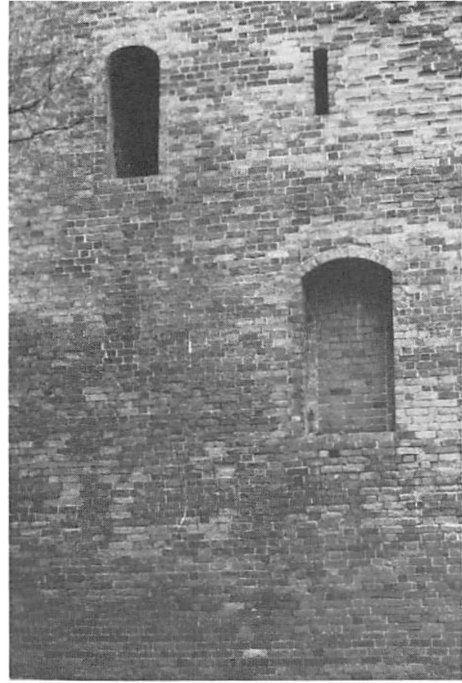
Tårnet ligger næsten midt i Korsør Søbatteri og er med undtagelse af taget helt bevaret. Det 23 m høje tårn er med sine 9 stokværk i grundplan kvadratisk med siderne 9 m.

Murene består af røde munkesten i munkeskifte, men store partier af ydermurene er skalmurede. Tårnet er opført over to perioder, idet de nederste fire stokværk er afsluttede senest i 1200-tallets slutning, og de der ovenpå byggede tre øvre stokværk er formentlig fra ca. 1400. - De tre nederste stokværks mure består i dag dels af en oprindelig ydre del, i 3. og 4. stokværk med rundbuede døre, dels af en indre forstærkning lavet samtidig med de øvre tre stokværk.

Kælderen. Nederste stokværk har oprindelig været en mørk, hvælvet kælder. Ved en i 1896 foretagen udgravning i tårnets indre afslørede hvælvingskapperne, der har overdækket dette rum. Det har været uden lysåbninger og

Korsør Fæstningstårn. Hovedindgang form. efter 1400.

Korsør Fæstningstårn. Hovedindgang fra ca. 1300. (a) Udgang til ringmur/bygning(b)

uden anden adgang end gennem det hul, der har været i hvælvingens top. Gulvet var belagt med store granitsten og har kun kunnet tjene som fængsel. I denne egenskab omtales Tårnet ved svenskernes første angreb i 1658, hvor Korsørs tolder og postmester, Markus Kullmand, »blev af sit Hus med Magt tagen, ført paa Slottet og der udi Taarnet indsatt...medens Fjenden da sig udi hans Hus handterede med Plyndren og anden Fortræd«. Denne etage stod ikke i forbindelse med omverdenen med døre eller anden adgang, man kunne kun komme til den ved hjælp af en rebstige. Dette princip genfindes i flere middelalderlige fæstningstårne, f.eks. Helsingborgs Kärnan, Gåsetårnet samt Lagebush-tårnet i Rostock.

Andet stokværk. Denne etage var det egentlige opholdsrum for tårnets besætning, drabantsalen. Adgangen til dette stokværk var oprindeligt ligeledes ovenfra. Adgangen hertil - i en senere periode, hvor tårnet indgik i andre bygninger - var tillige hovedindgang til tårnet og forløb af en udvendig stige eller trappe på tårnets yderside. Hvis stigen var løs, kunne den hales op til den ca. 4½ m over jorden beliggende indgang. I den nordøstre yderside sidder i dag en dør i en oprindeligt lysåbnings sted; på de andre sider går der smalle opadgående lysåbninger, af hvilke de to er ført lige igennem muren, mens den tredje under passagen af ydersiden danner en svungen linie. Under sidstnævnte

Korsør Fæstningstårn. Nyere indgang fra ca. 1400.

lysåbning findes en indmuret bjælke, der tilsyneladende kun har været indsat for at danne en forankring af murene.

Tredie stokværk. Den oprindelige tidligste ydre adgang til tårnet har ført til dette stokværk. Her findes to døråbninger fra tårnets to forskellige byggeperioder. Den rundbuede dør mod sydøst, hvis oprindelige jernstabler endnu er bevaret, blev allerede tilmuret samtidig med, at tårnet forhøjedes; istedet blev der da på den modsatte side anbragt en fladbuet dør. I denne etages søndre hjørne er der rester af en hjørnekamin. Denne har en flad, buet siddeplads på hver side, der stammer fra bygningens anden periode. I det sydøstlige hjørne findes stadig en dør. En mulig anvendelse af denne skulle være en ekstra nødudgang til det fri eller at trække sig tilbage gennem de øvrige stokværk - såvel tredie som den ovenfor liggende fjerde etage var tårnets egentlige forsvarsrum. Disse to etager rummer i muren mod nordøst og vest åbne skydeskår, hvorfra tårnets besætning kunne skyde ud.

Fjerde stokværk. Denne etage har på de tre sider skydehuller og i det ældste, indre tårns nordvestre hjørne en oprindelig med en noget fladtrykt rundbue forsynet døråbning, i hvis venstre side der findes en lille niche med et vinkeltag. Denne dør er blevet tilmuret samtidig med, at tårnet forhøjedes og har oprindelig stået forbindelse med nu forsvundne bygninger eller dannet udgangen til en ringmur; hvis det sidste er tilfældet, har tårnet ligget i fæstningens yderkreds. - Denne fjerde etage er den øverste bevarede etage af det op-

rindelige, indre tårn fra omkring år 1200. I det ældste tårn har dette stokværk haft bjælkeloft ligesom i dag. Bag den indre forstærkning fandtes i 1896 i de ældste mure rester af egetræsbjælker, der hvilede på en rem, ligeledes af egetræ. Med denne etage holder de oprindelige skydeskår til armbrøster ligeledes op. I den forstærkede indre mur i det forhøjede tårn fra ca. 1400 fandtes der ved undersøgelse i 1896 en kalkslev af fyrretræ, idag beroende i Nationalmuseets samlinger.

Femte stokværk. De i år ca. 1400 påførte stokværk havde flere forhold af betydelig interesse; de har bl.a. tjent som soverum for tårnets besætning. - Vinduesåbningerne i denne etage har med vanskelighed kunnet benyttes som skydehuller. Dog ses det, specielt ved sammenligning med skydehullerne i fjerde stokværk, hvor skytten kunne stå fri ved åbningens skrå sider, at skydehullerne i dette stokværk kun tillader skytten at benytte skydehullet i knælende stilling.

Sjette stokværk. I dette og næste stokværk er åbningerne af en anden form med dybe blændinger.

Syvende stokværk. I murene her løber mindst 16 smalle kanaler stråleformet ud gennem murene; fra ca. 0,75 m's højde skræner de svagt udad - formentlig for at man gennem dem kunne observere udvalgte, vitale terrænpunkter. Måske de havde samme funktion, som nutidens panserkøretøjer med skudsikkert periskop under kamp?

Ottende stokværk har formentlig været opholdsrum, og har i dag en indre skalmuring, formentlig grundet tårnets gennem tiden vekslende afslutning.

Niende stokværk. Oprindelig afsluttedes tårnet foroven af en åben platform med skydeskår, let udravende fra ydermuren. Denne oprindelige afslutning beholdt bygningen indtil midten af 1700-tallet, da der anbragtes et pyramideformet tag med spir og kviste. Talrige kragsten er i dag bevarede. I 1812 forsynedes tårnet med det nuværende saddeltag.

Beboelse og slot

Korsør Slot har i århundredernes løb undergået adskillige forandringer, hvor bygninger er blevet opført og andre er blevet nedrevne. Desværre skorter det meget på undersøgelser af slotsgrunden, hvorfor bygningsrækkefølgen og omfanget er umulig at overskue.

Erik af Pommern gav Korsør By sine privilegier i 1425 og byggede vist nok ydermere på slottet i Korsør. Imidlertid tabte Korsør spillet om positionen som rigets midtpunkt til Nyborg Slot, som derfor rummede Dannehofferne, så længe denne institution levede. Dette resulterede i, at Korsør Slot aldrig opnåede at blive udbygget til et større bygningsanlæg på samme tid. Derfor vides ikke særlig meget om dets udseende og anvendelse imod middelalderens slutning og op i nyere tid. Den kongelige lensmand boede på stedet, og ligeledes fungerede Korsør Slot som logi for kongelige, der ventede på overfart over bæltet.

Korsør Slot har tilsyneladende haft verdslige bygninger allerede i 1400-tallet. At det dengang har haft en vis betydning for statsmagten ses bl.a. af, at rigets råd i 1438 samledes på Korsør Slot og derfra udsendte det brev, der indkaldte Christoffer af Bayern (1439-1448) til værdigheden som Danmarks konge.

I 1532 fik lensmand på Korsør Slot, Knud Jørgensen Rud, brev fra kongen om, at hans søn Jørgen Rud skulle overtage lenet efter faderen og forbedre slottets værelser, så kongen kunne bo der på gennemrejser, samt ydermere oprense gravene omkring det. Under Grevens Fejde faldt Korsør i 1535 i de greveliges hænder. Den 17.09. s.å. siger han, at af alt hvad han havde på Korsør, fik han intet. Fortegnelsen over, hvad han mistede, findes endnu.

Efter reformationen må slottets faciliteter og størrelse have været tiltagende dårligere, da kongehusets medlemmer tiere blev boende på Antvorskov Slot. Efter Grevens Fejde 1534-36 gennemgik en række af Danmarks borge og slotte en modernisering under Christian den Tredje; om Korsør Slot vides imidlertid blot, at kongen måske satte en ny gavl på hemmeligheden (datidens toilet).

Lensmand på Korsør Slot 1557-62, Jacob Skeel, fik i 1557 fastsat, hvor meget han måtte beholde af lenets afkast til sin og sine svendes årlige underholdning samt til slottets forbedring. Herudover skal han holde kongen, dronningen og deres børn, så tit deres vej falder forbi. Den 01.05.1562 skulle inventaret på Korsør Slot overleveres til den næste lensmand, Otte Rud.

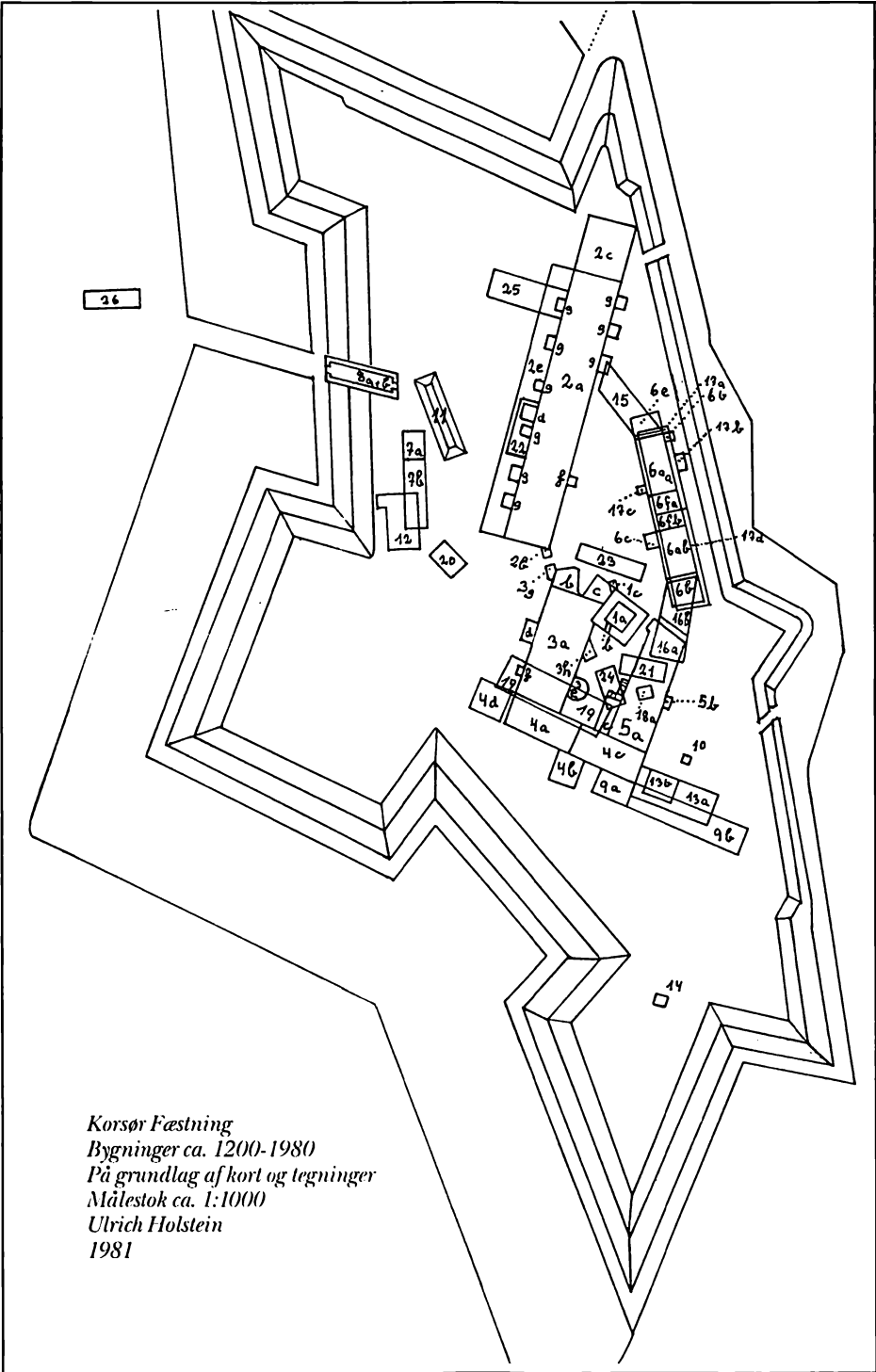
Lensmand på Korsør Slot 1574-81 var Ejler Krafse. 15.08.1574 får Peder Bilde, embedsmand på Kalundborg, befaling til Korsør Havn med det første at levere Ejler Krafse 20.000 mursten af de mursten, kongen tidligere har lånt Peder Bilde, da Ejler Krafse skal bygge noget på Korsør. - 23.03.1575 bliver lensmanden på Korsør Slot fri for afgift i tre år, mod at han på egen bekostning fuldender det stenhus på slottet, som han nu har begyndt på, så at der siden kan være ordentlige stuer til kongen og dronningen, når de kommer der.

Frederik den 2. 1592 befalede en tønde af Skælskørs »Schielfisk« (muslinger) at leveres til køkkenet i Korsør, hvor der da blev holdt »Hofflager«. Det blev imidlertid bemærket, at de ikke fandtes mindre i hele Danmark, så de var ikke værd at koge eller gøre sig umage med; dog hvor små de end var, måtte man tilstå, at de havde deres egen smag frem for andre. Skælskør by fik oprindeligt sit navn af, at muslingerne i forrige tider skal have været prægtige, overflødige, svære og velsmagende.

På Chr. IV's tid udvides Korsør fæstning med anlæg af huse og magasiner til brug for kongepar og lensmand; meget af dette blev nedrevet igen i 1700-tallet.

Omkring år 1600 opførtes nye bygninger til den kongelige familie og til lensmandens bopæl. Endnu på et stik fra 1749 ses slottets forskellige større bygninger, beliggende øst for det høje fæstningstårn. Fra og med Ebbe Munk, lensmand på Korsør og Antvorskov, med hvilket Korsør var forlenet.

Den 10.01.1616 fik han befaling til at reparere Korsør Slot, og den 30.12.1618

Korsør Fæstning
 Bygninger ca. 1200-1980
 På grundlag af kort og tegninger
 Målestok ca. 1:1000
 Ulrich Holstein
 1981

befalede kongen atter, at nogle forandringer skulle foretages ved Store Kornhus. Svenskekrigene 1657-60 bragte atter besættelsesmagt ind på fæstningen. Meget blev nedrevet, men voldanlægget blev moderniseret. Dette ses f.eks. på Resens Atlas fra ca. 1677, hvor voldene er betegnet »Slootet i sin Circumferentz som blev fortificeret af Svensken 1659«:

Kornhuset (Det store Magasin)
Commendantens Residens (Nuværende kommandantbolig)
Stalden (Forlængelse af førnævnte mod syd)
Det gamle Taarn i Borggaarden
Portegaarde ved Siden af Kornhuset
Indgangen og Porten til Slottet

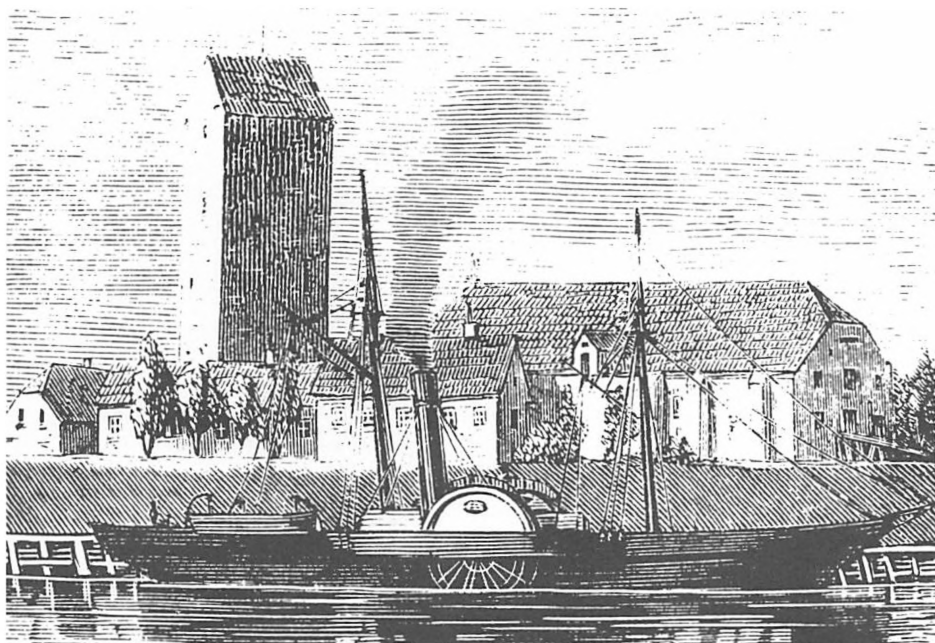
Da Korsør Fæstning, sammen med andre, ved Resolutionen af 21.03.1764 blev nedlagt og stillet til auktion, købte Korsør-storkøbmanden den (ell. rettere en del af den) 08.06. samme år og indrettede der et skibsbyggeri, men solgte atter fæstningen til kongen 27.07.1775. Det synes, som om Rasmus Langeland en tid har boet på Korsør Fæstning; i hvert tilfælde var der 31.08.1770 Rådstuemøde, hvor en del synsmænd fremlægger takst og vurderinger for nogle ejendomme, huse, gårde, skibsparter m.m. og deriblandt på fæstningen:

Stuelængden, to lofthøj, 14 fag
Ditto, et lofthøj, 14 fag
En Udbygning derved paa tre Fag
Et stort Grundmuret Sidehus, tre Etager højt
Det dervedværende Krudttaarn, fem Alen tyk Mur, seks Etager
Item under Volden et Stuehus paa ni Fag, et Loft højt
Med Tilbygning, tre Fag, to Loft højt
Et halvt Hus paa seks Fag
saa og paa Skibsbyggerværftet et Hus paa fem Fag
med tillæggende Esplanade
Skibsbugget Værft
Item Fæstningens Folde og Grunde anses og vurderet for 2900 Rigsdaler

Denne sidste generations slot forfaldt i årenes løb tiltagende mere, og da en del af bygningerne bortsolgte til købmand Langeland, nedbrød han den.

Beboelse og bygninger

De to 1700-tals kort og de to kort fra 1807 og ca. 1808 giver en fortrinlig repræsentation af det egentlige slots bygninger fra den største udbredelse og til deres kraftige reducering kun at omfatte nogle ganske få. Som et fast fikspunkt, der næsten aldrig ændrede sig, og derfor afgiver en stor mulighed for at kunne orientere sig i bygningsmassen, er Fæstningstårnet og det Gamle

Korsør Fæstning. 1862.

Magasin. Også Kommandantboligen har, omend udskiftet nogle gange, næsten altid været beliggende på samme plads.

På 1749-kortet ses endnu hele det gamle Korsør Slot stående. Selve det oprindelige slot bestod af et uregelmæssigt trefløjet anlæg, der tilsyneladende viste, at fløjene var langt mere end end en bygning bred, grundet mange perioders tilbygninger. Anlæggets åbne side lukkedes næsten helt af det firkanterede fæstningstårn imod nord. Vestfløjen havde et lille murfrespring, der dannede fundament for en portbygning imellem denne og det Gamle Magasin. Herudover var der midt på fløjens vestside tilsyneladende et større trappetårn og lidt længere mod syd formentlig en hemmelighed. Også fløjens nordende havde en mindre tilbygning, og en noget større, der flugtede med det gamle fæstningstårns nordvestside. Af denne grund fik hele vestfløjen et mod nordøst et noget trukket, meget skævt udseende, da sidstnævnte mindre bygning var nødt til at rette sig efter fæstningstårnets helt skæve placering. I sydlige halvdel af vestfløjens østside stod et rundt trappetårn ind imod slotsgården.

Østfløjen var ligeledes af et meget uregelmæssigt, skævt omrids. Dens østside havde midt på sig en hemmelighed, dets nordende var skåret af i en 45° vinkel og med et lille murfrespring, der dannede port mellem hovedfløjen og det skævt placerede fæstningstårn. Østfløjens sydlige halvdel var næsten dobbelt så bred som den nordlige og havde på siden ind til slotsgården en trappe gående op i to løb.

Korsør Fæstning, Kommandantbolig ca. 1800, tårnet bagerst.

Slottets sydfløj ses endnu på 1749-kortet med et meget stort trappetårn gående ud midt imod syd. Denne fløj var smallere end de to andre og forbandt disse. På 1701-kortet var den imidlertid væk. På flere af stikkene ses den nærmest som en brandmur med et lavt tag. På 1701-kortet ses alt hidtil beskrevet endnu i behold, dog med undtagelse af just omtalte sydfløj, der mangler. Også den mindre bygning, der gik op langs fæstningstårnets vestside er nu væk, dog er en mærkværdig murrest på fæstningstårnets nordvest-hjørne bevaret.

Vest for fæstningstårnet ligger den imponerende tre stokværk høje Magasinbygning fra omkring år 1600. Den er 56 m lang og 11 m bred og anvendtes oprindeligt til opbevaring af skattekorn. Fra ihvertfald 1788 brugtes bygningerne som arsenalets lager. - Den gamle magasinbygning blev bygget af Christian den Fjerde som »ny Bygning ved Slottet« og er omtalt i et brev af 23. december 1606, hvori der dikteres, at der i skovene på Gotland i løbet af vinteren skulle hugges:

- 60 bjælker, 20 alen lange
- 60 bjælker, 18 alen lange
- 120 bjælker, 16 alen lange til spær
- 60 bjælker, 12 alen lange til de nederste hanebjælker
- 100 sparrer, 10 alen lange
- 40000 lægter

til den store magasinbygning på Korsør Slot. Dette tømmer skulle straks føres ned til de nærmeste ladesteder således, at de til foråret kunne fragtes pr. skib til -Korsør.

Som den gamle magasinbygning fremstår i dag som en solid bygning, har den stadig meget smukke proportioner; de senere tilbyggede stræbepiller fremhæver disse. I 1700-tallet opbevaredes her krudt og kugler samt på loftene skattekornt. Senere hen anvendtes magasinet til opbevaringssted for gammelt krigsmateriel fra de slesvigske krige. Da Skt. Gertrud kirke blev nedrevet i 1860-erne, var der planer om at indrette magasinet til kirke. Den nuværende anvendelse er udlejede magasinarealer, bl.a. for Søværnet. Dette har i 1960-erne restaureret bygningen meget smukt og igen fremhævet det oprindelige, pommerske tømmer.

Den mindre magasinbygning er opført af bindingsværk i 1826. I 1942 blev den omdannet til ungdomsherberge, men er nu museum. - Kommandantboligen stammer fra tiden omkring år 1800. Den har ny-klassicistiske detaljer og er bygget i bindingsværk, senere udvendig beklædt med brædder.

Volde og grave

Fæstningens beliggenhed på en odde med oprindelig en eneste forbindelse ad en stenlagt dæmning kunne tyde på, at man kan have adskilt halvøen fra land med en våd grav. Endnu i 1532 skulle gravene omkring slottet oprensnes; så grave har der været, førend svenskerne huserede.

Svenskernes udbedring

Mens svenskerne var i Korsør, udbyggede de Korsør Slots volde i bastionært plan og udvidede fæstningen med et flankesikrende skansebyggeri på Lillø på indløbets modsatte side. Til sidstnævnte samt til palisade-etablering anvendtes bl.a. tømmer fra huse og gårde i byen, der tit blev totalt nedrevne.

Efter en redegørelse fra august 1660 fremgår det tydeligt, hvorledes også byens skov var »ganske forhuggen og ruineret« ved at adskillige tusinde læs var bortførte, til brug ved de svenske befæstningsarbejder. Også i byens eng var græstørvene »opskaaret til Skandsen og Fæstningen«, og skaden var af en størrelse, hvor det ville tage engene tyve år at blive tjenlige igen. - Den imponerende Poul Andersens Gård var byens dyreste hus og rummede fire etager høje bygninger; den blev ganske nedbrudt, og materialerne brugtes til skansens opførelse.

Eksempler på de fjendtlige beslaglæggelser af materiale til brug ved fæstningsbyggeri 1657-60 viser de store skader, byens ejendomme led.

- I byens skov var al over- og underskov afhugget til »Fortificationens Fornødenhed«, et par tusinde læs er bortkørt.
- Poul Andersens Gård, med fire stokværk høje huse, var en af byens bedste. Den er helt nedbrudt og opbrændt samt materialerne opført i Skandsen.

- I Mads Baggers Gård blev et af de bedste huse nedbrudt og opført i Skandsen
- Den store gård imellem Skolen og Johan Isenkræmmer var en af de bedste bygninger; den blev nedbrudt og opført i Skandsen
- Gården, hvori Tønnes boede, er grundet Fortificationens fortsættelse ødelagt.
- Rådhuset blev brugt af svenskerne til proviant - og magasinhus; samtidig har der logeret hele kompagnier af soldater og bønderarbejdsfolk.

Til bygning af Fortificationen leverede Korsørs borgere dagligt 27 arbejdere fra 09.08.-12.12.1659. Den 20. oktober 1658 betalte Korsør by udgifterne til en velbeslagen ammunitionsvogn med sit tilbehør af jern og arbejdsløn. Kaptajn Engelbrecht under oberst Smidt havde i Første Svenskekrig vagt på slottet, hans underhold betaltes af byen. - Poffuel Pucher blev sendt til Korsør som salvegarde af rigsmarskal greve Oxenstjerne.

Også leveringerne af værktøj og materialer androg uhyggelige størrelser. Her drejede det sig om skovle, spader, hakker, økser, hjulbøre, reb, planker, brædder, vogne, seletøj, sejlduge, blår, sadler, jern; især rummede søm og nagler mange typer modeller. Der ses også leveret en tømmermand med sin mundering og værktøj.

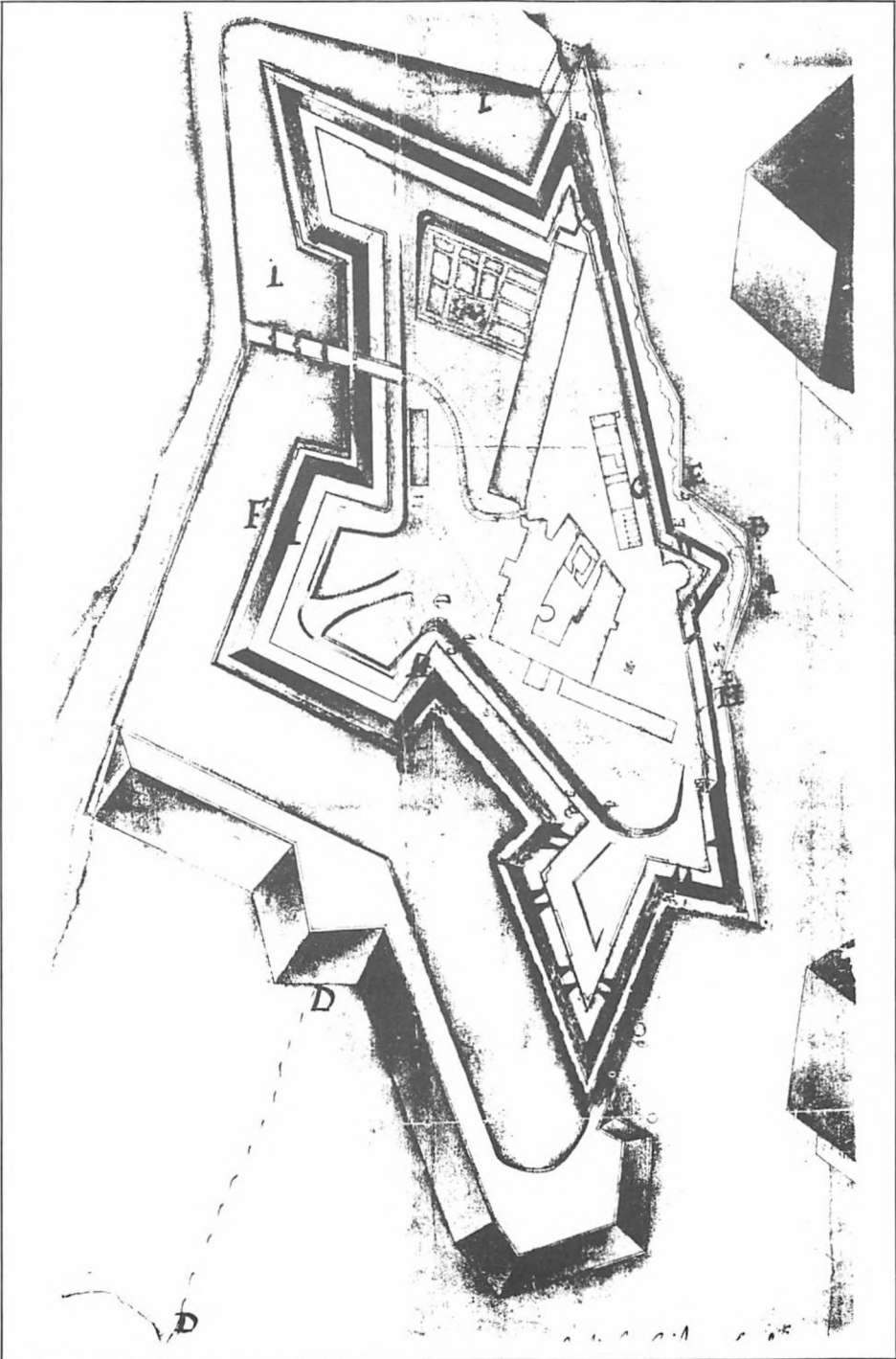
Af bygningstildragelser på Korsør Slot 1658-60 ses bl.a. nævnt: Til »Fortificationens fornødenhed« i 1658 og den 21.03.1659. Søm til greve Thotts stald den 06.06.1659. - Materialer til »Fortificationens Fornødenhed«, den 19.09.1659, den 20.01.1659. - I 1659 nævnes 40 fangne ryttere, som sad på Slottet. Samme år nævntes 40 ryttere, som var ankommet fra Wismar. Den 02.04.1659 omtaltes en del bøndersoldater, som lå på slottet.

Volden med bastioner og grav giver i den nuværende beskårne udgave smuk spadseremulighed med vid udsigt over Bæltet. På volden ud mod havneindløbet står nu atter kanoner, der samt deres lavetter var Søværnets gave til Korsør ved byjubilæet i 1975.

Voldanlæggets plan

En nøjere betragtning af detaljerne i de foreliggende militære kort, der afgiver en fortræffelig beskrivelse af voldanlæggenes udvikling i hundredeåret fra 1700-1800, røber også visse mindre ændringer i samme periode.

Fæstningens voldanlæg har hovedfacade mod Bæltet, mod vest. Den midterste store retvinklede Kongens Bastion har hovedretning mod sydvest; den mod nordvest pegende Dronningens Bastion, og de mod syd vendende Cron Printzen Bastion har grundet terrænets sammensætning måttet afgive en langt spidsere vinkel i fronten. Herunder afgav en mindre bastionær dannelse mod nord - i retning af »Halsskou Broe« mulighed for at sikre den snævrere del af indløbet med et batteri, Printz Carls Batterie. Stik øst for det gamle fæstningstårn knækkede voldfrontens bagside imod Lilleø i et punkt, der

Korsør Slot m. voldanlæg. Før 1701.

kaldtes Storkereden (Storcknæst). På kortet fra 1701 ses det, at der foran den østlige voldlinje endnu var et stort forland, omend sikret en del med stenvolde, for at hindre den meget kraftige erosion. Allerede på kortet fra før 1701 ses det, at partiet rundt om Storkereden med det vinkeludspringende forland er meget stærkt svundet ind. I mange år kæmpedes der for at hindre denne bortgravning af Korsør Fæstnings bagside; den har været så stærk, at der faktisk i dag intet er bevaret af østsidens voldlinje, omend den er svagt markeret, som en let hævet ryg, men i brug som en almindelig græsplæne.

Fæstningens ydre voldfacader var fra nord over vest til syd omgivet af voldgrave, langs østsiden af indløbet til Korsør Nor; i det vanskelige overgangspunkt mellem voldgrave og strømløbet i nord og syd var der lavet mindre, gravede vandarealer. Til sikring af fæstningens sydligt vendende side var der fra strømløbet i øst til den stenlagte vejdæmning, der skilte voldgravssystemet fra Storebælt, etableret endnu en vold med en hovedbastion og nogle mindre fremspringende punkter. Forløbende fra strandbred til strandbred kunne dette ydre anlæg sikre en fjendtlig erobring af borgens to svage punkter, hvorfra man kunne tømme voldgravssystemet for vand, og derved ødelægge dets stormfrihed. - Oprindeligt har den eneste adgang til fæstningsområdet forløbet ad den stenlagte dæmning, der som en navlestreng løbende i Storebælts strandkant ledte færdselen over vandarealet til den som en ø i havneudmundingen beliggende fæstning. Noget senere lagdes yderligere en stendæmning over til den yderste spids af den ydre voldlinjes hovedbastion. Dette formentlig for at kunne inddæmme arealet syd for denne, på 1701-kortet kaldet Esplanaden.

Af defensive forsvarsanlæg var der fra den ydre forvolds vestendes udløb i den vestlige stendæmning mod nord rundt om voldgravens ydre afgrænsning til Prins Carls Batteri etableret et rækværk, kaldet Piechwærck om Grawen. - De for voldgraven tre meget sårbare steder, hvor en fast passage var mulig, (ved broen, der dannede adgangen fra vest indtil fæstningen, ved voldgravens overgang til strømløbet i nord og syd,) var der anbragt barrierer. Mod nord adskilte en smal dæmning, der tilsyneladende til stadighed var under stærk nedbrydning af den udefra løbende strøm, nødvendig for at holde vandstanden i voldgraven; her var anbragt et »Stakkit Werkck med Barriere«. Mod det tilsvarende sted mod syd blot en »Barriere« (1701-kortet). På før-1701-kortet ses det, hvorledes den fra fæstningen mod vest igennem en muret portbygning løbende udkørsel, for at passere over broen til den langs Bæltet liggende stendæmning på broen, skulle passere tre gitterkonstruktioner, der tværs over broen strakte sig fra vand til vandskorpe; på 1701-kortet ses der tilsyneladende kun markeret to, en i hver ende af broens tilløb til fast grund.

Den østlige voldlinjes meget udrettede forløb blev, bortset fra Storkereden, kun gennemskåret af to udfaldsporte. Den nordligste, Store Udfalds Port, gennemskar voldlinjen ud for det Store Magasins nordende, og den sydlige, Lille Udfalds Port, stik øst for tårnet og umiddelbart syd for Storkereden.

Korsør Fæstning. Kanoner fra 1840 af skytssystem 1836 på Dronningens Bastion.

Forskellige ting viser, at det såkaldte før-1701-kort er noget ældre end 1701-kortet. Terrænmæssigt set er hele farvandet syd for fæstningens sydlige forvoldlinje stadig havbugt og med sig natur som både strømløbet og Storebælt. Der er ligeledes ingen antydning af den østlige stenmole og den vestlige stenmole's naturlige løb som eneste adskillelse mellem hav det indre vandareal, ligesom antyder en langt mere original og tidligere tilstand af terrænet. Også den ydre voldlinjes hovedbastion, der samtidig på indersiden rummer voldgravens sydlige afslutning, bærer på før-1701-kortet en tilsyneladende meget ældre type afslutning. Dennes stumpede og mere kantede form med flere døde vinkler er allerede på 1701-kortet og også på de senere kort, omdannet til en mere spidsvinklet bastion, hvis ydre voldskrånger ikke rummede nogle blinde vinkler for flankerende beskytning. I sig selv en livsnødvendig ændring. På kortet fra ca. 1808 ses det, at den tidligere murede portgennemkørsel imod vest er forsvundet; denne er imidlertid afløst af en stakit- el. pælespærring i voldgabet, ligesom en sådan anbragt ved broens vestende. Til sikring imod direkte beskydning gennem den åbning, den nu fjernede portbygning har skabt, er der i mellemtiden anlagt en spærrevold liggende ejendommeligt skråt og alene, delvis stikkende ind i Kommandantens Have. Dens særegne placering skyldes indkørselens krummede løb syd om den Store Magasin-bygning.

Ved skelen til de to kort, det fra december 1807 og det fra ca. 1808, ses det hvorledes kysten i de forløbne hundrede år har været vigende; dette har til sidst skabt en situation, hvor man for at hindre havet i at gennembryde dæm-

ningen til voldgravssystemet og den syd for fæstningen liggende Esplanadeslette har måttet sikre denne, det vil sige selve strandkanten, med store kampestensbelægninger og to steder ydermere med stenhøfter ud over den såkaldte Slotshage.

På kortet fra ca. 1770 ses aftegnet artilleri, opstillet på værkerne som følger: Dronningens Bastion tre stk. mod vest, Kongens Bastion fire stk. mod vest, et stk. mod sydvest og to stk. af en anden type mod syd.

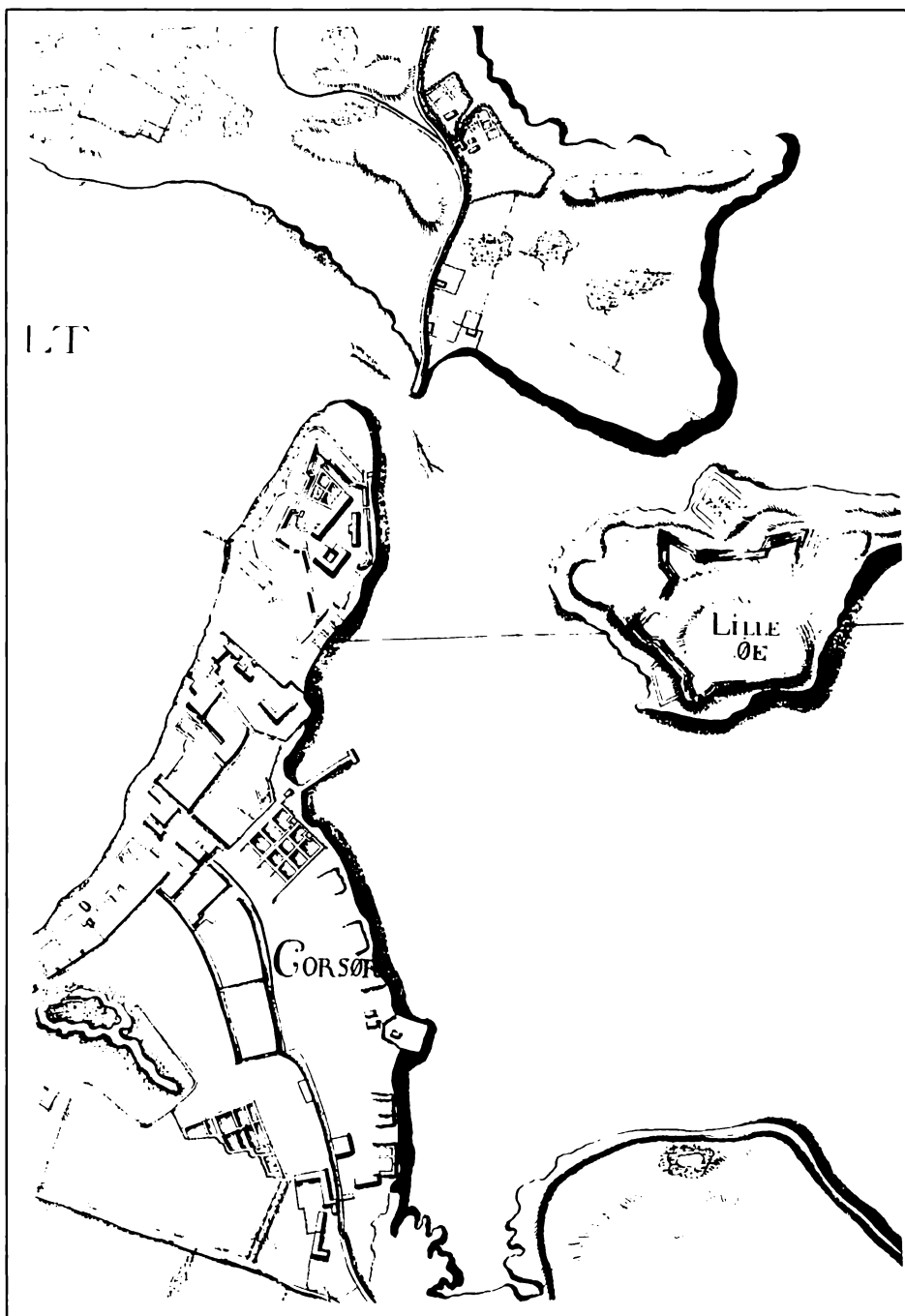
Under Englandskrigen 1807-14 nåede Korsør Fæstning sin største udstrækning på danske hænder. På dette tidspunkt var der anlagt og ibrugtaget følgende forsvarsværker omkring Korsør: Lilleø Batteri, Badstuens og Lygtebakkens skanser samt Fæstningen selv. Den 2. dec. 1807 skrev kronprins Frederik til oberstløjtnanterne Suckow og Beck, henholdsvis ved ingeniørkorpset og artilleriet: Korsør Fæstning er meget vigtig, i Særdeleshed i en Søkrig med England, thi det er et fast Punkt, som det er nødvendigt at beholde, da man ellers aldrig kan sige at være Mester af at lande i Sjælland eller forhindre Fjenden fra at lande paa det sikreste og bekvemmeste Sted, og da det er en Nødvendighed der at have en Del af Roslotillen, saa bør denne ogsaa der kunne være under Beskyttelse af Fæstningen. Til den Ende bør Brystværnet paa den Del af denne Fæstning, som vender imod Søsiden, forhøjes til 6 Fod, for bag ved samme at kunne placere otte 36 pundige Kanoner paa Slædeapperter samt to Mortere.«

Ifølge projekteringstegningen af 15.02.1808 skulle Korsør Fæstning bestykes med 8 stk. 18-pundige kanoner og to stk. 100-pundige mortérer. De to af kanonerne stod på 1808-kortet i vestsiden af Dronningens Bastion, fem af de andre i samme side af Kongens Bastion, og en sidste i samme bastions sydside, dog pegende stik imod vest. De to morterer var placerede vestligt i Kronprinsens Bastion. Denne armering må dog først være fuldbragt senere, idet det indberettedes den 28.03.1808 fra du Plat, »at Korsør Fæstning var forsynet med et brugbart Batteri 12 pundige Kanoner, da de dertil bestemte større Kanoner endnu ikke var ankommet. Der fandtes tilstrækkelig Ammunition, da Krudttaarnet var tæt bepakket; derimod manglede der ganske Sluknings- og Sprøjteredskeer.«

Når det i 1862 blev sagt, at »Fæstningens med tilhørende fire smaa Bastioner benyttes navnlig til at opbevare en Kommandant og nogle Landsforviste Soldater«, og det er »strengeligt forbudt at ryge Tobak indenfor Voldene, da Fæstningens Hovedmateriale er Tørvejord. Den skulle Tscherning rigtigt se at faa nedlagt«, da skyldes dette - om det overhovedet rummer nogen sandhed - at de svenskbyggede volde for en stor dels vedkommende, som ovenfor nævnt, fik deres materialer fra omegnens tørveenge.

Nuværende status

På Storebælts østkyst, anlagt på en lav, gruset odde, ligger Korsør Søbatteri. I dag er det gamle fæstningsområde overgået til rent civile formål. Området er

Korsør Fæstning og Lilleø Batteri. Ca. 1800-05.

beliggende på den yderste spids af halvøen, der fra syd rager ud i det nuværende Korsørs havneområde. Omkranset af volde af enkel bastionærplan med voldgrave udenom, ligger der følgende bygninger på området: Det 23 m høje, firkantede middelaldertårn. Som sidste repræsentant for det middelalderlige fæstningsanlæg i Korsør står tårnet tilbage, i dag uden funktion, men ragende op over Korsørs tage som et markant monument. Magasinbygningen opførtes omkring 1600 af Christian IV, og er i dag depot for Søværnet på Flådestation Korsør. Sidstnævnte har meget smukt restaureret bygningen med solidt, pommersk tømmer. Kommandantboligen ligger med sine to etager nordøstligst på fæstningsområdet, bygget omkring år 1800. Havnemesterboligen er opført 1884 som en grundmuret een-etagers bygning, der ligger mod syd i forlængelse af kommandantboligen. Den var tidligere beboelse for havnemesteren i Korsør. I foråret 1980 indrettedes den til lokalhistorisk arkiv for Korsør by. Ikke alene skal bygningen fremover rumme arkiv- og museumsgenstande, men her skal også oprettes skiftende udstillinger af lokalhistorisk art. Indvielsen af bygningen til dette formål skete tirsdag den 7. maj 1980. - Udover disse bygninger forefindes der indenfor voldene en mindre lagerbygning, opført i en etage af gule mursten. Også en vagtbygning ligger ved indgangen fra vest til det indre område.

Korsør fæstnings omgivende voldkonstruktioner danner i dag grænsen for vest og sydsiden, samt delvis også for nordsidens vedkommende. Fæstningsområdets østlige afgrænsning er nu moleanlægget ud mod Korsør inderhavn.

Som nærmeste naboer har Søbatteriet mod nord bl.a. liggende Post- og Telegrafvæsenets kabeldepot i en dekorativ træbygning. Mod syd ligger et større depotområde for Fyr- og Vagervæsenets forhenværende fedtgasstation. I februar 1980 fremkom planer om flytning af sidstnævnte til vestsiden af fæstningsområdet. Disse to moderne naboer ødelægger fæstningens ellers harmoniske generelle indtryk. Voldene bærer i dag smukke spadseregange med vid udsigt over by og bælt.

Ulrich Holstein-Holsteinborg, Holstenborg Slot, 4243 Rude.

Godsejer, formand for Skælskøregnens Landbrugsmuseum på Snedinge Hovedgård.
Omfattende lokal- og militærhistorisk forfatterskab.

Thomas Bugges kort over Antvorskov Rytterdistrikt 1771

Af Bo Fritzboøger

Indledning

Ikke mange landsdele er så velrepræsenteret på ældre kort som Slagelse-egnen. Den myreflottige Johannes Mejer arbejdede her midt i 1600-årene, men resultatet står desværre ikke mål med fliden. Der var simpelthen grænser for datidens tekniske formåen. Ved udgangen af århundredet skabte en ukendt kortegner en såkaldt *Rigtig Deliniation oc Special Land Cort ofuer Sielands Syndre Destrict oc en westre deel af Landet Anno 1698*, som nu findes i Det kongelige Biblioteks Kortsamling. Det er beslægtet med tilsvarende kort over andre dele af Sjælland, af hvilke en række udaterede kopier findes i samme biblioteks Håndskriftafdeling, og det er kort af en efter tidens målestok ganske høj kvalitet. Endnu er der dog langtfra tale om målfaste kort, hvilket også gælder Abraham Christian Willars kort over Antvorskov Rytterdistrikt fra 1720, som vel at mærke hører til blandt hans svageste arbejder.

Kort med en præcision, som gør det muligt uden videre at sammenholde *deres* gengivelse af landskabet med nutiden, findes normalt først fra 1700-tallets anden halvdel. Men selvom afstandsmål og placeringen af eksempelvis bebyggelser umiddelbart konstateres at være korrekte, gengiver også sådanne kort en "redigeret virkelighed". For som skovhistorikeren Adolf Oppermann så rammende har udtrykt det: "Bevidst eller ubevidst går vi ud fra, at når tegnerens en gang for alle fastslåede signaturer findes på kortet, er de udtryk for virkelige og nøjagtige iagttagelser, mens en fremstilling i ord måske ville være mere eller mindre præget af hans forudfattede meninger, af hans fantasi og af hans mangel på evne til at udtrykke sig klart og bestemt eller til at vurdere de beretninger, han har modtaget. Til en vis grad er denne mening om kortene rigtig, men den kræver samtidig en forståelse af kortets natur og anvendelse, der undertiden mangler." For at forstå indholdet af et hvilket som helst kort må man altså underkaste det nøjagtigt den samme undersøgelse, som hvis der var tale om en tekst. Og de første og væsentligste spørgsmål i denne forbindelse er: *under hvilke omstændigheder og med hvilket formål blev det til?*

Disse spørgsmål skal i det følgende søges besvaret for et kort, der er ret enestående i dansk kartografi. Ikke fordi det er påfaldende præcist, endsige fejlfrit, men fordi det giver et nuanceret billede af Sydvestsjællandss kultur-landskab, som det tog sig ud i årtierne umiddelbart inden, at Landborefor-

Udsnit af kartouche på Videnskabernes Selskabs trykte kort over Sydvestsjælland fra 1772. Kortet er tegnet af Caspar Wessel, en bror til Johan Herman, og graveret af Claude-Alexandre Guiter. Midt i billedet ses målestokke samt en leddelt målekæde, der benyttes ved afstandsmål i terrænet. Til højre bag det ophængte draperi med kortets titel er en putto i færd med at sigte gennem de smalle sprækker i en dioptrilineal, som ligger på et målebord.

merne med udskiftning, skovindfredning og udflytning af bøndergårde vendte op og ned på det hele.

Slagelse-egnens gods- og ejendomshistorie før 1768

Johanitter- eller Malteserordenens hus *Antvorskov* umiddelbart syd for Slagelse blev grundlagt i 1160'erne, og udviklede sig især gennem 1400-tallet til et af Sjællands store, godsrige klostre. Da kirkegodset ved Reformationen i 1536 for størstedelens vedkommende tilfaldt kronen, kunne der derfor omkring Slagelse indrettes et kongeligt len med en betydelig godsejendom. Godt hundrede år senere, umiddelbart efter Enevældens indførelse i 1660, ejede kronen således omkring 3/4 af Slagelse-egnens bøndergårde, der repræsenterede en væsentlig indtægtskilde.

Gennem 1600-årene vekslede den militære "mode" mellem udskrevne bondehære og professionelle men kostbare og egenrådige lejehære. Allerede tidligt i århundredet indgik nogle bønder således i udskrevne kompagnier, mens andres landgilde til kronen blev øremærket til finansiering af bondesoldaternes underhold. Efter den usædvanlig blodige Skånske Krig (1675-79) blev det imidlertid besluttet, at husbond ikke længere selv skulle "springe soldat", men at han fortrinsvis skulle lade sig repræsentere af "*løse og ledige karle fra ind- og udland*".

Fra da af kom fremmede ryttere med kone og børn i såkaldte ”rytterhuse” derfor til at udgøre en fast bestanddel af mange landsbyer, men fordi rytteren selvsagt havde krav på forplejning af de bønder, hvis krigstjeneste han varetog, gav denne ordning anledning til mange skærmydsler.

Dette kongelige ”ryttergods” blev omlagt og forøget i de sidste år af den Store Nordiske Krig (1700-21), hvorved der oprettedes ialt 12 distrikter omfattende så godt som alt Danmarks krongods. Et af disse dækkede det gamle Antvorskov len. Hvert distrikt inddeltes i ”portioner” à 8 tønder hartkorn, af hvilke der årligt skulle svares rytterne 16 rigsdaler i penge, for 16 rigsdaler naturalier samt 3 læs hø. Rytterne indkvarteredes i begyndelsen fortrinsvis i kaserner på de kongelige hoved- og ladegårde, hvis enemærker samtidig blev udlagt til græsning for deres heste. Senere garnisoneredes de i købstæderne, således at distrikterne udelukkende var kilde til rytteriets finansiering.

Krongodssalg og driftsforsøg

Danske statsfinanser har ofte været ude af balance, men nogle gange er det værre end andre, og i 1760erne stod det for alvor galt til. Årsagen var først og fremmest, at truslen om en krig mod Rusland, som et paladskup mod zaren i 1762 afværgede i sidste øjeblik, havde medført enorme udgifter til oprustning. Statsgælden beløb sig til ca. 10 millioner rigsdaler, og der var ingen jordisk chance for at den kunne betales tilbage ved hjælp af skatter alene.

Den pommerske forretningsmand Heinrich Carl Schimmelmann, der som ekspert var indkaldt til landet for at få styr på statens pengesager, foreslog derfor en privatisering af krongodset. Allerede 1764 blev det Fynske Rytterdistrikt sat til salg, og i de følgende år fulgte de øvrige kongelige rytterdistrikter efter. Nogle solgtes opdelt i et antal hovedgårde med tilhørende fæstebønder, mens fæstegårdene andre steder blev afhændet til bønderne som selveje.

Auktionen over Antvorskov Rytterdistrikt, der til formålet var blevet opdelt i 9 hovedgårde med fæstere, var planlagt til april måned 1768, men blot fem dage før den skulle have fundet sted, beordrede Rentekammeret den aflyst. Godset blev istedet (sammen med Vordingborg Rytterdistrikt) overdraget til den kongelige *Overskattedirektion*. Den var oprindelig oprettet i 1762 til at forvalte en ekstraskat, men vandt under Schimmelmanns ledelse stadig større indflydelse på statsforvaltningen, og det var nu tanken, at den skulle forestå *forsøg med landboreformer*.

De vigtigste elementer i disse reformplaner var overgang til arvefæste (men ikke til selveje), oprettelse af de allerede planlagte hovedgårde ved nedlæggelse af et betydeligt antal bøndergårde samt udskiftning af fællesskabet. Agerdyrkingen skulle omlægges til såkaldt kobbølbrug, hvorved marken blev opdelt i 7, 11 eller flere dele (kobler), som hvilede eller bar hver sin afgrøde. Dette dyrkningssystem var mere fleksibelt end det traditionelle trevangsbrug, og ved hensigtsmæssige sædskifter, kunne produktiviteten forøges betydeligt. Ende-

lig gav det mulighed for en tiltrængt forøgelse af græsningsarealet i forhold til trevangsbrugets ene hvilende vang.

Reformforsøgene, som debatteredes livligt blandt de berørte myndigheder, forudsatte imidlertid en nøje registrering af, hvorledes distrikterne var sammensat ved overtagelsen, og til det formål påbegyndte man i 1768 en detaljeret landmåling.

Landmålingen 1768-72

I forbindelse med udarbejdelsen af Christian Vs Matrikel, som fra 1688 til 1844 var grundlaget for al skat på jord, blev Danmarks agerjord opmålt og vurderet efter bonitet og dyrkningsintensitet. Imidlertid var størstedelen af landet endnu uopdyrket, og derfor uopmålt, og gennem 1700-årene kom ikke ubetydelige arealer under plov. Den 7. marts 1768 udgik der derfor kabinetsordre om iværksættelse af en ny landmåling, som kunne gøre ligningsgrundlaget tidssvarende.

Hele landet, og ikke kun agerjorden, skulle opmåles, og resultaterne nedfældes på kort over henholdsvis amter, rytterdistrikter og hovedgårde med tilliggende fæstegods. Alle kort skulle udfærdiges i to eksemplarer, hvoraf det ene var tiltænkt de til formålet indrettede Landmålingskontorer, mens det andet skulle afgives til den i 1767 nedsatte Landvæsenskommission, der var initiativtager til landmålingen.

Ifølge en udførlig landmålerinstruks, som blev udsendt den 26. april 1768, skulle kortene for det første angive alle skel mellem herreder, sogne og landsbyer samt gærder mellem vange, omkring indelukker, husvænger osv. Al jord i individuelle skifter (agre, eng- og skovlodder) skulle opmåles, mens eksempelvis fællesskov blot skulle måles under ét. Navne på åse, enge og skove skulle påføres kortene, og skovsignaturen iøvrigt opdeles i over- og underskov samt udformes sådan, at den afspejlede skovens tæthed. Endelig skulle heder, moser, vandplaner, bebyggelser, kystlinier og andre landskabselementer af økonomisk og/eller topografisk interesse aftegnes.

Alle mål for landskabets sammensætning skulle indføres i opmålingsprotokoller, hvorfra beregnede arealtal siden skulle overføres til såkaldte beregningsprotokoller. Hertil kom det højt betroede arbejde med at taksere jorden efter brug og bonitet i særskilte taksationsprotokoller. Det påhvilede en særlig kommission, der tillige havde det overordnede tilsyn med hele landmålingen.

Det blev besluttet, at landmålingsprojektet skulle begynde med Antvorskov og Vordingborg Rytterdistrikter, som netop var overtaget af Overskattedirektionen, derefter fortsætte med resten af Sjælland og Fyn for endelig at slutte med Jylland. Men i 1772 strandede det storstilede forehavende på politisk modstand og pengenød. Med det hidtidige tempo ville en landsdækkende kortlægning tage op imod 100 år og blive temmelig kostbar. Dertil kom, at den nye konservative regering øjensynlig havde ringe lyst til at videreføre et af Struensees projekter, der ovenikøbet ville forrykke noget så fundamentalt som

Thomas Bugge, som han i 1785 lod sig afbilde af tegneren Jean Fouquet. Kobberstik af Gilles Louis Chrétien. Frederiksborgmuseet.

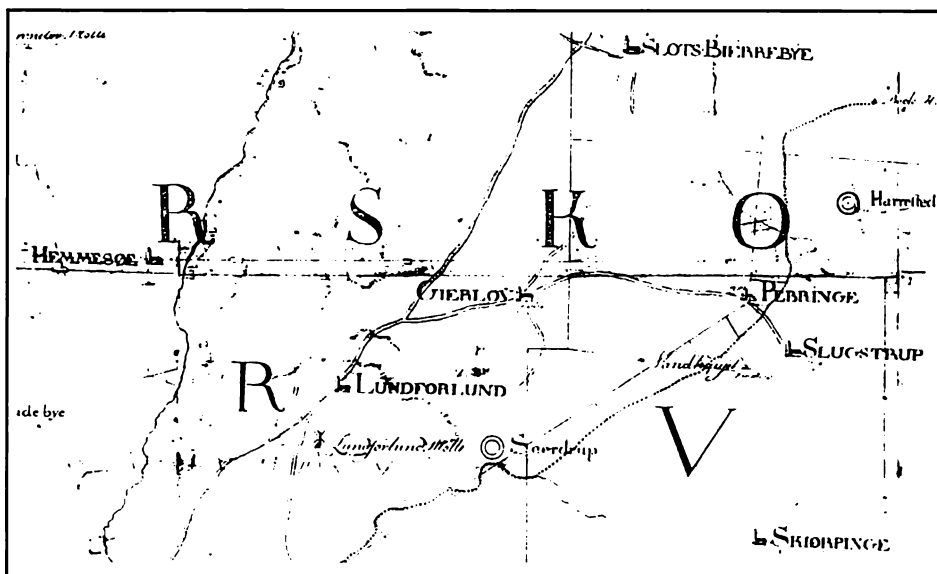
landets beskatningsgrundlag. Derfor nåede kun de to sydsjællandske rytterdistrikter samt enkelte nordøstsjællandske sogne at blive opmålt, og derfor betegnes de kort som blev resultatet, ”rytterdistriktskort”.

Den praktiske gennemførelse af landmåling blev overladt til Rentekammeret, som ansatte 12 landmålere med hver sin protokollist samt tre bønder som håndlangere. Som Overlandmåler valgte man Thomas Bugge, der siden 1762 havde virket som geografisk landmåler under Videnskabernes Selskabs Landmålingskommission.

Thomas Bugge som kartograf

Han var født i København 1740. 19 år gammel blev han teologisk kandidat, men istedet for en kirkelig løbebane valgte han matematikken som sit fag. Allerede under studiet var megen tid gået dermed, og efter embedseksamen tiltrådte han en stilling som assistent for Peder Koefoed, der var udset til at kortlægge Danmark for Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. Allerede året efter døde Koefoed imidlertid, men selskabet fortsatte sine planer, og i 1761 udvirkede det en kongelig resolution om gennemførelse af en national kortlægning. Til overopsyn med arbejdet nedsattes en Landmålingskommission, mens Thomas Bugge blev ansat som den første ”geografiske landmåler”.

At landmålingen var ”geografisk” betød, at kortene skulle vise ”hvorm meget land og vand haves udi et rige, hvorledes begge ere mod hverandre til almindelig brug og nytte, og (...) alle købstæders, kirkers, slotters, publique bygning-

Egnen omkring Gerlev. Udsnit af Caspar Wessels konceptkort fra Videnskabernes Selskabs geografiske landmåling i Sydvestsjælland 1772. Disse kladdekorts målestok er 1:20.000, og som det tydeligt fremgår, står de hvad detaljerigdom angår betydeligt tilbage for de samtidige rytterdistriktskort. Kort- og Matrikelstyrelsen.

gers, fabrikkers og herregårders indbyrdes situation og distancer, søernes tal og størrelse, tilligemed deres odder og bugter, skovenes ohngeferlige omkreds og størrelse, landevejenes såvelsom åers og bækkers gang med deres betydelige bugter, men især landets strandbredder og søkyster, med derhos beliggende skær og klipper”. I modsætning hertil var såvel rytterdistriktskortene som de senere matrikelkort baseret på en ”økonomisk landmåling”, hvor forhold som jordens brug og bonitet spillede en afgørende rolle.

Ved siden af sit hverv ved Videnskabernes Selskab virkede Bugge fra 1765 tillige som matematiklærer for Christian VII's halvbror arveprins Frederik, og i 1768 tiltrådte han som nævnt stillingen som overlandmåler ved den ”økonomiske landmåling”. Efter at denne i 1772 var lagt på hylden, fortsatte Bugge et par år som medarbejder ved den geografiske landmåling, indtil han i 1777 blev professor i matematik og astronomi ved universitetet. Thomas Bugge døde i 1815, 74 år gammel.

Ikke mindst fra arbejdet som geografisk landmåler kendes Bugge som en habil kartograf. Det var ham, der i 1762 udarbejdede projektets første ”prøvekort”, og efter at han i 1765 havde overtaget posten som Trigonometrisk Observator, var det ham der udstak det landsdækkende net af trekanter (triangulationsnet), som siden udgjorde det overordnede grundlag for hele opmålingen.

Kortets tilblivelse

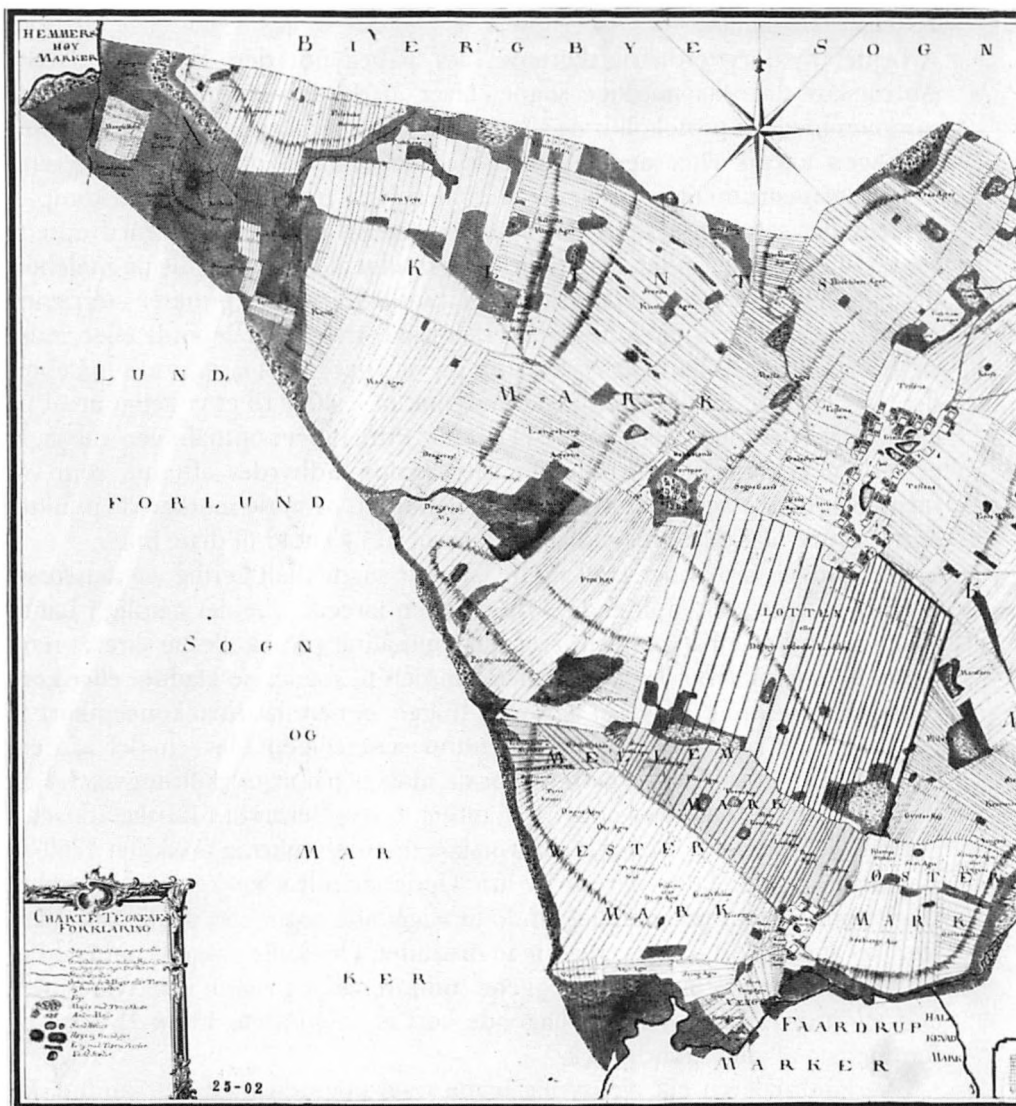
Arbejdet med rytterdistriktskortene blev påbegyndt den 1. august 1768 i Antvorskov distrikts nordlige sogne. Hver af de tolv landmålere kortlagde sammen med sin protokollist og sine medhjælpere et sogn ad gangen, og kortmålingen foregik efter den såkaldte "parallelle liniers metode". De væsentligste måleinstrumenter var kæder à 25 alen (15,7 meter), målebord, kompas, vinkelmåler samt en såkaldt *dioptr-lineal*. Det vil sige en lineal med oprette sigtespalter i begge ender, som gjorde det muligt at tegne en linie på målebordet parallel med en linie i landskabet. Til indledning blev punkter i terrænet, som skulle markeres på kortet, afmærket med sribede målepinde eller andre signaler. Dernæst blev et ark tykt papir på ca. 30 x 45 cm fastgjort til målebordet. Det svarede med den angivne målestok på 1:4000 til et virkeligt areal på ca. 1200 x 1800 meter eller godt 200 hektar. Princippet i opmålingen var så, at et system af parallelle grundlinier med kendt indbyrdes afstand, som var udstykket i terrænet, blev overført til målebordet, og at de markerede punkter dernæst udfra afstands- og vinkelmål blev afsat i forhold til disse linier.

I slutningen af oktober 1768 var de to første sogne målt færdig, og den første sæsons arbejde i felten til ende. Om vinteren foregik arbejdet nemlig i Landmålingskontoret i København. Her blev opmålingsprotokollerne skrevet rent, og de mange målebordsblade tegnet sammen til sognevise kladde- eller konceptkort under nøje tilsyn af Thomas Bugge. Senere lå disse konceptkort til grund for de rentegnede kort, og endnu senere igen blev en del af dem anvendt som udskiftningskort, hvorfor de idag er påført udskiftningsstel. I de fleste tilfælde er både konceptkort og rentegninger bevaret i Matrikelarkivet.

Hen på foråret 1771, efter at Antvorskov distrikt omkring årsskiftet 1769-70 var målt færdig, kom der ordre fra Generallandvæsenkommissionen til Bugge om, at han på grundlag af de foreliggende sognekort skulle sammentrete et specialkort over hvert af de to distrikter. De skulle i sagens natur udføres i mindre målestok end forlæggene (minoreres), og måtte ikke fylde mere end et "imperialark". Det foreliggende kort er således ca. 130 x 112 cm, og sammensat af ialt 9 mindre ark.

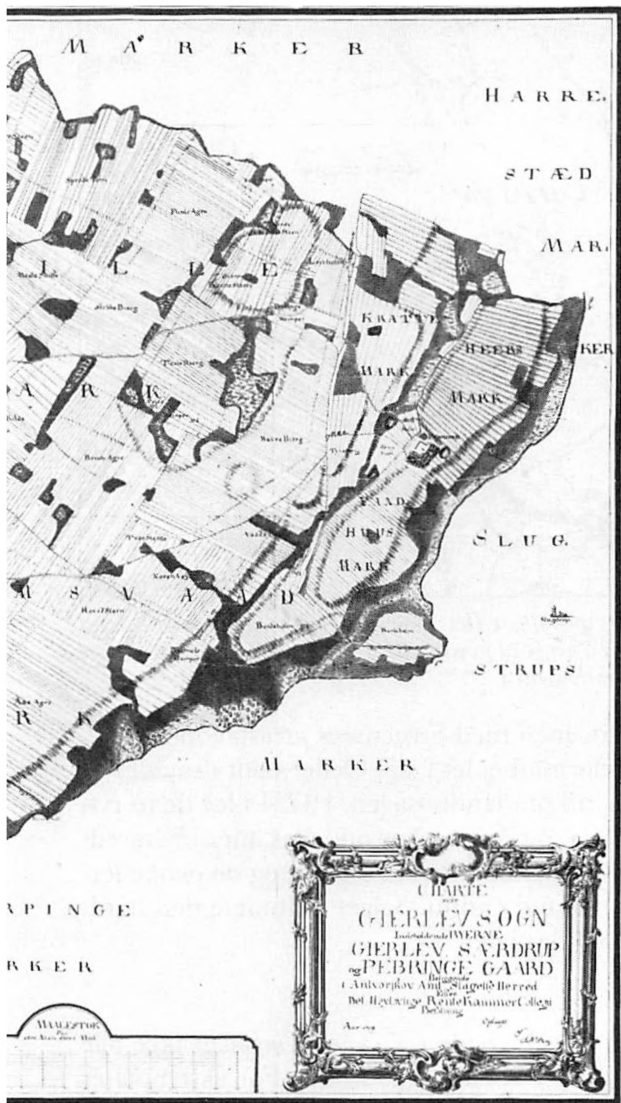
Overlandmåleren gik øjensynlig igang med opgaven med det samme, for allerede midt i maj var kortet over Antvorskov distrikt færdig. Noget tyder da også på, at sammentretegningen gik stærkt, for i distriktets sydlige del er ikke alle byer gengivet med lige stor omhu. Krummerup sogn og Vemmeløse by er eksempelvis stort set uden signaturer. Kortet over Vordingborg distrikt blev såvidt vides aldrig til noget.

Ved nedkopieringen brugte Bugge formentlig en såkaldt "pantograf" - et tegneinstrument, som siden Oldtiden har været anvendt til dette formål. Resultatet blev, ligesom ved minoreringen af den geografiske landmålings målebordsblade (1:20.000 - 1:120.000), en sjettedels reduktion fra sognekortenes ca. 1:4.000 til 1:24.000.

Reformforsøgenes endeligt og krongodsets salg

I takt med at rytterdistriktet blev målt færdig, satte Overskattedirektionen de påtænkte reformer i værk. På hovedgårdene blev der indrettet kobler og gravet nye grøfter, nybygninger opførtes og vådområder blev drænet. Med fæstegodset skred reformerne derimod kun langsomt fremad, ikke mindst fordi de foreslåede indgreb i velkendte rutiner vakte udbredt modvilje blandt bønderne. Der ses således kun at være påbegyndt reformer i Gerlev, Landsgrav, Vedbynørre, Skovse og Kindertoft. Men direktionen fik ikke lejlighed til at bryde denne modstand, for i november måned 1770 blev administrationen af

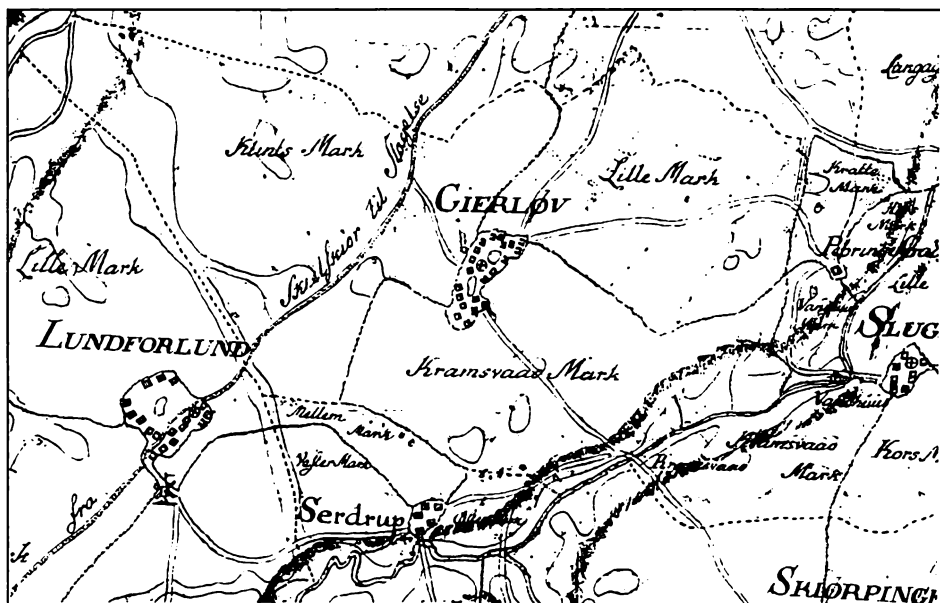

Gerlev sogn 1769. Eksempel på den økonomiske landmålings rytterdistriktkort i målestok 1:4.000. Kortet er tegnet af landmåleren S. N. Berg i Landmålingens andet år, og viser med hvilken detaljerighed kulturlandskabet blev registreret. Ifølge den tilhørende beregningsprotokol var der i sognet 1087 tønder land agerjord, 228 eng, 26 mose, 14 tørveskær, 13 veje, 5 gærder, 3 vandplan og 24 andet, herunder 18 tønder land bytomter og 5 tjørnekrat. Kort- og Matrikelstyrelsen.

Antvorskov og Vordingborg krongodser overtaget af den nyoprettede General-landvæsenkommission.

Den ny kommission udmærkede sig ved i betydelig grad at tage hensyn til bondeinteresser, og et af dens medlemmer, Georg Christian Oeder, udarbejdede en plan for det videre reformarbejde. Udover bøndergårdenes udskiftning af landsbyfællesskabet, afløsning af hoveriet og indførelsen af arvefæste lagde planen op til udparcellering af hovedgårdenes marker, hvorpå der skulle skabes en række mellemstore bondegårde.

Udførelsen af Generallandvæsenkommissionens planer blev i løbet af 1771

Gerlev sogn 1771. Udsnit af Thomas Bugges specialkort. Det ses, at kortet ved nedkopiering til 1/6 af originalen har mistet en mængde detaljer. Til gengæld fremstår eksempelvis vænglagene tydeligere end på rytterdistriktskortene. Kort- og Matrikelstyrelsen.

påbegyndt på Vordingborg distrikt, men med Struensees arrestation den 17. januar det følgende år, gik hele reformarbejdet i stå. Oeder faldt i unåde, og mere reaktionære politikere tog hånd om landbosagen. I 1774 blev de to rytterdistrikter derfor endelig sat til salg, og Antvorskov opdeltes atter i 9 hovedgårde med tilhørende fæstegods. Gennemførelsen af selvejet og de øvrige fornyelser måtte til gengæld vente en stund endnu. Salget indbragte den hårdt prøvede statskasse mere end 430.000 rigsdaler.

Kortets indhold

Dét kort, som Thomas Bugge sammementegnede i 1771, ejer selvsagt ikke alle rytterdistriktskortenes detaljer, og det er heller ikke fejlfrit. For eksempel er Kindertoftes "MØLLE BIERRE WANG" på kortet fra 1768 hos Bugge blevet til "Bierre Vang", ligesom Antvorskovs Øverste og Nederste Rødehus Kobler er forbyttet. Til gengæld giver specialkortet mulighed for et overblik, som ejerlavs- og sognekort ikke kan give, og usikkerheden på dets længdemål synes generelt ikke at overstige ca. 5 %.

Agerjorden

Det fremgår af signaturforklaringen i kortets nederste højre hjørne, at det først og fremmest giver en grov "økonomisk" inddeling af kulturlandskabet. Signaturen for agerland, en skravering med vandfarve, der skal illudere agerstrimler, oplyses ikke. Den er så at sige det grundindhold, hvorfra alle andre signa-

turer skiller sig ud. En sammenligning med rytterdistriktskortet over Gerlev sogn, der var ét af Bugges forlæg, viser tydeligt, at agerskraveringen kun er signatur. Den indviklede inddeling af bymarkerne i åse og agre, som minutiøst blev registreret på rytterdistriktskortet, kunne umulig gengives på et kort i målestokken 1:24.000.

Derimod viser kortet markernes overordnede opdeling med hegn (sik-sak-linie), der stråler ud fra byen, og dén afslører ikke så lidt om agerbrugets organisering. Overalt dominerede vangebruget, det vil sige et dyrkningssystem, hvor bymarken var inddelt i 2-4 større, permanent indhegnede enheder (vange), af hvilke en eller flere hvilede årligt (fælled), mens de øvrige bar henholdsvis vår- (byg, havre) og vintersæd (rug og hvede). På Sjælland var *trevangsbruget* fremherskende, hvor sædskiftet som regel var vårsæd - vintersæd - brak, og Gerlev ses netop inddelt i tre vange: Klints, Lille og Kramsvad Mark. En række byer, blandt andet Tingjellinge, havde derimod *fire* vange, men det betyder ikke nødvendigvis, at de som byerne på Vestlollands fede muldjorder blev drevet som firevangsbrug. Det kunne nemlig under visse omstændigheder være praktisk at to mindre vange var adskilt, men fulgte hinanden i rotationen.

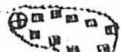
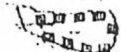

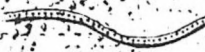

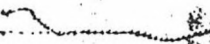
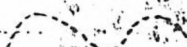
Normalt var en bys marker afgrænset mod naboejerlavene med gærder af pileris af samme slags som dem, der delte vangene. Hegnet mod skove og overdrev bestod derimod ofte af sten, men i modsætning til rytterdistriktskortene skelner Bugge ikke mellem ris- og stengærder. Der behøvede imidlertid ikke i alle tilfælde at være hegn i ejerlavsskel. Hegnet skulle jo nemlig holde kreaturerne ude af de tilsåede marker, og hvor to nabomarker var tilsået på samme tid, var hegn derfor overflødige. Temmelig mange ejerlavsskel er således angivet med en punkteret linie, som viser "Grændse Linier, hvor ingen Gærder ere".

Idet eksempelvis Kramsvadmarken i Gerlev således bar rug i de år, hvor den tilstødende Mellemmark i Serdrup var fælled (græsning) måtte der være hegn mellem de to byers jorder på denne strækning. Til gengæld græssedes Gerlevs kreaturer i de samme år i Klintsmarken, så mellem dén og Mellemmarken var hegn overflødigt, og når Kramsvadmarken det følgende år var fælled, så var Serdrups Østervang det også, hvorfor der heller ikke behøvedes hegn mellem dem.

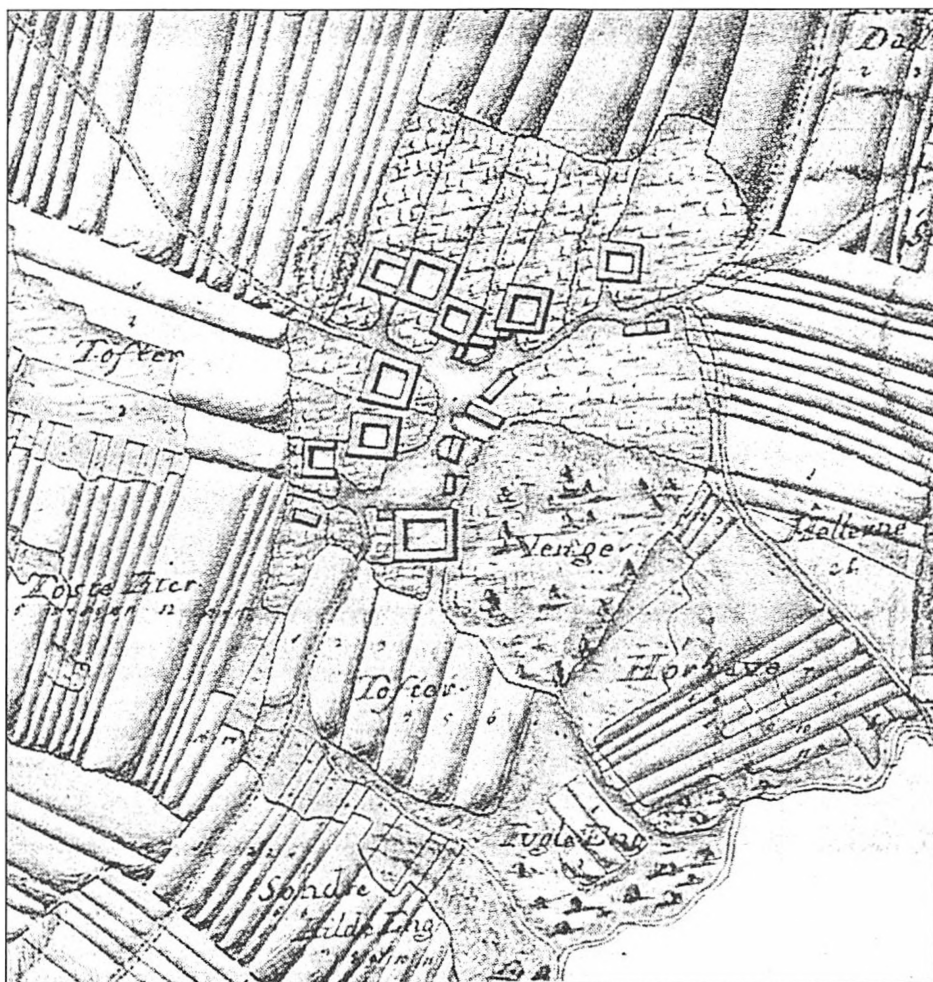
Ved at organisere vangebruget sådan, at flest mulig nabovange havde samme plads i rotationen, var det altså muligt at spare gærdemateriale. Samtidig fik de græssende husdyr større arealer at færdes over, end hvis de skulle holdes indenfor den enkelte bys grænser. Til gengæld kunne dette system, kaldet "vangelag", gøre omlægninger af dyrkningssystemet meget vanskelige. Endelig nødvendiggjorde den koordinerede rotation, at en del byer måtte lade dyrkningen rotere "avet om" istedet for som normalt at følge solen. Thomas Bugges specialkort fremviser nogle af de længste kendte vangelagskæder i Danmark. Længst var vangelaget mellem Hejninge, Hyllerup, Landsgrav,

Forklaring

Alt hvad, som til det Antvorske District hen-
 hører, er anlagt med Farve, saaledes at hver
 Byes eller Gaardes Mark haver sin egen Farve.
 Det fremmede Gods er tegnet med sort udi Kaaben.
Stjernens Symbol

HOVEDGAARDE	
LANDSBYER MED KIRKER	
Landsbyer uden Kirker	
Enkelt Gaarde med Jordskjold	
Enkelt Huuse uden Jordskjold	
Vind Møller	
Vand Møller	
Lands Veje	
Sogne og Bye- Veje	
Stor Skov udi Vange	
Stor Skov udi Overdrev	
Underskov og Skrat	
Møser og Moradser	
Aaer og Vandløb	
Giarden imellem Markerne	
Grænselinier, hvor ingen Giarder ere	

Signaturforklaring fra Thomas Bugges specialkort.

Lyng-Eskilstrup 1769. Udsnit af rytterdistriktkort, der viser bytomten med gårde og huse, indhegnede humle- og hørhave samt et større græsningsvænge med træer. Endelig ses tofterne, dvs. agrene nærmest byen, samt agerstriber af meget vekslende bredde. Kort- og Matrikelstyrelsen.

Holmstrup, Jernbjerg, Slagelse, Lille Valby, Gudum, Årslev, Sønderup og Hallelev, som strækker sig over mere end 12 kilometer.

Som nævnt skulle landmålerne omhyggeligt registrere alle mark-, eng og skovnavne, og påføre kortene dem. Hver veng havde sit navn, ofte af typen Øster-, Vester- og Søndervangen, men under dyrkningsfællesskabet bestod hver af disse vange af hundredvis af agerstrimler, som efter landskabets muligheder lå samlet i grupper kaldet åse eller fald. Også disse åse bar individuelle navne, og i Gerlev var der ved matrikuleringen i 1682 eksempelvis ikke færre end 69 sådanne *marknavne*, af hvilke mange stadig var i brug ved landmålingen et lille århundrede senere. Åsene var dog for små til at kunne tages med på specialkortet, og derfor er kun vangenavnene gengivet her.

Kortet indeholder således et typisk udsnit af sjællandske vange-navne, af hvilke de fleste er umiddelbart gennemskuelige, mens andre kræver en nærmere forklaring. For eksempel var det nærliggende, at benytte nabobyernes navne ved navngivningen. Gimlinges nørrevang hed således Vollerup Mark, mens Vollerups søndervang hed Gimlinge Mark. Især hvor der var vangelag, ses sammenstødende marker endvidere ofte at bære samme navn. Som eksempel kan nævnes Kramsvadmarkerne i Gerlev, Sludstrup og Skørpinge. Som navneendelsen -vad antyder, udspringer navnet af det vadested i Harrested Å, som siden er alløst af en bro.

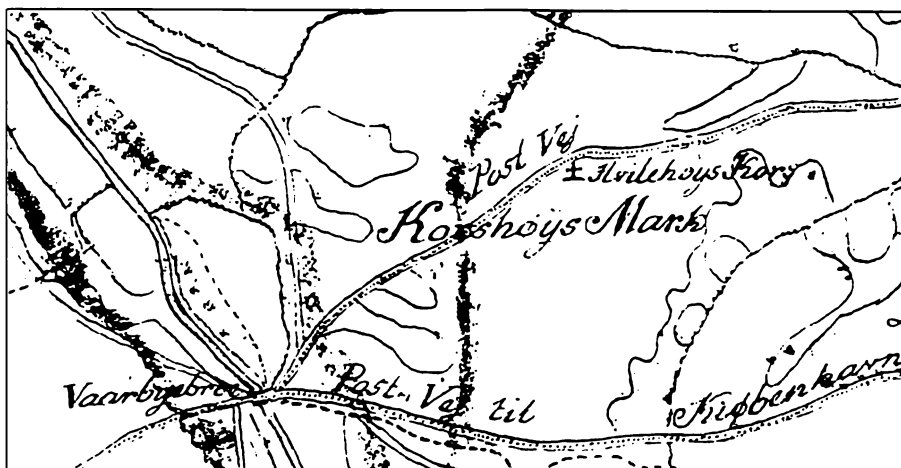
Andre vange tog navn efter særlige kendetegn i eller ved marken. Det gælder eksempelvis Ormeslevs Dyssemark, Hejninges Trælleborgs Mark, Kelstrups Kildemark (efter Skt. Kelds Kilde) og Landsgravs Korshøj Mark, der havde navn efter korset på Hellig Anders' Hvilehøj. Ofte vandrede vangenavnene fra by til by, og øjensynlig kunne selv mere specielle navne vandre. For hvad laver Galgemark ellers i Sønder Bjerge. Slagelses galge lå jo tydeligvis *øst* for byen. Endelig skal opmærksomheden henledes på "Enemærket" i Kirke Stillinge. Det navn passer dårligt til en vang i dyrkningsfællesskab, idet "enemærke" normalt betegner jord *udenfor* fællesskabet.

Antvorskov Slots jorder var netop sådanne enemærker, og udgjorde hvad dyrkningssystem angik et særtillælde. Her var driften - i nøje overensstemmelse med Overskattedirektionens intentioner - omlagt til "holstensk kobbeldbrug". De tre landinspektører, der forestod driftsforsøgene, anbefalede en inddeling i 12 kobler (hvor 11 ellers var det normale), men ifølge såvel rytterdistriktskortet fra 1768-69 som Bugges specialkort var det kun inddelt i 10. Kortene stammer jo imidlertid fra årene umiddelbart *før* reformerne, så deres gengivelse skal ikke tages for mere end dét, den er: en plan.

Nord for Antvorskov breder Slagelses marker sig mod nord og øst, og dette ganske betydelige jordtilliggende afspejler landbrugets betydning for en mellemstor sjællandsk købstad. Men Slagelses købstadsjorder var nu usædvanligt store, og Danske Atlas gengiver, med henvisning til Roskildes mange kirker, det gamle mundheld, at "Roskilde ringen og Slagelse møg-agen får aldrig ende". De marker tog det tid at gødske, omend byens latriner sikkert sørgede for, at der altid var gødning nok.

Skovene

Som nævnt skulle rytterdistriktskortenes skovsignaturer være ganske detaljerede, og selvom de finere nuancer er gået tabt på specialkortet, ses signaturforklaringen at indeholde flere forskellige skovtyper. Først nævnes "Stoer Skov udi Vange". Det vil sige spredte oldentræer i markerne, som var et af de særkender, der tydeligst adskilte det gamle land fra tiden efter udskiftningen. Den slags skovbevoksning fandtes blandt andet i Kindertoftes Skovvang, der lå i vangelag med Grøfte Toftevang og Dævidsrød Skovvang. Den er et typisk eksempel på, hvordan markskovene ofte dannede skel mellem byer, som gen-

De to postveje samt et antal biveje mødes ved Vårby Bro. Udsnit af Bugges specialkort 1771. Iøvrigt bemærkes marknavnet Korshøj Mark med Hellig Anders' Kors. Kort- og Matrikelstyrelsen.

nem århundreder hver især havde udvidet det dyrkede areal indenfor *sit* velafgrænsede ressourceområder.

I mange tilfælde var sådanne "skove i ager og eng" dog stærkt medtagne, men hvis ikke presset fra de græssende husdyr var så stærkt, at træerne helt bukkede under, forvandlede arealet efter overdreven hugst til "Underskov og Krat". Det vil sige lave, ofte tætte, bevoksninger af mindre vedplanter som el, hylde, tjørn og hassel med et større eller mindre islæt af unge ege og bøge. Selvom disse underskove langt fra kunne levere den samme rigdom af tømmer og brændsel som egentlige overskove (oldenskove), var de ofte af stor betydning for bønderne. Fra dem skaffede man sig blandt andet gærdemateriale ("stavre og gærdsel"), og ved rigtig behandling kunne de samme træer blive ved med at sætte nye skud efter hver hugst. Alt efter hvad træet skulle bruges til, blev underskoven på denne måde "stævnet" eller "stynet" med mellemrum på fra 3 til 25 år.

Slagelse Byskov var en sådan kratskov, der på kortet har fået navn af Byskoven Overdrev, simpelthen fordi der ikke var mange træer tilbage. Også det lille Kalkvrå Vænge i købstadsoverdrevets nordvestlige hjørne, som tilhørte Skt. Mikkel's Kirke, bar oprindelig skov. I 1600-tallet kunne dets ege og bøge i gode oldenår fede 2 svin, men idet der ingen opvækst eller anden underskov var, forsvandt skoven helt, da de sidste store træer blev fældet i 1700-årene.

Udover agerdyrkingen spillede vedproduktion og skovgræsning en fremtrædende rolle i Antvorskovs økonomi. Til slottet hørte en udstrakt enemærkeskov, som lå øst for gården, og af hensyn til græsningen var skoven inddelt i en række afdelinger, af hvilke man fra vest ser Lammehaven, Ålsø Vænge,

Ærteput, Horsevænge, Nykobbel samt Kallen. Nykobbel var med sine ca. 640 tønder land størst, mindst var Horsevænge (71 tdl). Mod øst grænsede Nykobbel mod Søndre eller Sørbymagle Overdrev, som var fælles græsningsareal for 32 af egnens landsbyer og enkeltgårde. Hegnene mellem enemærkets afdelinger bestod af jord- og/eller stendiger, af hvilke de fleste endnu er bevarret.

En særlig form for indhegning optræder med betegnelsen "Arne Hauge" i den tidligere Lillevang øst for hovedgården. Andre "arne-" eller "agernhaver" findes blandt andet ved Kindertofte og Stenstrup. Der var tale om indhegninger "til ung skovs opelskning", som især i 1700-årene indrettedes i stort tal i kronens skove. For hvadenten der foregik skovsåning og -plantning eller selvforyngelse, var det i en tid med omfattende skovgræsning en forudsætning for en vellykket skovdyrkning, at den unge opvækst blev fredet, indtil den nåede op over bidehøjde. Antvorskov Lillevang blev indhegnet i løbet af 1720'erne, Bukkekilde Agernhave ved Stenstrup, hvis hegn stadig er særdeles velbevaret, i 1728 og Kindertofte Agernhave 1749.

Overdrev og græskobler

Overdrevene, som i 1700-tallet mange steder på Sjælland havde indtaget stor-skovenes plads, blev først og fremmest brugt til græsning. Ofte kneb det nemlig med at skaffe tilstrækkelig med foder til kreaturerne indenfor bygrænsen, før "ævret blev opgivet" efter høst, og hele bymarken udlagt til græsning. Så var det godt at have reserver at tære på. Overdrevsgræsningen var som regel delt mellem flere byer, og for eksempel havde Sorterup, Ødemarksgård, Lille Ebberup, Næsby ved Skoven, Vidsøgård, Landbytorp og Vedbynørre foruden Kindertofte selv lod og del i Kindertofte Overdrev.

For at overdrevet skulle kunne bruges hele året, også når markerne var tilsået, måtte adgangsvejene være afskærmede med hegn. Derved skabtes lange "fægyder" fra by til overdrev, som eksempelvis ses ved Kindertofte og Sørbymagle. I begge tilfælde følger de landevejen (eller vice versa).

Som de fleste af Slagelse-egnens øvrige overdrev, var Kindertoftes skovbevokset, og større græsningsområder uden egentlig skov fandtes kun i kronens kobler syd for Sørbymagle. Her viser Bugge to store indhegninger med navnene "Rapenborg Kobel" og "Gimlinge Kobel", der indtil rytteriets nedlæggelse benyttedes til græsning af rytterhestene. Før da, havde de være brugt af Christian IVs stutteri på Antvorskov Slot, og området synes først omdannet til agerjord efter krongodssalget. Helt skovløse var de imidlertid ikke, da landmålingen fandt sted, for i 1784 indberettede ejeren af den nyoprettede hovedgård Gyldenholm, at "*på de under Gyldenholm henlagte Gimlinge og Rappenborg Kobler har været en stor del underskov, hvoraf det meste nu er ryddet ...og... der er opdrevet mange jorder, som ikke tilforn har været under ploven.*"

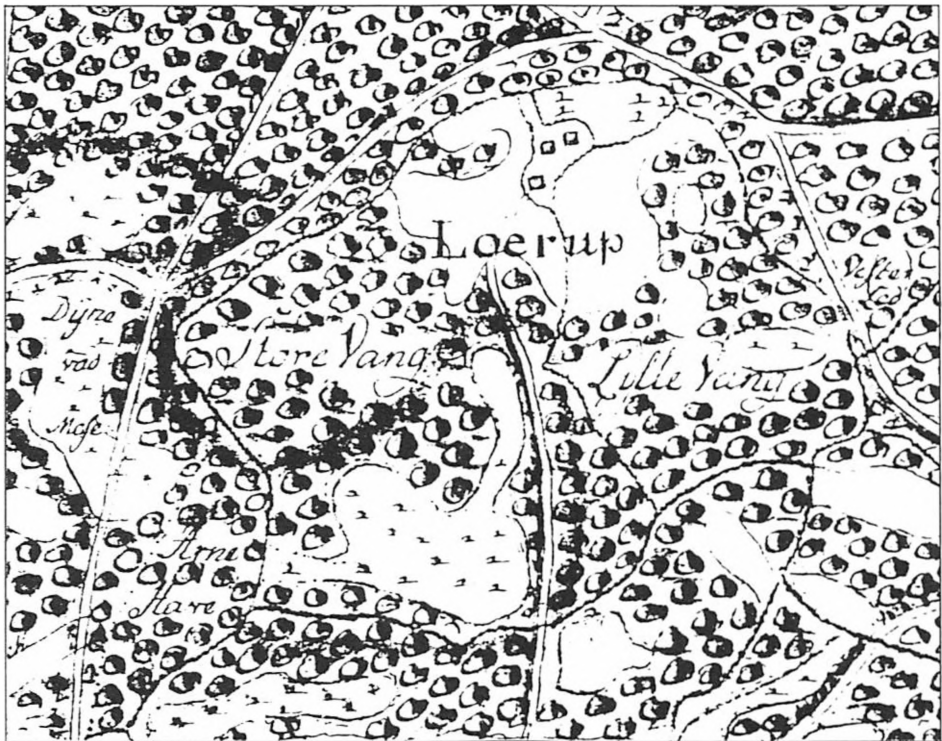
Landsbyer, der ikke havde adgang til overdrev, og som derfor var i bekneb med græsning, måtte istedet indhegne mindre arealer til formålet. Sådanne

indhegninger benævntes typisk Heste- eller Kohave, af hvilke der ses eksempler i blandt andet Skørpinge og Nordrup.

Skov og slette

Antvorskov Rytterdistrikts skove fordelte sig meget ulige i landskabet. Langs distriktets nordøstlige grænse mod Sorø amt fandtes der vidtstrakte, træbevoksede græsningsarealer fra Nordrup og Kindertofte Overdrev i nord over kronens enemærker til Søndre Overdrev og Lystagers enemærke i syd. Udenfor dette skovbælte var der til gengæld stort set skovløst i 1700-tallet, og fra gammel tid skelnede man her som i andre egne af Sjælland mellem *skovbygden* og *slettebygden*. Det klassiske eksempel på disse landskabs- og bebyggelsesforskelle fandtes i "Heden" mellem København, Roskilde og Køge på den ene side og Nordøstsjælland på den anden.

Af de forskelligartede landskaber udsprang meget ulige betingelser for landbrugsproduktion, og livet i de to bygdeformer prægedes derfor af hver sine særlige kendetegn. I skovbygden trivedes således ikke sjældent en række

Løerup som eksempel på skovbebyggelse. Landsbyen var med sine tre gårde lille, og dens marker blev tilsæt hvert år, idet de store græsningsarealer sikrede den gødning, som var en forudsætning for at opretholde jordens næringsstofbalance. Godt 40 % af byens areal var 1770 dækket af skov. Udsnit af Thomas Bugges specialkort.

bierhverv (træskomagere, bødkere osv.) med tilknytning til skoven, mens agerdyrkningen var stort set enerådende på den skovløse slette. Som regel var de dyrkede marker i skovbygden omvendt få og små, mens størstedelen af arealet henlå som stedsevarende græsning. Derfor spillede husdyrbruget en væsentlig større rolle end korndyrkningen, hvilket ofte ses deraf, at landgilden i sådanne bebyggelser havde form af smør, ost og køer snarere end af korn. På grund af gødningen fra de mange dyr kunne jorden til gengæld dyrkes hvert år (alsæde), hvilket blandt andet var tilfældet i Lorup, hvis mark, selvom den ses opdelt i to vange, dyrkedes som alsæde.

Oftentimes var der også forskel på byggestilen i de to bygder. I skovbygden var det endnu i 1500-årene muligt at præstere tømmer nok til tykke bulhus-konstruktioner, mens man på sletten, eller heden, måtte nøjes med bindingsværk. Efterhånden som tømmer blev en mangelvare, udstedte kongen imidlertid forbud mod opførelse af bulhuse, og derfor kunne tynde bindingsværksbygninger af dårligt tømmer i 1770'erne også findes i skovegnen. *Ellepindshuset* nord for Nyrupgård er formentlig et eksempel på en sådan bygning. Endelig var skovens bebyggelser ofte mindre end slettens landsbyer, og som det fremgår af kortet, var det store skovområde mod øst præget af småbyer og enkeltgårde samt et betydeligt antal huse med selvstændigt indhegnede vænger.

Moser og enge

De sumpede, sure og tilgroede "Moser og Moradser" var i sagens natur ikke af større værdi i landbruget, medmindre de da indeholdt tørv som Piberne og Tørvelyngen ved Lystager. Grundvandsstanden var dengang i almindelighed betydelig højere end i vore dage, så der var mange vandlidende arealer, hvor der kun kunne gro ellekrat og andet "morads". Et eksempel var den 17 tønder land store Kirkemose i Hejninge.

Imidlertid har københavneren Thomas Bugge på dette punkt forenklet sine signaturer vel rigeligt. Han mente øjensynlig ikke, at der var synderlig forskel på fugtige enge med grønt, saftigt græs og tilgroede moser. Invertfald har han på sit specialkort henregnet høslet-engene til "moser og moradser" på trods af, at de leverede husdyrenes uundværlige vinterstaldfoder, og dermed i større perspektiv var en forudsætning for, at landbruget overhovedet kunne fungere.

Særlig var der flere steder i bymarkernes periferi såkaldte enghaver, som var indhegnet særskilt, for at de i alle situationer kunne friholdes for kreaturer. En meget stor enghave ses i Slots Bjergby, men også spredt blandt bymarkernes agre og åse var der mange strækninger med eng. De kunne imidlertid kun slås, når vangen var tilsæt og uden græssende husdyr, men eftergræssedes så, ligesom mange enghaver, efter høslet og høst. Eksempelvis indeholdt 71 af Grøftes ialt 100 åse ikke alene agerjord, men også eng, hvortil kom 15 rene englodder. Ialt havde Grøfte således ved landmålingen i 1768 81 tønder land eng mod 94 tønder land ager, men det må bemærkes, at netop de skovnære landsbyer var kendetegnet ved særdeles store og gode enge. August Hennings,

der som landmåler opholdt sig i nabobyen Vedbysønder, skriver således, at "da egnen er meget skovrig, træffer man meget gode enge der".

Ferskvand

Der fandtes "Aaer og Vandløb" overalt, men i modsætning til moderne tiders velregulerede, oprensede "vandveje", bugtede de sig afsted i astadigt tempo, hvor modstanden var mindst. De skar derved brede strøg af mæanderborter gennem landet, og skiftede ikke sjældent løb fra år til andet. Med til et vandløb hørte derfor næsten altid fugtige enge med græs til høslet eller sommergræsning. Et meget tydeligt eksempel på et sådant "engbånd" er Vestermose Å, der løber norden om blandt andet Ollerup og Tyvelse. Åen selv er på et langt stræk for ubetydelig til at være afsat på kortet, og afsløres kun af de tilhørende engdrag.

Til vandområderne hørte endelig de egentlige vandplan: søerne. Mest bemærkelsesværdige er nok de søer, som siden er tørlagt. Det gælder den store Bildsø Sø, der dannede skel mod Løve herred, og Nysø sydøst for Antvorskov, som var møllesø for den nu ødelagte Nymølle.

Bebyggelsen

Også bebyggelsehistorisk er kortet interessant. Det viser for det første en række "Hovedgaarde", som i skatteteknisk forstand var gårde med mere end 200 tønder hartkorn underliggende bøndergods. Sådanne gårde, der var skattefri, tilhørte normalt adelige og (i stigende grad) borgerlige godsejere, men da krongodset dominerede på Slagelse-egnen, var deres antal her beskedent. Til gengæld fandtes der en række større enkeltgårde, ejet af kronen og bortfæstet til embedsmænd eller velbeslåede bønder, og flertallet af disse indgik i Over-skattedirektionens planer for distriktet 1768.

Antvorskov Slot skulle efter planen ikke unaturligt udgøre den første nye hovedgård, og enkeltgården Pebringe i Gerlev sogn den anden. Denne lille, middelalderlige hovedgård havde skiftet ejer talrige gange, da den i 1717 som krongods indgik i rytterdistriktet. Efter salget i 1774 fik den navnet Falkensten.

Som tredje hovedgård tænkte Lystagergård i Krummerup sogn indrettet. Den var grundlagt i 1623 ved nedlæggelse af landsbyen Ormager, men brændte i 1743 ned til grunden, og stod derfor uden bygninger ved Overskattedirektionens overtagelse 1768. Istedet for dens hidtidige placering, dér hvor nu Lystager Torp ligger, skulle de nye hovedbygninger efter planen opføres på Engsletmarken lige op til skoven, og her ligger den så på Bugges kort, selvom genopbygningen aldrig blev til noget. På dét rytterdistriktkort fra 1769, der er hans forlæg, vises de to pladser med påskrifterne henholdsvis *Nye Gaardsplads* og *Gamle Gaardsplads*.

Den fjerde hovedgård skulle opbygges fra grunden på de ret store arealer, Gimlinge og Rappenborg Kobler, der havde tjent som græsning for rytteriets heste. Bugge har vel meget nærliggende tænkt, at gården nok kom til at ligge

Antvorskov Slots hovedgårdsmarker, som i forbindelse med reformforsøgene blev indrettet til kobbeltbrug. Øst for slottet ses Arne Hauge, hvor der gennem 1700-tallet uden større held blev gjort ihærdige forsøg på skovdyrkning. Det er således ikke uden grund, at den ikke bærer skovsignatur! Udsnit af Thomas Bugges specialkort.

midt i området, og derfor placeret "Gimlingegaard" umiddelbart overfor bomhuset, eller omtrent hvor Matroshuset ligger idag. S. A. Heidemark, som i 1770 opmålte den geografiske landmålings kort over området, placerede den projekterede hovedgård samme sted, men gav den navnet "Rappenborg". Da ryttergodset endelig blev solgt i 1774, fik Anders Dinesens ny hovedgård imidlertid navnet Gyldenholm, og kom til at ligge i Gimlinge kobbels sydligste hjørne. Efter at landsbyen Gimlingetorp var nedlagt, og dens jorder inddraget i hovedgårdsmarken, var *det* nemlig centralt.

Den lille, middelalderlige hovedgård Skovsgård i Kirkerup sogn var den femte af de planlagte hovedgårde. Den ligger idag kun et par hundrede meter fra Snogebækken, men er på Bugges kort angivet på sin oprindelige plads nord-nordøst herfor. Formentlig skete flytningen i begyndelsen af 1800-tallet.

Endelig ses den sjette påtænkte hovedgård, Tårnborg Kobbelt i Vemmelev sogn, i kortets vestligste rand. Det var som de øvrige kobler et ubebygget græsningsområde, og er gengivet som sådant. Hovedgården Tårnholm blev først opført i 1798.

Udover disse seks hovedgårde, hvoraf de tre altså kun eksisterede på papiret, fandtes der indenfor rytterdistriktets grænser to ikke kongelige hovedgårde. I Nordrup sogn lå Skaftelvgård, hvis historie kan følges tilbage til 1300-tallet, men som blev nedrevet i slutningen af 1700-tallet. Og i Skt. Miksels landsogn lå, og ligger, Brorupgård, som gennem Ludvig Holberg var kommet til Sorø Akademi.

Efter krongodssalget i 1774 oprettedes som nævnt en række nye hovedgårde, som selvsagt ikke er med på Bugges kort. Til gengæld fremgår det indirekte, hvad der gik forud for disse hovedgårdsoprettelser. Enkeltgården Landbytorp i Kindertoft sogn omdannedes sammen med en del af Dævidsrød til Store Frederikslund, der pudsigt nok tog navn efter skovfogedhuset sydvest for den senere avlsgård Lille Frederikslund ved Dævidsrød. Og i Nordrupvester sogn dannedes hovedgården Nordruplund.

Mere dramatisk gik det som nævnt til i Gimlingetorp, der blev nedlagt for at give plads til Gyldenholm. Samme skæbne led Store Valby i Skt. Miksels landsogn, der blev jævnet med jorden kort efter salget i 1774. På dens plads opbyggedes istedet Valbygård. Også andre af specialkortets enkeltgårde er siden forsvundet. Det gælder eksempelvis den 177 tønder land store Vidsøgård, som lå indhegnet i Kindertoft Overdrev. Den ejendommelige Vårby Mark ved Vemmelev afspejler til gengæld antagelig en bebyggelse, der var forsvundet længe før landmålingen fandt sted.

Foruden disse større enkeltgårde fandtes der i rytterdistriktet en række mindre gårde samt enligt beliggende huse med eller uden jord, og pudsigt nok er sidstnævnte tildelt den mest markante signatur. Sådanne huse, hvoraf mange var fæstet af skovbetjente, fandtes især i og omkring kronens enemærkeskove og de store overdrev. "Baarsehuus" ved postvejen mellem Kindertoft og Grøfte er et eksempel på et sådant "skovhus". Det havde formentlig navn efter

billen ”skarnbasse”, idet det synes at være identisk med et ”Skraldebasse-vænge”, som nævnes i kilder fra 1600-tallet.

Trods skovbygdens mange enkeltgårde var *landsbyen* den fremherskende bebyggelsesform, og selvom Bugge selvfølgelig forbigår hørhaver og gadehuse, gengiver han gårdenes antal og placering nogenlunde korrekt. Kortet indeholder således gode eksempler på de almindeligste landsbytyper. ”Fortebyer”, hvor gårdene omkransede en stor åben plads midt i byen (kaldet forten), ses blandt andet i Øster Stillinge og Årslev, og en ”vejby”, som slynger sig langs et vejforløb, ses i Slots Bjergby. Det skal imidlertid bemærkes, at byen i dette eksempel *ikke* retter sig efter kongevejen men efter landevejen (se nedenfor), som fulgte det oprindelige hovedstrøg øst-vest.

Kirkebyer er kendetegnet ved angivelse af kirkens beliggenhed, der som det ses varierede fra en centralplacering i Skørpinge og Ting-Jellinge til randplacering i Vemmelev. I Gudum ligger kirken derimod (sammen med møllen) helt udenfor bebyggelsen, hvilket antyder, at en senmiddelalderlig landsbyflytning *kan* have fundet sted.

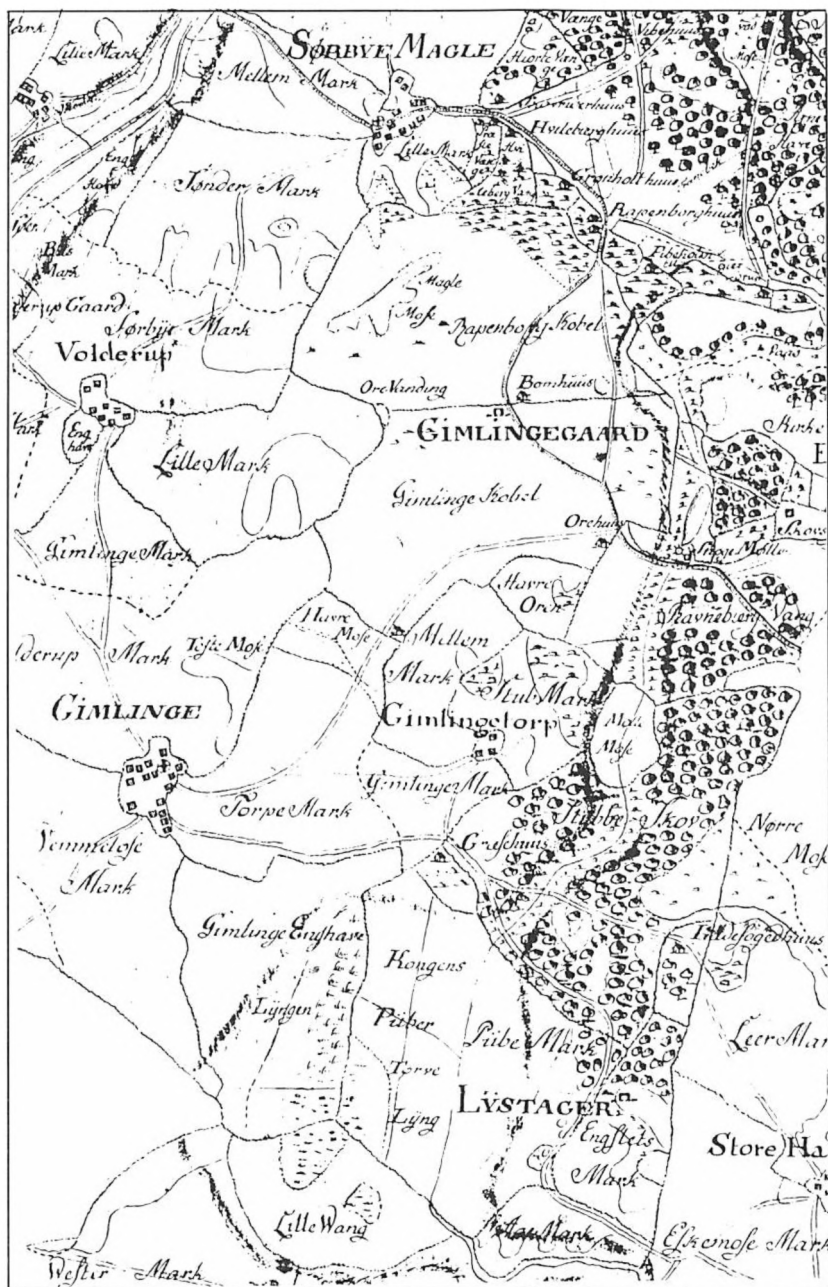
Der var andre former for bebyggelser end bonde- og hovedgårde. Størst præg på landskabet satte møllerne, af hvilke de fleste i 1700-tallet blev drevet med vindkraft. Som regel synes hvert sogn at have haft mindst en mølle, og visse steder lå de temmelig tæt. Ikke overraskende ses der indenfor en radius af 2 kilometer fra Slagelse hele 5 vindmøller, der af praktiske grunde var placeret ved og havde navn efter købstadens indfaldsveje. De fleste andre lå umiddelbart udenfor landsbyerne, som ved Halkevad, der foruden en vand- havde to vindmøller.

Den høje grundvandsstand gav generelt gode muligheder for vandmølle-drift, men mange steder var vandløbene så tilgroede, at det hæmmede gennemstrømningen. Ikke desto mindre viser Bugge en lang række vandmøller, af hvilke de fleste idag er forsvundet. Ved mange af dem ses udover selve møllen tillige den opdæmmede mølledam, som især ved Nymølle syd for Antvorskov Enemærke antog en anselig størrelse. Udviklingen fra vand- til vindmøller anskueliggøres forbilledligt af Snoge Mølle. Den omtales i kilder fra 1400-tallet, men blev formentlig i forbindelse med flytningen af Skovgård (se ovenfor) nedlagt i løbet af 1800-årene og erstattet af Skovsgård (Vind-)mølle, som idag ligger på bakken umiddelbart ovenfor Snogebækken.

Vejnet og vildtbane

De mange bebyggelser ses forbundet af et net af landeveje samt mindre sogne- og byveje, som ikke i sine grundtræk adskiller sig meget fra forholdene nu. På rytterdistriktskortene var vejsignaturen standardiseret, således at landeveje blev sat til en bredde på 12 alen (7,5 meter), og mindre veje til det halve. Det er denne skelnen, der går igen i Bugges to vejsignaturer.

Særlig bemærkes Christian IVs gamle kongevej fra København til Korsør, som på kortet benævnes ”Post-vej”. Oprindeligt var den forbeholdt kronens

Reformforsøgenes kerneområde fra græskoblet Rappenborg Kobbel i nord til tørvelyngen Piberne i syd. Hverken Gimlinge gård, som er placeret ved Bomhuset i skellet mellem de to græsningskobler, eller genopførelsen af Lystager gård i Engsetmarken blev nogensinde til noget. Til gengæld nedlagdes Gimlingetorp kort efter salget, for at dens jord sammen med Lystagers enemærke og de to rytterkobler kunne indgå i områdets nye store hovedgård Gyldenholm. Udsnit af Thomas Bugges specialkort 1771.

embedsmænd (deraf navnet), og derfor lukket med led og lås, men allerede i 1670erne åbnedes den for almindelig trafik. Vejen, der i øst kommer fra Sorø, deler sig i Vedbysønder i et nordligt stræk over Slagelse og et sydligt over Antvorskov. Den voksende købstad tiltrak med tiden mere færdsel end den fordums kongeresidens.

Ved Vårby Bro mødes de to vejforløb atter, for derefter at fortsætte som én vej over Vemmelev mod Korsør. Iøvrigt bemærkes det, at flere veje stimler sammen ved Vårby Bro. Som nævnt var der i 1700-årene rigeligt med vand overalt, og broer og vadesteder var en betingelse for al landtransport. Men eftersom broer skulle bygges og holdes vedlige, var der ingen grund til at have flere end højst nødvendigt.

Det var ikke kun vandløbene, der lagde datidens trafikanter hindringer i vejen, for markernes indhegning kunne naturligvis kun tage begrænset hensyn til vejforløbet. Vangelagsinstitutionen reducerede godt nok antallet af hegn betragteligt, men der var alligevel mange led, som skulle åbnes og lukkes, når man skulle på langfart. Flere steder ses sådanne Skel-led derfor ikke overraskende at have givet navn til de nærliggende marker.

Særlig nævneværdig er den uanselige skovvej fra Antvorskov over Engelstruphus i enemærkets sydlige del til Rappenborg mellem Sørbymagle og Kirkerup. Den bærer på rytterdistriktskortet betegnelsen "Kong Waldemars Vey", og kan være en rest af en ældre kongevej til Næstved. I såvel stutteri- som ryttergodstiden har dens vigtigste funktion dog formentlig været at forbinde ladegård og græsningskobler.

Hvor postvejen i øst kommer ind i kortet, lå ifølge Bugge "De Røde Pæle", nemlig de to bevarede *vildtbanepæle* ved Rødpælegård (!), som er afløsere for ældre træpæle. De var sat på stedet for at markere, at her havde ingen anden ret til at jage end "kongelig majestæt". Antvorskov Vildtbane dækkede nogenlunde det samme område som rytterdistriktet. Andre tilsvarende pæle ses blandt andet ved Bildsø og Øster Stillinge. Sådanne vildtbaner med kongelige særrettigheder med hensyn til jagt, blev især etableret i 1500-årene i forbindelse med samlingen af de fleste kongelige godskomplekser. I 1700-tallet var den kongelige jagtlyst og hoffets forbrug af vildtkød imidlertid begge for nedadgående, så vildtbanernes praktiske betydning svandt. Og efter kronogssalgene var kun Nordøstsjællandsskove tilbage.

Afslutning

Ikke alle Thomas Bugges oplysninger er lige troværdige. Dele af kortet viser planer, som aldrig blev realiseret, og andre skyldes mistolkninger af de tilgrundliggende rytterdistriktskort. Dette til trods giver kortet dog i sin helhed et spændende udsyn over Slagelse-egnens topografi i en tid præget af store omvæltninger, og hver eneste streg fortæller sin historie.

Litteratur

- Svend Balslev & Hans Ejner Jensen: Landmåling og landmålere, København 1975.
- Johannes T. Christensen: Gimlingetorp og Lystager, Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt 1949, s. 40-75.
- Karl-Erik Frandsen: Vang og tægt. Studier over dyrkningssystemer og agrarstrukturer i Danmarks landsbyer 1682- 83, Esbjerg 1983.
- Karl-Erik Frandsen: When the Land was Sold. The sale of the Crown Estates in Denmark 1764-1774 and the Impact of the Sale on the Rural Landscape, utrykt kongresrapport.
- Bo Fritzboeger: Danske skove før udskiftningen. En landskabshistorisk undersøgelse af skovudviklingen i tre regioner ca. 1500-1800, utrykt manuskript.
- Frits Hastrup: Danske vangelag - i nordisk perspektiv, Kulturgeografi nr. 114, 1970, s. 65-95.
- August Hennings: Landbrug og Bondeliv i Midtsjælland 1770. Skildringer af Dr. jur. Aug. Hennings, udgivet af J. Bloch, Fra Arkiv og Museum I, s. 155-190, 1899-1902.
- Fritz Jacobsen: Vandmøller i Sorø Amt, Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt 1949, s. 122-164 og 1950, s. 7-45.
- Henrik Larsen: Landmaalingen 1768-1772, Fortid og Nutid 7, 1928-29, s. 37-46.
- Axel Linvald: Antvorskov og Vordingborg Krongodscr 1768-1774. Et Bidrag til Landboreformerens Historie, Fra Arkiv og Museum Bd. 3, 1905-8, s. 234-289 og Bd. 4, 1090-11, s. 175-226.
- Lomholt, Asger: Landmaaling og Fremstilling af Kort under Bestyrelse af Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab 1761-1843, Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab 1742-1942. Samlinger til Selskabets Historie IV, København 1961.
- Holger Munk: Rytterbonden. En landbrugs- og kulturhistorisk studie fra Vordingborg Rytterdistrikt 1718-1768, København 1955.
- Ole G. Nielsen: Salget af Antvorskov Ryttergods 1774, Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt 1974, s. 38-54.
- Niels Erik Nørlund (udg.): Danmarks Kortlægning I, København 1942.
- Adolf Oppermann: Egens Træformer og Racer, Det forstlige Forsøgsvæsen i Danmark 12, København 1932.
- Erich Pontoppidan m. fl.: Den Danske Atlas III, København 1767 (repro. 1968).
- Carl Rise Hansen & Axel Steensberg: Jordfordeling og udskiftning. Undersøgelser i tre sjællandske landsbyer, København 1951.
- Knud Christian Rockstroh: Frederik 4.s Godspolitik 1715-1720, Historisk Tidsskrift 9. række, bind 3, 1925, s. 1-92.
- Axel Steensberg & J. L. Østergaard Christensen: Store Valby. Historisk-arkæologisk undersøgelse af en nedlagt landsby på Sjælland, København 1974.
- Bjarne Stoklund: Ecological Succession, Ethnologia Scandinavica 1976, s. 84-99.
- Axel Wittendorff: Alvej og kongevej. Studier i samfærdelsesforhold og vejenes topografi i det 16. og 17. århundrede, København 1973

Bo Fritzboeger, Lipkegade 17, 4. th., 2100 København Ø.
Ph. D. (Historie). Lektor ved Den kgl. Veterinære- og Landbohøjskole.
Har især beskæftiget sig med skovhistoriske emner.

Soldaterbreve fra krigen 1848-50

Af Hermod Nielsen.

På lokalarkivet i Slagelse ligger nogle breve, skrevet af en soldat fra Næsby ved Skoven, Sorterup sogn, Jørgen Rasmussen, til familien i Næsby. Disse breve har jeg omskrevet fra den gotiske skrift og datidens stavemåde til nutidsdansk. Enkelte breve er lidt beskadigede, så der kan forekomme huller i teksten. Visse stednavne har jeg ikke kunnet finde på et nutidigt generalstabskort. Underskriften er helt ens på de fleste breve, og adressen er nøjagtig den samme på alle breve og derfor ikke gentaget.

Brev nr. 1. af 25.5.1848.

Altona den 25. maj 1848.

Kære broder.

Jeg kan ikke lade dig noget andet vide, end at vi kørte med jernbanen fra Rendsborg til Altona d. 25., og vi skal endnu længere bort om et par dage. Jeg blev taget til fange tillige med mine kammerater 2. Påskedag og har det meget godt efter omstændighederne. Jeg er, Gud være lovet, ved god helsen. Nu beder jeg dig hilse min gamle moder og alle mine søskende. Hav det vel, til vi ses igen.

*Jørgen Rasmussen
af 2. jægerkorps*

Adresse: Til gårdmand Hans Rasmussen i Næsby ved skoven. Beder det afleveret til hr. købmand Lund i Slagelse.

Brev nr. 2. af 5.8.1848.

Kære broder og svigerinde.

Din skrivelse af 23. juli har jeg med stor glæde bekommet, hvilket glæder mig meget. Jeg ser deraf, at I alle er ved god helsen, og, Gud være lovet, jeg kan meddele Eder alle det samme igen fra mig. Men I må ikke sørge for mig,

thi jeg har det godt og lider ingen nød. Men jeg kan ikke vide, hvem det har været, der har kunnet påføre Eder så stor en sorrig, at jeg skulle have mistet mine arme. Men Gud være lovet, at det er usandhed, thi jeg er lige så rask nu, som dengang, at jeg drog fra Eder, men jeg har rigtignok døjet mere ondt end godt i den tid. Men jeg takker Gud, han har betroet mig en god helsen i al den tid, at jeg har været borte. Og når jeg betænker mig, så har jeg tusinde årsager til at takke Gud, som så nådig har holdt sin beskærmende hånd over mig, som i det rædselsfulde og blodige slag, som var ved Slesvig på den højhellige Påskedag og 2. Påskedag. Det () påske for os, at så mange levende kamerater () deres blod. Det varede fra om morgenen kl. 8 til kl. 8 aften () mandagen angreb de os igen, og der var vi ikke mere end 29... () i med 5000 af de fjendtlige, og dog forsvarede vi os imod dem i 4 timer. De havde omringet os og fyrede på os fra alle sider. De blev nu ved at rykke nærmere på os fra alle sider, og tilsidst rendte de storm på os med bajonetterne. Nu så vi os nødsaget til at lade os gennembore på stedet, eller lade os tage til fange, som jo skete, hvilket vi dog alle nødigt () Vi blev nu ført til Slesvig, hvor vi var i 3 dage, derfra til Rendsborg, hvor vi var om morgenen, så kom vi derfra til Altona, hvor vi var i to dage, og derfra til kongeriget Hannover til en fæstning, som hedder Stade. Der er vi nu og under et for... () der blev sluttet. Gud give, at det snart var forbi, for tiden er os usigelig lang. Men kære broder, hvor glad kan jeg og du og din kone og vor gamle moder og søskende ikke være, når jeg igen kan vende tilbage til Eder med friske og sunde lemmer fra en så blodig krig. Nu vil jeg henleve min tid i håb til Gud, som styrer alt på det bedste, at dette snart skulle ophøre. Nu vil jeg afbryde min skrivelse med en venlig og kærlig hilsen til dig og din kone og moder og mine andre søskende. Gud styrke dig i dine forehavender. Gud give, at disse linier kunne træffe Eder alle med helsen. Det ønskes af mig, din tro og hengivne broder, som af et rørt hjerte ønsker, at det må gå Eder alle vel. Det ønskes af Eders hengivne broder.

*Jørgen Rasmussen, Næsby ved skoven,
jægersoldat i 2. jægerkorps,
nu fange i Stade, Hannover.
d. 5. august 1848.*

Brev nr. 3 af 20.10.1848.

Kære broder og svigerinde.

Jeg takker dig mange gange for din kære skrivelse, som jeg så længe har længtes efter, hvilket glæder mig meget at høre, at I alle er ved god helsen, hvilket glæder mig uendeligt. Jeg kan, Gud være lovet tilmelde Eder det samme for mig, at jeg er ved en god helsen og har det efter omstændighederne meget godt. For da vi blev udløst af vort fangenskab, har vi haft det meget godt. Vi ligger indkvarteret hos bønderne og ligger 5 til 6 mand hvert sted, så vi har det bedste, vi har haft, siden vi rejste hjemmefra. Men vi ligger så vidt spredt ud i lejrene, så vi har langt, når vi skal til ekserseringen. Det må vi hver

dag, for vi har en god kaptajn. Men de kan jo sagtens, når vi skal møde hos dem, om aldrig vi er så langt borte. Men vi har ventet, at vi skulle komme til Sjælland, men det vil nok vare længe. Vi kommer nok til at ligge her i Fyn i vinter, for tyskerne er jo blevne derovre endnu, men vi kommer nok derover til foråret, om det varer så længe. Vi ønsker jo gerne, at vi kune komme hjem, for det var dog det bedste, men det kan ikke hjælpe, man tænker derpå. Vi må finde os i vor skæbne. Men kære broder, jeg kan ikke sige dig, hvor glad jeg blev, da jeg fik din kære skrivelse, for jeg havde troet, at I havde glemmt mig, da jeg ikke har hørt noget fra Eder så længe. Men du har vist ikke fået de to sidste breve, jeg har skrevet, for du skriver ikke noget herom i dit brev. Nu vil jeg bede dig, kære broder, at du ikke bier for længe, inden du skriver. Nu vil jeg afbryde min skrivelse med en kærlig hilsen fra mig og til Eder alle. Hils moder og søskende, lev vel, det ønskes af mig, Eder elskende broder. Gud give, at disse linier måtte træffe Eder alle med god helsen.

*Jørgen Rasmussen, Næsby,
jægersmand i det andet jægerkorps,
andet kompagni, nr. 24.
d. 20. oktober 1848.*

Brev nr. 4 af 16.1.1849.

Kære broder og svigerinde.

Kære broder, jeg kan med glæde lade dig vide, at jeg har modtaget dit brev, som du har skrevet d. 10., hvilket glædede mig meget, da jeg ser deri, at I alle er ved en god helsen, hvilket er det bedste, jeg ønskede mig at høre. Jeg kan, Gud være lovet, tilmelde Eder det samme for mig. Jeg er, Gud være lovet, rask og har det for tiden ganske godt. Jeg kan lade dig vide, at vi rejste fra Middelfart d. 14., og vi ligger nu for tiden i Bogense, men hvor længe det varer, det ved jeg ikke. Du skriver kære broder, at du ønsker at vide, hvorledes det gik mig i Slagelse. Jeg kan lade dig vide, at jeg meldte mig til bestemt tid, og der var intet i vejen. De var ikke stillet på torvet, da jeg kom og meldte mig til min kaptajn, og han sagde intet. Og jeg takker Eder for det, som du havde med til mig, det fik jeg om morgenen. Jeg ser i dit brev, kære broder, at I har ventet efter, at vi skulle komme hjem, men vi er nok ikke så lykkelige, så vi skulle så hastig få lov til at rejse hjem. Vi kommer nok til at drøje lidt først, før end vi slipper. Men om Gud vil, at vi må beholde et godt helbred, så har det ingen nød, så skal jeg opfylde mine pligter. Nu skal jeg hilse Eder fra Anders, han er ved helsen og har det godt. Nu intet videre denne gang, min kærligste hilsen fra mig og til Eder. Hils moder og søskende. Lev vel kære broder, det ønskes af mig, din hengivne broder.

(underskrift)

D. 16. januar 1849. Bogense.

Brev nr. 5 af 26.3.1849.

Kære broder og svigerinde.

Jeg tager mig i denne time, da jeg er på vagt, den frihed at skrive til Eder, da vi kun sjældent får megen frihed under mine vagter eller i anden tjeneste. Men jeg kan i denne skrivelse lade Eder vide, at jeg er, Gud være lovet, ved en god helsen. Jeg har det efter omstændighederne meget godt, og jeg ønsker bestandig at spørge det samme fra Eder alle igen, og tillige lade eder vide, at vi kom først fra Korsør om søndagen, og da vi nåedenoget ud på natten, så måtte de kaste anker, for stormen den rejste sig, så vandet slog ind over dækket, så I kan tro, at det var en drøj nat for os. Og vi kom først til Sønderborg mandag eftermiddag, hvor vi gik ind for at få noget at spise, og så skulle vi indmelde os til livjægerne, som lå en 3 mil ude på landet. Jeg kom til at ligge på en herregård, som hedder Keikærgård (Kegnæs Gaard), hvor jeg havde det nogenlunde godt. Men det varede kun så kort, før vi måtte rejse derfra til Broeballe (Oksbøl sogn, Als fjord) hvor vi ligger endnu, hvor vi kan se tyskerne hver dag, men der er en rendesten (det må være Allsund) imellem, så vi kan ikke så godt komme til dem, og de heller ikke til os, men vi venter med det første at besejre dem. Nu ikke videre denne gang, men en kærlig hilsen fra mig og til Eder alle, hils moder og søskende. Lev vel, det ønskes af mig, Eders elskede broder.

(underskrift)

Skriv snart igen.

Den 26. marts 1849.

Brev nr. 6 af 17.4.1849.

Kære broder og svigerinde.

Jeg lader dig vide, at jeg har med glæde modtaget dit brev fra d. 13. april, og jeg ser deri, at I alle er ved en god helsen, hvilket jeg, Gud være lovet, kan tilmelde Eder det samme her fra mig igen, at jeg er, Gud være lovet, frisk og sund og har det efter omstændighederne godt. Jeg ser tillige i dit brev, kære broder, at du først har modtaget mit d. 7. april. Dengang havde vi været i slaget. D. 3. april om morgenen vognagede vi til Sønderborg, hvor vi straks måtte over sundet. Da kom vi på den anden side af Dybbøl til en skov. Der modtog vi fjenden, som ikke var ringe. De begyndte at fyre på os, inden vi kom dem nær, men da vi kom dem på et par hundrede alen, så begyndte vi at knalde. Jeg var i kæden fra om morgenen til om eftermiddagen. Vi nåede Gråsten, og vi rendte storm mod fjenden flere gange, så I kan tro, det var en drøj dag for os at rende over de mange hegn. Men vi mistede dog ikke en mand af andet kompagni, så det gik os meget heldigt. De sloges sådan i 3 dage, men fjenden var os for

svær. Så trak vi os med hjem den lille Påskedag, og der ligger vi nu for tiden. Men vi ønsker at dette var forbi, at vi måtte komme herfra igen, for det er drøjt at ligge her, for vi kommer aldrig af klæderne. Jeg har ikke været af klæderne i 20 nætter, og vi har været sendt 300 mand på samme steder, så I kan tro det er ikke spøg, men det er drøjt. Men vi takker Gud, at vi har en god helsen, da så med Guds hjælp så venter vi nok at overvinde det svære, når vi har tålmodighed med alt. Jeg kan tillige lade Eder vide, at d. 10. ds. om morgenen kl. 3 begyndte tyskerne at rykke frem mod Sønderborg, hvor der blev en stærk kanonade. Tyskerne kørte ned på denne side af Dybbøl mølle med 24 kanoner, men vore begyndte at give dem det glatte lag. Dybbøl mølle og 4 gårde afbrændte, og tyskerne måtte rykke ned på den anden side af Dybbøl, hvor kæderne står på skudvejen, og hver dag knalder de sammen. Nu vil jeg afbryde min berettelse for denne gang med en kærlig hilsen til Eder alle, hils moder og svigerinde. nu til slutning vil jeg ønske, at disse linier måtte træffe Eder med helsen. Ligesåvel det ønskes af mig, Eder hengivne broder.

(underskrift)

d. 17. april 1849.

Brev nr. 7 af 29.5.1849.

Kære broder og svigerinde.

Jeg kan i denne min skrivelse lade Eder vide, at jeg har bekommet dit brev fra 11. maj og jeg ser deri, at du og din kone og børn og vores gamle moder og søskende, at I alle er ved en god helsen, hvilket glæder mig meget at høre fra Eder. Jeg kan, Gud være lovet, lade Eder vide det samme fra mig, at jeg er ved helsen og har det efter omstændighederne ganske godt, og jeg ønsker, at jeg bestandig kunne meddele Eder det fra mig. Jeg kan tillige lade dig vide kære broder, at vi ligger på Als endnu, men vi er kun dårligt indkvarteret. Jeg har ikke været i seng siden d. 1. april, og vi venter heller ikke at komme så snart, men kære broder, når bare vi holder vort helbred, så overvinder vi vel det øvrige, men der er mange, som ikke udholder det. Der er mange, som bliver syge og må på hospitalet. Nu på nogle dage har vi tre, som er døde af sygdom, og der er nok flere, som går den vej. Nu skal jeg hilse fra Evert, at han er ved helsen og har det godt, og han beder, om du vil hilse hans forældre, tillige kunne du hilse Hans Andersen fra hans broder Peer, han er i Sønderborg. Nu vil jeg afbryde min skrivelse med en kærlig og broderlig hilsen fra mig og til Eder alle. Lev vel, det ønskes af mig, din hengivne broder. Hils moder og søskende. Nu til slut vil jeg ønske, at disse linier måtte træffe Eder alle ved helsen.

(underskrift)

d. 29. maj 1849.

Brev nr. 8 af 8.7.1849.

Kære broder og svigerinde.

Jeg kan i denne skrivelse lade dig vide at jeg har modtaget dit brev fra den første juni, og jeg ser deri, at I alle er ved en god helsen, hvilket glæder mig meget at høre, at I alle er helsen. Jeg takker Gud, den almægtige, jeg kan tilmelde Eder det samme for mig. Jeg er ved helsen og har det for tiden godt. Du skriver, kære broder, at du har spurgt, at russerne skulle være kommet og hjælpe os, men vi har hverken hørt eller set dem. Vi kommer nok selv til at udgøre det med vor egen hjælp. For dersom vi skulle få hjælp, så var det på tiden. Jeg kan lade dig vide, at vi er rykket ind fra Als og til Fyn, hvor vi har ligget nogle dage, og der havde vi det morderligt godt. Men d. 5. trak vi ned til Frederits, hvor vi om aftenen kl. 1. angreb fjenden. Og vi var avantgarde, og vi var først for. Og vi var ikke kommet 300 alen fra fæstningen, førend fjenden begyndte at fyre løs på os, men vi måtte blive ved med at gå, og de havde belejringshuse og mange batterier. Men tyskerne de måtte retirere, men du kan tro, kære broder, det var drøjt og rigeligt for os. Vi mistede mange af vore brave våbenbrødre. Jeg har aldrig set eller hørt sådan en elendighed. Og jeg takker Gud, den almægtige, han har holdt sin hånd over mig. Især vel i en kamp er det ham, vi skal stole på, thi uden ham kan vi intet udrette, må vi ikke takke ham? Der er så mange sårede, som ligger i en dårlig tilstand og på et dårligt sted. Vi beder Gud i Himmelen, at han vil hjælpe og styrke dem. Vi kan ikke. Så mange der lå her og råbte om hjælp, men vi har mødt gru for dem. Nu vil jeg afbryde min skrivelse for denne gang med en kærlig hilsen fra mig og til Eder alle. Hils moder og søskende. Nu til slutningen vil jeg ønske, at disse linier måtte træffe Eder alle ved helsen. Lev vel, det ønskes af mig, Eders hengivne broder.

(underskrift)

d. 8. juli 1849.

Brev nr. 9 af 27.5.1850.

Kære broder og svigerinde.

Kære broder, jeg kan i disse få linier lade Eder vide, at vi kom først om bord om onsdag morgen, og da vi kom til Nyborg biede vi længe, derfra til Bogen, og vi kom dertil om aftenen. Og jeg meldte mig straks til min kaptajn, hvor jeg fik min indkvarteringsseddel. Og min vært, som jeg havde ligget hos før, havde været så god at melde sig hos kaptajnen, da de havde spurgt at vi kom. Så jeg kom i mit gamle kvarter igen, og jeg har haft det godt i disse dage. Men det vil nok ikke vare mange dage, inden vi kommer fra Bogen, så det

gode får vi nok sent kende. Jeg har intet at meddele denne gang. Nu vil jeg lade dig vide, kære broder, at Hans Fulby er i posten med, og han beder dig, om du vil levere Rasmus det, når han kom derhen, at han kunne tage det med til Sorø engang når han kom derud. Nu ikke mere denne gang, men en kærlig hilsen fra mig og til Eder alle. Hils moder og søskende. Lev vel. Det ønskes af mig Eders hengivne broder.

(underskrift)

Bogense d. 27. maj 1850.

Brev nr. 10 af 22.6.1850.

Kære broder og svigerinde.

Jeg kan lade Eder vide, at jeg har modtaget dit brev, og jeg ser deri, at I alle er ved en god helsen, hvilket glæder mig meget at høre. jeg kan Gud være lovet, lade Eder det samme vide for mig. Jeg er, Gud være lovet, ved en god helsen og har det for tiden ganske godt. Jeg kan lade Eder vide, kære broder, at vi rejste fra Bogense d. 1. juni og til Jylland, hvor vi befinder os endnu. Vi ligger imellem Viborg og Horsens, og vi venter hver dag på, at vi skulle komme til at rykke ind i Slesvig, men Gud ved, hvornår det sker. Vi hører ikke noget, hvorledes det skal gå, men vort ønske er dog, at vi kunne snart få en redelighed på det, enten vi skulle frem eller tilbage. Så fik vi dog med Guds hjælp ende på det. For at ligge her er dog en kedelig stilling, når vi ikke har andet at foretage os, så må vi gå til øvelse både formiddag og eftermiddag, så vi er aldrig fri. Man går, som man var køgt hver dag i denne varme. Jeg har forresten ingen nyheder at meddele Eder denne gang. Nu vil jeg afbryde min skrivelse for denne gang med en kærlig hilsen for og til Eder alle. Hils moder og søskende. Lev vel. Det ønskes af mig Eders hengivne broder.

(underskrift)

Kongelunden d. 22. juni 1850.

Brev nr. 11 af 25.9.1850.

Kære broder og svigerinde.

Kære broder, jeg kan i disse linier lade Eder vide, at jeg har modtaget dit brev, og jeg ser deri, at I alle er ved en god helsen, både du og din kone og børn og tillige vores gamle moder og søskende. Det glæder mig inderligt, hvilket er det bedste, jeg ønsker at høre. Jeg kan, Gud være lovet, lade dig vide, kære broder, det samme fra mig. Jeg er ved en god helsen og er frisk og sund. Jeg har det efter omstændighederne ganske godt () Jeg takker Gud for mit

gode helbred, for () mange mangler helbredet, så mangler man () i denne stilling, som man ligger, for vi har mange på sygestuen i denne tid. Vi har flere, som er døde denne gang. Det er intet under, at der er så mange, som må på sygestuen, for vi har aldrig nogen frihed, så folk er næsten nødt til at blive syge. Vi har stillet i lang tid om morgenen kl. 3, og vi må stå her på pladsen til kl. 8 om morgenen, men det gør dog ikke større med tiden, at vi skal op, for vi er påklædt. Vi lægger lædertøjet og tornystret under hovedet, så vi er parat til enhver tid til at modtage fjenden, og ham skal vi passe på, at han ikke overrasker os. Jeg ser tillige i dit brev, kære broder, at du har fået din rug indhøstet godt, men hvordan har I fået den anden sæd ind, kan jeg ikke vide. Dersom vejret der () har været så vanskeligt, som det har været her, så I () ikke haft en dags tørvejr, tilmed høsten har kun været dårlig her. Men I har velsagtens indhøstet, så I skal vel snart til at begynde på høstgilderne. Jeg ville ønske, at vi snart havde nået enden på denne krig, at jeg kunne komme hjem og more mig tillige med Eder endnu engang, for dette levned er jeg ked af. Men vi må bide til tiden kommer. Nu vil jeg afbryde min skrivelse med en kærlig hilsen fra mig og til Eder alle. Hils moder og søskende ligesåvel, kære broder, det ønskes af mig, din hengivne broder. Du kan hilse Kresten Krestensen fra Peder og Jørgen, at de er ved helsen, jeg har nylig talt med dem.

(underskrift)

Store Dannevirke d. 25. september 1850.

Brev nr. 12 af 14.10.1850.

Kære broder og svigerinde.

Jeg takker dig mange gange kære broder, for din skrivelse, som jeg med glæde har modtaget, hvilket jeg ser af dit brev, at du og din kone og børn og tillige vores gamle moder og søskende, at I alle er ved en god helsen, hvilket glæder mig meget at høre. Jeg kan, Gud være lovet, tilmelde Eder det samme for mig. Jeg er ved en god helsen og har det efter omstændighederne ganske godt. Jeg ser tillige i dit brev, at I har haft en dejlig høst i år, hvilket vi har talt om flere gange, at I havde nok kun dårlig høst derhjemme, for her har vi i ugevis ikke haft tørvejr en dag tilende, uden at vi har været våde. Vi har mest tørret klæderne på kroppen, så vi og har haft et dårligt vejr her, og vores natteleje har kun været mådeligt. Vi får kun lidt gammelgræs at ligge i, må rense gevær igennem, så det er fint rent invendig, mere end det er udvendig. Men vi ser det kun sjældent, for vi må på vagt sommetider tre nætter i træk, så vi har kun sjældent megen nattero. Nu skal jeg hilse Eder mange gange fra Anders, han er ligeledes ved helsen og har det som vi bønder. Vi

har rigtignok talt om, at vi skulle hjem til høstgilderne, men vi kommer til at holde høstgilder på geværvejen, for der er ingen udgangslov til, at vi så fint skulle slippe. Vi er vist ikke så lykkelige. Nu vil l'jeg bede dig at hilse vores gamle moder og søskende og du selv og dine børn være hilset mange gange fra mig. Lev vel, kære broder, ønskes af mig, din hengivne broder.

(underskrift)

Store Dannevirke d. 14. oktober 1850.

Efterskrift: Du må undskylde mig, kære broder, at jeg ikke har skrevet til dig før, da vi fast aldrig har en times frihed. Er der lidt frihed, så har man ikke megen lyst til at skrive, for så trænger man til hvile.

Brev nr. 13 af 21.11.1850.

Kære broder og svigerinde.

Kære broder, jeg kan lade Eder vide, at jeg har modtaget dit brev fra d. 27. oktober, hvilket glæder mig meget, at jeg ser deri, I er alle ved en god helsen. Jeg kan, Gud være lovet, tilmelde Eder det samme for mig. Jeg er frisk og sund, og jeg har det efter omstændighederne ganske godt. Jeg ser tillige i dit brev, som du har skrevet den dato, at I var til lystighed hos Lars. Jeg ville ønske kære broder, at jeg havde mødt den tid, da jeg med glæde kunne meddele Eder lystigheder. For her har vi lystigheder, jeg mener, at det er kun dårlige lystigheder, vi har, men vi venter med den almægtige Guds hjælp, at vi snart må få en ændring på denne stilling, for du kan tro, kære broder, at vi længes meget efter at komme herfra. For vi har den samme stiling, som vi for længe siden har indtaget, og vi får jo hverken lyst til at gå frem eller tilbage, og nætterne begynder at blive lange og kolde for os, mens vi skal stå på den vilde mark og tillige i dette fugtige vejr, fordi at det skal være godt mod fødderne, de kan holdes tørre. Men når vi blot kan få has på denne tid, finder vi dog glæde. Så kan vi med Guds hjælp vel udholde det lidt endnu. Jeg takker dig kære broder og dine smådreng for den syæske, som du har sendt mig, for den kom til rette tid, for de skillinger, som jeg havde, var næsten gået med, fordi jeg har måttet købe mig et storslag og en skjorte, for de stjal en fra mig. Jeg har forresten ingen nyheder at meddele Eder, alt nu er ved det gamle. Nu ikke videre denne gang, men en kærlig hilsen fra mig til Eder alle. Hils moder og søskende. Lev vel, kære broder, det ønskes af mig din hengivne broder.

(underskrift)

Store Dannevirke d. 21. november 1850.

Kære broder og svigerinde.

Jeg kan i disse linier lade dig vide, kære broder, at jeg har modtaget begge dine breve, og jeg ser deri, at du og din kone, børn og tillige vores gårdhusmand og mange andre, søskende. Og jeg ser tillige, at Peder har været ude at besøge Eder i denne højtid, og at hans forældre og søskende, at de er alle ved god helsen, hvilket glæder mig meget. Jeg kan, Gud være lovet, lade Eder vide det samme for mig. Jeg er, Gud være lovet, frisk og sund, og jeg har det efter omstændighederne ganske godt, og jeg kan og vil takke Gud for det samme. Han er den, der beskærmer os jo fra alt ondt, og sætter jeg min lid til, han er den, som vil og kan hjælpe os i farens stund, hvem skylder jeg min tak? Det må være ham, som styrer alt: Gud. Og min kære broder, at alle sandt må få kær med helsen, det ønsker jeg af mit ømme hjerte. Du må undskylde mig kære broder, at det varede så længe, inden jeg skrev dig til. Du ved kun lidt, hvor meget vi drøjer, når vi vil skrive et brev, vores tid er kun liden, og vores stilling er så anstrengt. Men jeg takker Gud, at jeg har mit helbred, at han har bevaret mig. Men jeg kan tilige lade dig vide, kære broder, at jeg har modtaget 2 Rbd. (rigsdaler) og 3 skilling fra sognets beboere. Jeg modtog dem om søndagen imellem jul og nytår, og jeg har skrevet præsten til, men om han har fået det, kan jeg ikke vide. Du beder mig tillige, at jeg skulle indrykke det i "Amuevennen", men jeg ved, omtrent den meste tid er så besat, så det vil blive mig for drøjt, og tillige, hvad ikke to mænd påser det holder ikke for. Men når vi engang kan komme hjem, så må vi vel kunne tale sammen om det. Nu intet videre denne gang, nu beder jeg dig takke moder for strømperne og vanter, som hun har sendt mig, og tillige hilser du Kresten Krestensen fra Peder og Jørgen, at de er alle ved en god helsen. Nu intet videre denne gang, jo en kærlig hilsen fra mig og til Eder alle. Hils moder og søskende. Lev vel, det ønskes af mig, Eders hengivne broder.

*Jørgen Rasmussen, Næsby,
Jægersmand i 2. jægerkorps, 2. kompagni, nr. 24.*

Til lykke vil jeg ønske Eder i det begyndte år,
gid held og lykke følge Eder i mange, mange år.
Give kun Gud Eder ledsage ethvert af Eders fjed,
og alle Eders dage må finde ham med fred.
Gid at Eders ømme hjerter må banke højt for mig,
i frygt og uden smerte I alle være lykkelig.
Når hjerterne krige også vil nu vinde,
jeg større lykke ej kan finde.

Mit digt jeg nu vil ende
og pennen lukke før, jeg vil det nu hjemsende
til dig, min broder kær,
og kunne det mig ofte hænde her,
jeg ønsker så, jeg ønsker, at
jeg var hjemme iblandt mine søskende så kære.

Jørgen Rasmussens data

Kirkebogen for Sorterup sogn 1814-1840 viser, at der d. 23. maj 1819 blev døbt en dreng, søn af gårdmand Rasmus Jørgensen, Næsby og hustru Anna Sophie Larsdatter. Han fik navnet *Jørgen*. Var født d. 13. april samme år.

Forældrene var fæstere under Store Frederikslund på gården matr. 10 af Næsby ved skoven. Gården lå da i den nordlige udkant af Næsby by, er senere flyttet ud og er blevet kaldt "Miltotegård". Faderen stammede fra Devidsrød, og moderen var yngste datter af gårdmand Lars Rasmussen i Næsby. De var blevet trolovede d. 25. juni 1801 og viede i Sorterup kirke d. 12. oktober 1801.

Faderen døde d. 22. november 1829, 53 år gammel. Da var der 6 sønner og 2 døtre: Hans 27 år, Lars 25 år, Jens 23 år, Peder 16 år, Rasmus 12 år og Jørgen 10 år, samt Inger 8 år og Ane 7 år. Moderen fik kgl. bevilling til at sidde i uskiftet bo, og de ældste sønner skiftedes til at være bestyrere for hende indtil Hans blev gift i 1839 og overtog fæstet.

Jørgen blev konfirmeret i 1833 og har i kirkebogen fået betegnelserne: kundskab: god, opførsel: meget god.

Af lægdsrullen for lægd 59, Sorterup sogn, år 1839, fremgår det, at Jørgen Rasmusen, 20 år og 62 tommer høj (162 cm.) var tilflyttet fra lægd 61, Kinderstofte. År 1842: 23 år, 63 tommer høj (165 cm.) opholdt sig i Næsby, blev udskrevet til soldat i 2. jægercorps 1/6 1844. År 1847 er han igen hjemme i Næsby, men er sikkert blevet indkaldt ved krigens begyndelse i 1848. År 1850 oplyses det, at han er ved 2. jægercorps 2. kompagni, nu underkorporal.

"Sorø Amtstidende" oplyser d. 27. januar 1851, at det skal være krigsministerens hensigt at hjemsende hæren, undtagen de sidste 3 års indkaldte, pr. 1. februar. Dette skete også i løbet af februar. I 1853 oplyser lægdsrullen, at Jørgen Rasmussen er hjemme i Næsby, men i 1857 udgår han af rullen.

I 1858, 39 år gammel, giftede Jørgen Rasmussen sig med en enke efter gårdmand Hans Jensen i Sorterup, Dorte Jens-datter, 46 år. Hun havde 7 børn, hvoraf tvillingerne Frederik og Ane var de yngste, 6 år gamle. Sammen fik de ingen børn. Jørgen Rasmussen var da blevet dannebrogsmænd. Han overtog fæstet af gården matr. nr. 4 i Sorterup. Den lå i den østlige ende af byen ved vejen mod St. Frederikslund og Kindertofte. Dorte Jensdatter døde i

1887 og Jørgen Rasmussen i 1891, 72 år. Stedsønnen Frederik Hansen overtog fæstet og købte senere gården til selveje.

Alt tyder på, at Jørgen Rasmussen og hans kone har levet et stilsfærdigt liv som velansete gårdmandsfolk i Sorterup. De har begge været faddere til adskillige børn hos naboer eller familie. Det ser også ud til, at der har været en nær forbindelse til de forskellige præster i Sorterup præstegård, en forbindelse som de begge havde forud for deres ægteskab fra deres fødehjem i Næsby og Sorterup. Jørgen Rasmussen har ikke været fremtrædende i det offentlige liv eller i foreningsvirksomhed, men, som også brevene tyder på, været pligtopfyldende, solid og med en grundfæstet kristelig baggrund.

Hermod Nielsen, Disagervej 15, Øster Stillinge, 4200 Slagelse.
Pastor emer.

Spændende affaldslag fra det ældste Slagelse

Af Anne Preisler.

Fra de skriftlige kilder ved vi, at Slagelse allerede i sen vikingetid må have været en by af en hvis betydning. Knud d. Store, der regerede i Danmark fra 1018-1035, slog mønt i Slagelse, og gennem hele 1000-tallet forblev byen et vigtigt møntsted.

Den ældste bebyggelse har formentlig været centreret omkring den højtliggende Skt. Mikkels kirke; iflg. Roskildekroniken opført af biskop Svend Nordmand, som en af rigets første stenkirker. Under de arkæologiske undersøgelser i kirken i 1970 blev der i de ældste lag fundet nedhamrede bøgestokke, der med lidt forsigtighed kan tolkes som resterne fra et tingsted.⁽¹⁾

Men vil vi vide mere om byens tidlige historie, må der foretages arkæologiske undersøgelser af de kulturlag, der ligger under den nuværende bebyggelse. Byarkæologi er en ung videnskab herhjemme, og først i de seneste to årtier er søgelyset for alvor blevet rettet mod udforskningen af de danske middelalderlige købstæder.⁽²⁾ Slagelse hører ikke til blandt de udvalgte byer i dette projekt, men alligevel er der, især siden begyndelsen af 1980-erne, blevet foretaget flere arkæologiske undersøgelser i byen, foranlediget af forskellige anlægsarbejder.⁽³⁾

Det er resultatet af en sådan undersøgelse, i forbindelse med fjernvarmenedlægningen i Bredgade og Klingeberg, der i det følgende skal berettes om.⁽⁴⁾

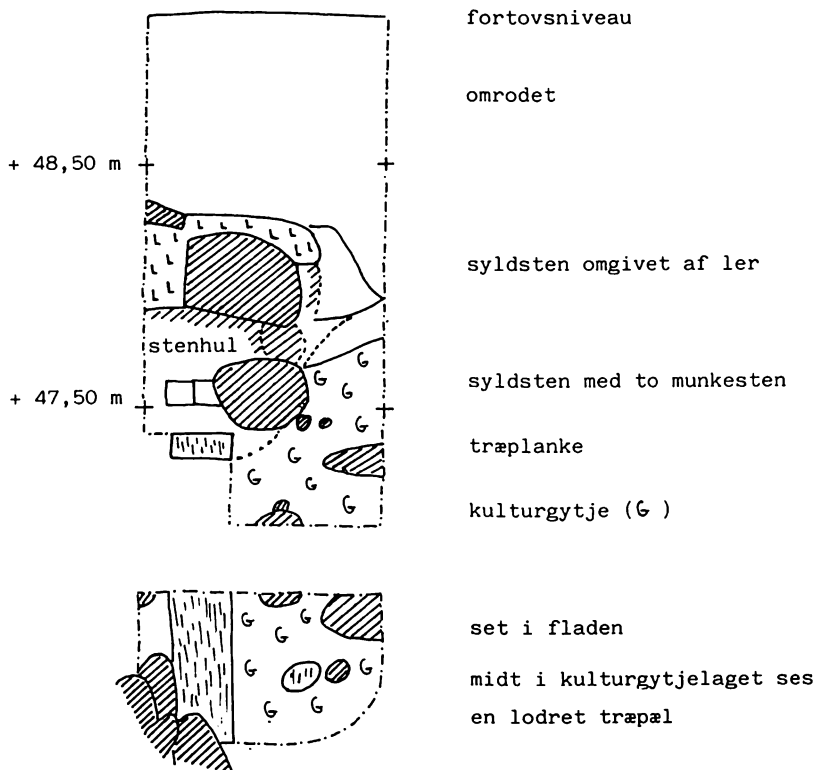
Bredgade kendes helt tilbage til 1300-årene, under betegnelsen Brethegade, og det var på dette gamle hovedstrøg, at byens standspersoner i ældre tid boede. Op mod Gl. Torv, ved apoteket, skulle iflg. overleveringen den gamle kongsgård have ligget, og omtrent over for denne bygning, på den anden side af Bredgade, udgår den i nyere tid anlagte Klingeberg. At Hugo Mathiesens tolkning af gadens navn: Klinge = rindende vand, ikke er helt forkert, vil fremgå af det følgende.

En fjernvarmenedgravning på ca. 1 meters bredde og 1,25-1,50 meters dybde sætter sine begrænsninger for en byarkæolog, og hertil kommer tidspresset. Men i dette tilfælde viste fjernvarmeselskabet stor imødekommenhed, og folkene fra arbejdssjakket var meget hjælpsomme over for deres gravende kollega. En uvurderlig hjælp var også Torben Hansen og andre amatørarkæologer i byen. I en dybde på 1,50 m undergadeniveau fremkom såle-

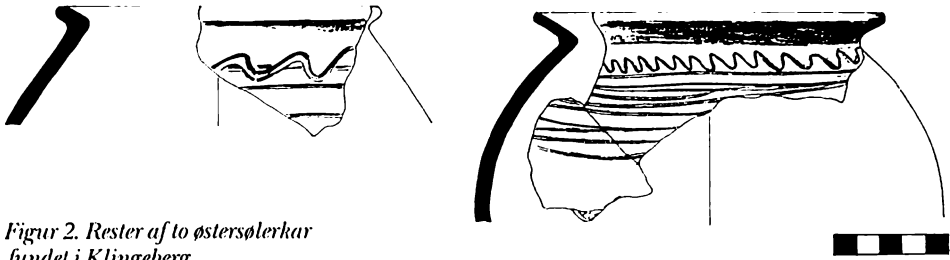
des kun rester efter de sidste 400-500 års bebyggelse, og lagene var tilmed stærkt forstyrrede af især nyere kloaker. For at få de ældste kulturlag frem måtte der graves dybere, og her var det rart med lidt hjælp.

Ved det vestlige hjørne af Bredgade-Klingeberg sås i sydvesthjørnet af fjernvarmenedgravningen, knap 1 m under gadeniveau, rester af to bygninger (fig. 1). Det øverste hus tegnede sig ved en ca. 50 cm bred kampesten (syldsten), understøttet af to ligeledes ubearbejdede granitsten. Hen over den store sten lå et ca. 40 cm tykt, gult lerlag indeholdende store brudstykker af tagsten. Denne bindingsværksbygning fra renæssancen var opført direkte oven på et ældre hus. Her var en enkel syldsten bevaret tillige med to munkesten, der også må have indgået i vægfundamentet. En 24 cm bred, firkantet bjælke, som stak ud af fjernvarmenedgravningen, er formentlig en fodrem til huset. For at se, om bebyggelseslagene fortsatte, blev der foretaget en mindre, ca. 40 cm dyb nedgravning nord for bjælken. Men de affaldslag (kulturgytjelag), som huset var opført på, fortsatte.

Under den første del af fjernvarme nedgravningen i Klingeberg blev der fundet to store østersørandskår, fra den tidlige middelalder (fig. 2). Skårene kom fra et kulturgytjelag, svarende til det, senmiddelalderhuset på hjørnet

Figur 1. Udsnit af vestprofil i sydvesthjørnet af fjernvarmenedgravningen Bredgade-Klingeberg.

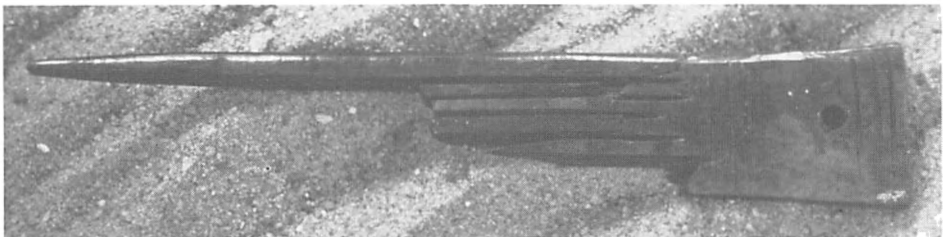
Figur 2. Rester af to østersølærkar fundet i Klingeberg.

var opført på. Da lagene tilsyneladende var uforstyrrede, anlagdes et mindre udgravningsfelt på 3,50 meters længde, og skulle det vise sig, 2,80 meters dybde under gadeniveau.

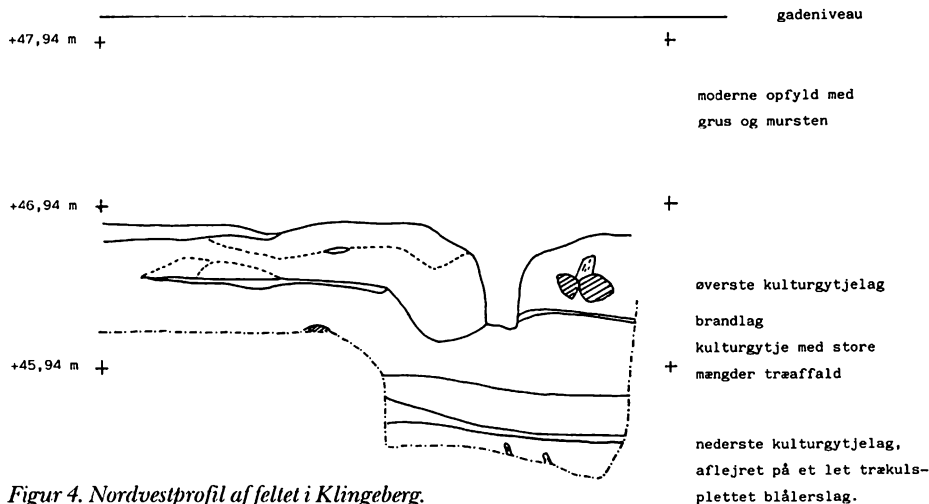
At stedet i 1000 - og 1100-tallet må have været sumpet om ikke vandfyldt, fremgik tydeligt af de ialt seks forskellige kulturgytjelag, som kunne udskilles. For at stabilisere overfladen har man flere gange nedhamret pæle og imellem disse fyldt op med store mængder forskelligt træaffald. Også affald fra husholdningen: madrester (bla. knogler fra køer, grise og fisk), knuste lerkar og kassable redskaber er havnet her, til stor glæde for arkæologerne.

Midt igennem den øverste lagsfølge sås et meget karakteristisk brandpåvirket lag, med bl.a. hele, vandretliggende forkullede planker. Det underliggende, op til 50 cm tykke lag, var næsten kompakt på grund af den store mængde træaffald, og her fandtes særlig mange nedhamrede pæle. I lagets øverste del lå iøvrigt udgravningens fineste fund: en såkaldt langtandskam (fig. 3). Disse kamme er ikke særlig almindelige. Alligevel er dette den anden, der er fundet i Slagelse. Den første fremkom under apotekets ombygning i 1890 og blev givet til Nationalmuseet, hvor den idag kan ses i den permanente middelalderudstilling.⁽⁵⁾

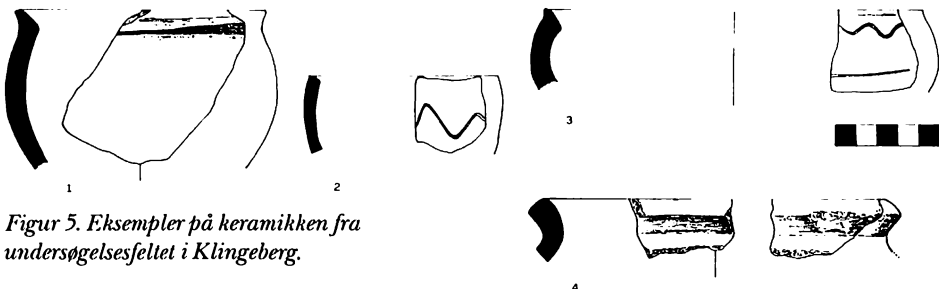
Også det nederste kulturgytjelag havde klart karakter af et stabiliseringslag. Det underliggende blålerslag var let trækulsplettet og kan derfor ikke kaldes urørt undergrund. På dets overflade lå to randskår (fig. 5:4), der med en del usikkerhed kan henføres til 900-tallet.⁽⁶⁾ Fremtidige arkæologiske undersøgelser af de ældste bebyggelseslag i Slagelse må så vise, om denne tidlige datering af byen holder.

Figur 3.

Figur 4. Nordvestprofil af feltet i Klingeberg.

Figur 5. Eksempler på keramikken fra undersøgelsesfeltet i Klingeberg.

NOTER.

- (1) O.Olsen: Sankt Mikkel i Slagelse. Nationalmuseets Arbejdsmark 1972, s. 151.
- (2) N.-K. Liebgott: Dansk middelalder arkæologi. 1989, s. 217-218.
- (3) I Slagelse er der blevet foretaget arkæologiske undersøgelser af følgende:
Rigsantikvar Olaf Olsen i Skt. Mikkel Kirke (1970).
Mus. insp. Nils Engberg: Stenstuegade (1981-82), Bjergbygade 18 A-F (1985),
Herrestræde 6 A (1988) og Løvegade 24-26 (1989) sammen med middelalderarkæolog Jette
Orduna.
Middelalderarkæologerne Tove Nyholm og Connie Hinsch: Hjørnegrunden
Skovsøgade/Fruegade (1987).
Middelalderarkæolog Ulla Johansen: Løvegade (1989).
- (4) For undersøgelsen stod den arkæologiske afdeling under Sorø Amts Museum ledet af
arkæolog mag. art. Henning Nielsen.
- (5) NM II mus. nr. D 2526
- (6) Leif Chr. Nielsen: Omgård. Acta Arch. vol. 50, 1979, s. 208 fig. 32.

Anne Preisler, Baunegårdsvej 6 B, 2820 Gentofte.
Arkæolog, mag. art.

Jøderne på Glænø

Af Dagny Nielsen

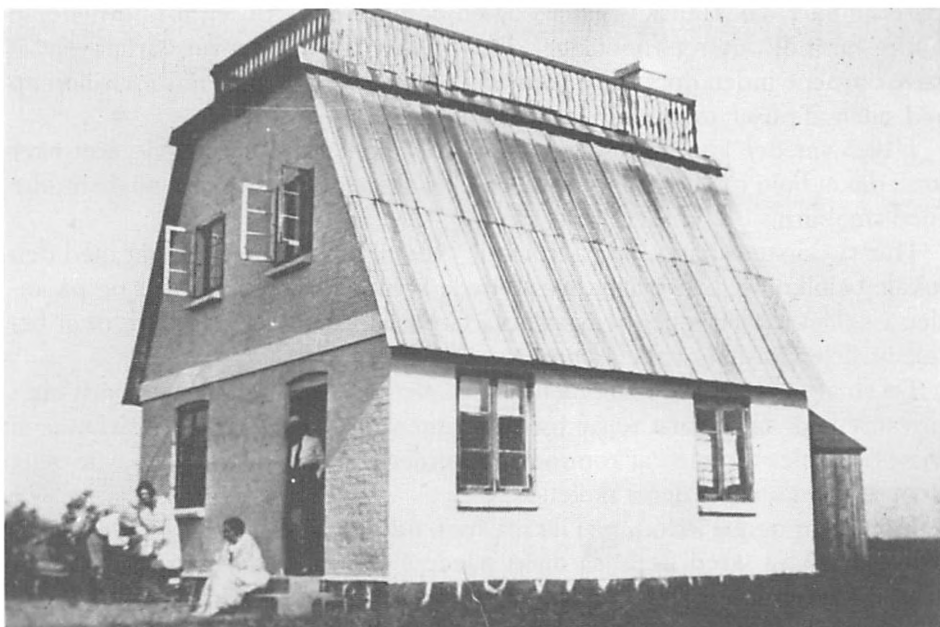
Den 11. juli 1913 kørte nogle vogne fra Sdr. Bjerge Station mod Glænø. Passagererne var, foruden et par damer fra København, nogle underernærede og dårligt klædte børn.

Det var jødiske børn, som af Israelmissionen i København, blev sendt til Glænø, for i skolernes sommerferie, at finde sundhed i den friske luft ved skov og strand.

En tid før havde koloniens leder, Hansa Carstens, været ude at se på forholdene, et hus, som tidligere var bygget som husmølle, og senere var lavet om til

Koloniens børn foran pavillonen, bagerst damerne, fra højre: Hansa Carstens, Emma Benzon, Frøken Nielsen, som stod for maden, og pigen Marie. I baggrunden vandtønden, da der ikke var brønd ved huset.

Tutop, som det så ud til på den tid. Huset var opført til husmølle 1894, ombygget til feriehus 1902.

beboelse, blev om sommeren lejet ud til feriegæster. Huset bestod af 2 stuer, køkken og entré med trappe til loftetage, hvor der var to værelser og et loftrum med trappe til det flade tag. Huset lå på en bakke, som hedder Tutop.

Børnene, der var på vej til Glænø, var fra de dårlige lejligheder, der dengang var i kvarteret omkring Borgergade og Adelgade i København, og forældrene var jøder, som var flygtet fra de store progromer, som fandt sted i Polen og Rusland først i dette århundrede. Mange af dem var kom net her til landet med den tanke, at de fra København lettere kunne komme videre til USA, men da de stod helt uden penge og andre værdier, måtte de blive her i landet.

Israelsmissionen prøvede da at hjælpe disse ulykkelige mennesker så godt det lod sig gøre bl.a. med denne børnekoloni.

Lederen, Hansa Carstens, var taget afsted i forvejen sammen med en medhjælper for at forberede børnenes ankomst. De havde mad parat til desultne og trætte børn, som efter en lang rejse med toget og ca. 10 km med hestevogn nok kunne trænge til mad og drikke.

Derefter kom den store bade- og renselsesproces, alle kom i baljen, blev vasket og afluset, håret blev smurt ind i petroleum og et tørklæde blev bundet om. Deres tøj blev gemt væk, og alle kom i koloniens tøj, som var indsamlet hos venner af Israelsmissionen.

Nu gik dagene med leg, badeture, sang og fortælling, så børnene efter en måned kunne rejse hjem, solbrændte og med runde kinder.

Der var ikke meget plads i huset, børnene sov på madrasser på gulvet i væ-

relserne på 1. sal. Hansa Carstens og en dame til sov i huset hos børnene, to andre var indkvarteret i nabolaget. Det var ikke let, når det var dårligt vejr, at have børnene inden døre om dagen, så i 1914 blev der stillet en træpavillon op ved siden af huset, det gjorde forholdene bedre.

I 1913 var der kun skolesøgende børn i kolonien, men allerede året efter kom der et hold mindre børn i juni, og efter skoleferiens slutning nogle mødre med småbørn.

Hansa Carstens havde en enestående evne til at komme i kontakt med den lokale befolkning, hvorfor mange støttede kolonien med naturalier og på anden vis. Det lykkedes hende også at få Greve Holstein Holsteinborg til at betale huslejen for dem i alle årene.

De småbørn som var i kolonien før skoleferien, fik hun anbragt rundt om i private hjem, så de først rejste hjem sammen med de større børn. Mange af disse børn blev ved med at komme på sommerferie i de hjem, som havde taget dem som små, i hele deres skoletid.

Fire år var denne koloni på Glænø, men tiderne blev vanskeligere, som første verdenskrig skred frem, så da vi nåede 1917, var toggangen så dårlig, at man fandt det umuligt at få børnene til Glænø. Israelsmissionen købte da en villa, der lå ved Frederikssundsvej, ved Roskilde Fjord, den fik navnet "Glænø". Der var de nogle år, men da biltrafikken på landevejen blev for stor, afhændede de den og købte et pakhús ved Nekseløbugten nær Havnsø i Ods herred og indrettede det til koloni. Den kom også til at hedde "Glænø".

De damer, der hjalp til i kolonien på Glænø, var fortrinsvis frivillige hjælpere, blandt dem var malerinde på den kongelige porcellænsfabrik, Emma Benzon, som var med i flere år. Professor Frederik Torm, som var formand for Israelsmissionen, sendte deres tjenestepige med for at hjælpe til.

Israelsmissionen glemte ikke Glænø, hvor de først havde været med børnene, og kontakten med øen og dens beboere var aldrig standset helt. Derfor kom de senere igen, men da med unge jødiske mænd.

I 1925 kom sommerlejren for unge mænd, ledet af Israelsmissionær Aage Esbo og hans kone. De var i flere år på Vængegård, først hos forpagter Jens Peter Sejerbøl og siden hos en ny forpagter på gården, Carl Rasmussen. Da han rejste fra gården flyttede lejren til Helgensbjerggård hos Christian Rikart Pedersen, hvor de så kom indtil jødeforfølgelserne i 1943 satte en stopper for det. Efter Hitlers magtovertagelse i Tyskland var der også flygtninge fra Tyskland med på lejren.

Missionær Esbo og hans kone måtte selv gå under jorden på grund af deres arbejde for at hjælpe jøderne, derfor tyede de igen til Glænø og boede hos familien på Helgensbjerggård til befrielsen 5. maj 1945.

Nye bøger

Af Ole G. Nielsen

Uffe Bering Sørensen:

Undervisning i praktisk kødkontrol - mænd, minder og kvinder

Den kgl. Veterinære- og Landbohøjskole. 1990. 100 sider.

Lektor og overdyrlæge Uffe Bering-Sørensen, Ringsted, har i forbindelse med sin afgang fra Den kgl. Veterinære- og Landbohøjskoles afdeling for praktisk kødkontrol udsendt en både interessant og morsom bog. Det er både en selvbiografi og historien om en institution. Bogen er et inspirerende eksempel om, hvorledes slægts- og personalhistorie kan skrives.

Jette Kjærulff Hellesen: Arbejderne i Korsør 1850-1895

Burchard Offset, Korsør 1990.

67 sider kr. 96.

Bogens titel angiver, der er specielt fokuseret på Korsørs arbejdere i perioden 1850-1895, men bogen er tillige en beskrivelse af arbejderklassen i almindelighed.

Det er en let læselig fremstilling af et følsomt emne, der er behandlet uden forudgående frelste opfattelser. Bogen er en loyal analyse af en stor udviklingstid i såvel Korsør, som i hele arbejderklassen.

Jørgen Hermansen: Turistvejleder 1990 - Hashøj kommune

udgivet af Turistforeningen Slagelse/Hashøj. 28 sider.

Hæftet er en samling let tilgængelige oplysninger om noget af det, der værd at kigge på, når man skal igennem denne landkommune.

Helge Christiansen: Stillinge sogns historie og andre historier

1990. 30 sider.

Det er historier, som har været bragt i beboerbladet "To sogne" i årene 1979-1990. Fortællingerne er let læselige og rummer mange interessante pluk fra egnen.

Bent Schiermer Andersen: Trelleborg - en borg fra vikingetiden

Udgivet af Amtscentralen for undervisningsmidler i samarbejde med Trelleborgudvalget. 32 sider foruden opgavehæfte.

Det er en bog for skoleelever, men andre interesserede kan også have megen glæde af at læse den. Det er en bog med mange fotografier og tegninger, som giver en let indføring i emnet vikingeborgen Trelleborg.

Holger Johansen: Vand- og vindmøller i Fuglebjerg

52 sider. 1990.

Arkivar ved Fuglebjerg lokalhistoriske arkiv har samlet al tilgængeligt stof om møllerne i Fuglebjerg Kommune, og det er der kommet et interessant hæfte ud af.

Aage Mensing-Kristensen: Johannes Mejers kort over Sorøegnen

Udgivet af Sorø lokalhistoriske Selskab, Akademigrunden 19, Sorø.

Pris: 230 kr. + forsendelsesomkostninger. 193 sider.

Aage Mensing-Kristensen har udført et meget stort arbejde med Johannes Mejers kort, og resultatet er et meget interessant eksempel på, hvorledes kortmateriale kan fortælle kulturhistorie.

Per Sonne: Fragmenter af en landsbys historie

Forlaget Bavnepanke. 60 sider.

Højskolelærer Per Sonne har kigget på Gerlev, og med udgangspunkt i denne landsby fortæller han om landsbyernes udvikling, hovedvægten er lagt på dette århundrede. Bogen er en god inspirationskilde til analyse af en landsbys historie.

Bogen er rigt illustreret af forfatteren.

De borgerlige klostre i Danmark

Redigeret af Per Fog.

De borgerlige Klostre eller Helligåndshuse har i fællesskab udsendt et hæfte, der kort omtaler de enkelte institutioner. For Sorø Amts vedkommende er det Slagelse Gammel og Ny kloster, som her får en kort præstation.

Men bogen er som helhed interessant læsning

Korsør - strejftog gennem byens historie

Festskrift til Paul J. Bell på halvfjerdsårsdagen den 28. juni 1990. 16 sider.

Dette er festskriftet med mange læseværdige artikler om Korsør.

15 artikler, der ud fra mange synsvinkler kaster lys over Korsørs historie og tilmed omegnens.

Folk og Kultur 1990

Udgivet af Foreningen Danmarks Folkeminder.

I dette årsskrift findes artiklen "Fotografiet i folkemindesamlingen" (1839-1950) af Gustav Henningsen.

Artiklen omhandler bl. a. "Følfjedsstenen ved Antvorskov".

Niels H. Kragh-Nielsen: Øksen

Skalk nr. 1 - 1990 s. 18-27.

Om henrettelser, bl.a. på Kanhøj ved Skælskør.

Fl. Kaul: Brudsølv

Skalk nr. 3 - 1990 s. 7-12.

Om fund af en sølvskat ved Nebble lidt nord for Boeslunde.

Stig Jensen/ Fl. Kaul: Som hånd i handske

Skalk nr. 6 - 1990 s. 28-29.

Om fund af en støbform, som passer til en bronzebroche i ovennævnte Nebblefund.

Leif Chr. Nielsen: Trelleborg

Årbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1990. s. 106-178.

Et opgør med Poul Nørlunds teorier fra 1948 om bebyggelsen før borgens tid og et nyt forsøg på at bestemme anlæggets funktion.

Preben V. Andersen: Nyårsgade fra Borup Riis' Venner

Rummer bl.a. historien om Sv. Dyhre Rasmussen.

Danske gårde i tekst og billeder

Udgivet af Landbrugsforlaget.

To bind om Vestsjællands Amt, der rummer en kort beskrivelse af en del gårdes drift og personoplysninger om ejerne. Men kun undtagelsesvis historien om ejendommene.

Johannes Larsen: Liv og Lommefilosofi

En gammel slagelsesdreng ser tilbage på sin barn- og ungdom i byen.

Jul i Sorø

En række artikler om Sorø, bl.a. "Vor Frue i Sorø" af sognepræst Benni Nordberg-Hansen. Men også om årets gang.

Hans Rasmussen og Ivan Petersen: Min hest og vogn

Danmarkshistorien i erindringsglimt 1911-1965.

Brødkusk og mælkekusk og fortæller.

Formandsskifte

Preben V. Andersen

Johs. Lyshjelm

Preben V. Andersen

Umiddelbart før generalforsamlingen i april måned, meddelte vor formand Johs. Lyshjelm, skriftligt sin bestyrelse, at han ikke modtog genvalg, da han havde fået besked fra sin læge, om at tage den mere med ro.

På bestyrelsesmødet efter generalforsamlingen blev jeg valgt til formand og som en kær pligt, er det derfor faldet i mit lod, at takke vor mangeårige formand, for den store indsats han har udført gennem 29 år, heraf de 26 som formand, for Historisk Samsfund i det gamle Sorø Amt.

Johs. Lyshjelm er uddannet lærer fra Haslev seminarium og helt fra de unge år, har han interesseret sig for historie, organisationsarbejde og politik. Det er kendt af vore medlemmer, at Lyshjelm var Skælskørs borgmester i 3 perioder fra 1974 til 1986 valgt af venstre.

Mange er de frivillige bestyrelsesposter, Lyshjelm har haft før sin borgmesterperiode, og mange er de fritidsjobs han beskæftiger sig med i dag, indenfor den store historiske interesse.

Egnshistorisk arkiv i Skælskør var hans medstifter af for 24 år siden, og er idag dets arkivar.

Museumsforeningen der blev startet for ca. 3 år siden, delt op i et landbrugs- og bymuseum, her tager Lyshjelm sig af bymuseet.

"Jul i Skælskør", der blev startet i 1988, var han en af initiativtagerne til.

Talrige er de byvandring i Skælskør, som han har ledet, og her får deltagerne rigt udbytte af Lyshjelms store historiske kendskab til hans by, Skælskør. Disse byvandring var sikkert medvirkende til, at han i 1990 blev valgt til årets SKÆLSKØRBORGER.

Nævnes skal det også, at Lyshjelm har sæde i den lokale bank, Skælskør Banks bestyrelse.

Kære Johs. Lyshjelm, fra hele din gamle bestyrelse skal der lyde en stor tak for samvær, hygge og sagkundskab i de afgørelser og beslutninger, der skal træffes i en bestyrelse som vor.

Vi ønsker dig et langt og udbytterigt otium.

Historisk Samfund for Sorø Amt 1990

Forårsmødet med generalforsamling blev afholdt på Sorø ungdomsskole d. 24. 4. Mødet havde ca. 40 deltagere.

Generalforsamlingen valgte Erling Petersen, Fuglebjerg, til dirigent. Formanden aflagde beretning og kassereren R. Henneke forelagde regnskabet. Begge dele blev godkendt. Der blev vedtaget en forhøjelse af kontingentet fra 75 kr. til 90 kr. Til bestyrelsen blev Margit Baad Pedersen, Haslev, R. Henneke, Slagelse, Carl Jensen, Snæslev, C. Jonsén, Ringsted, Erik Nielsen, Skælskør, samt Ole G. Nielsen, Lundforlund, alle genvalgt. Overlærer B. Heegaard, Sørbymagle, blev genvalgt til revisor.

Ved det efterfølgende foredrag fortalte museumsinspektør Margit Baad Pedersen særdeles interessant om: Stationsbyerne - er det noget særligt? Med eksempler fra bl.a. Haslev og Karise blev der med dias vist typiske ejendomme fra byernes bebyggelse gennem tiderne. Man fik gen-

Efterårsudflugten 1990. Helge Christiansen fortæller om en gammel gård i Kirke Stillinge.

nem foredraget og i den efterfølgende besvarelse af spørgsmål en fin belysning af de kræfter, der på mange måder var med til at udforme disse bysamfund.

Forårsturen d. 27. maj gik til Odsherred. 125 interesserede havde i busserne haft en smuk tur i det fine vejr til Audebo ved Lammefjorden, hvor vi havde det første stop. Erik Nielsen bød velkommen, og den daglige leder af pumpestationen Finn Pedersen gav en spændende skildring af forarbejdet og arbejdet med at udføre det store projekt med inddæmning af de ca. 56 m². Ved besøg i det fine lille museum i tilknytning til pumpestationen fik man yderligere indblik i stedets historie. Turen gik videre til Stenstrup forsamlingshus, som er et af landets ældste. Museumsleder Jan Sten Jacobsen redegjorde for husets historie og fortalte om Stenstrup museum. Efter kaffe bordet var der lejlighed til bese museet. Turen gik videre til Højby kirke, hvor sognepræsten fortalte om kirken og dens udsmykning. Sidste stop på turen var ved det gamle voldsted Næsholm, der ligger meget smukt. Her fortalte museumsinspektør Henning Nielsen kort, klart og levende om stedets historie og berettede om de udgravninger, der havde fundet sted i årene 1935 til 1954.

Efteråreturen lørdag d. 22. september startede i Kirke Stillinge kirke. De godt 125 fremmødte lyttede med stor interesse til gdr. Helge Christiansens foredrag om Stillinge sogn og kirkebygningen. Efter at man havde været i forsamlingshuset til fælles kaffebord, var der en kort byvandring ligeledes med Helge Christiansen som kyndig vejleder. Mødet fortsatte på Valbygården, hvor der blev fortalt om gårdens historie og familien Bechs tilknytning til stedet. Der var mulighed for at se hovedbygningen og gå en tur i parken.

Bestyrelsen har været samlet 2 gange til møder. Her har man bl.a. drøftet turforslag og oplæg til kommende aktiviteter.

Årbogen for 1990 har gode og fine artikler, der belyser meget forskellige emner fra det gamle Sorø amt. Gennem de mange år, hvor bogen er kommet, er det blevet til et ret anseeligt antal artikler - store og små imellem hinanden, men alle med stof fra det gamle Sorø amt. Ved en hurtig sammentælling bliver det til mere end 500 i alt, og man kan vel godt slutte, at langt den største del af dem i kraft af årbogen har haft en mulighed for at blive kendt af en større offentlighed. Enhver, der er interesseret i områdets historie, benytter bøgerne for at finde stof. Man ser da også, at der i opslagsværker henvises til Historisk Samfunds årbøger - et godt bevis på, at foreningens virke såvel på kort som på længere sigt har sin berettigelse.

Til sidst skal der lyde en tak til medlemmerne for trofasthed mod foreningen og til bestyrelsens medlemmer for godt samarbejde.

Johs. Lyskjelm.

Tilbud til medlemmerne:

De årbøger, der endnu er på lager fra årene 1912-1978, i alt 27 bind, sælges samlet for 400 kr.

Desuden har vi Johs. C. Jessen: Alsted og Ringsted Herreders Skolehistorie fra 1945, pris 20 kr., og følgende hefter af »Amtsudgaven af Danmarks Riges Breve: Præstø og Sorø Amter«:

2³, omfatter årene 1291—1305

2⁴, omfatter årene 1306—1316

2⁵, omfatter årene 1316—1322

3¹, omfatter årene 1323—1332.

Hefterne koster 15 kr. pr. stk.

Hvis nogle medlemmer ligger inde med nogle af de årbøger, der er udsolgt, vil foreningen gerne formidle videresalg til andre medlemmer, der mangler de pågældende bøger.

Driftsregnskab fra 1/10 1989 til 30/9 1990:

	Indtægt	Udgift
Kassebeholdning 1/10 1989.....	33.501,06	
Kontingenter for 674 medlemmer (à 75 kr.).....	50.550,00	
Salg af ældre årbøger.....	2.478,00	
Renteindtægter.....	1699,42	
Tilskud (stat og kommune).....	12.600,00	
Tilskud (pengeinstitutter).....	3.400,00	
Årbogen 1989.....		52.570,40
Porto.....		12.837,00
Administration.....		7.676,20
Møder.....		2.518,50
Kontingenter.....		2.185,00
Diverse udgifter.....		448,50
Kassebeholdning 30/9 1990.....	104.228,48	78.235,60
		25.992,88
Balance.....	104.228,48	104.228,48

Kassebeholdning:

Bankbog konto nr. 4827-902047.....	19.477,86
Bankbog konto nr. 4831-652675.....	5.922,88
Girokonto nr. 3008290.....	499,94
Kontantbeholdning.....	122,20
	<u>25.992,88</u>

STATUS PR. 30/9 1990:*Aktiver:*

Beholdning af ældre årbøger.....	17.500,00
Indestående på bankbøger.....	25.370,74
Indestående på girokonto.....	499,94
Kontantbeholdning.....	122,20
	<u>43.492,88</u>

4200 Slagelse, den 16. januar 1990.

R. Henneke.

Vi har gennemgået regnskabet og intet fundet at bemærke.

Vi har samtidig afstemt indestående på postgiro og mellemværende med pengeinstituttet.

Beholdningerne var til stede.

Flakkebjerg, den 2. april 1991.

sign. *Lars Hansen*sign. *Bent Heegaard***FØLGENDE HAR GIVET TILSKUD i regnskabsåret 1989/90:**

Kulturministeriet	Bikuben, Korsør
Vestsjællands amtkommune	Den Danske Banks Fond
Hashøj kommune	Handelsbanken, Slagelse
Haslev kommune	Skælskør Bank
Korsør kommune	Slagelse Sparekasse
Skælskør kommune	Spare- og Lånecassen i Stillinge Sogn
Slagelse kommune	

Vi takker alle, der har støttet vort arbejde!

Nye medlemmer pr. 1/5 1991:

1. Andersen, Anne Erskov, Koldinggade 22, 2100 København Ø.
2. Bagger, Aage, ekspeditionssekr., Hvidsøvej 21, 4174 Jystrup M.
3. Bækhave, Preben, arkitekt, Parcelvej 27, 4690 Haslev.
4. Clausen, Karen og Chr., Algade 19, 4230 Skælskør.
5. Grenaa, Benthe, Sofiendalsvej 45, 4690 Haslev.
6. Jensen, Asta, Krøjerup Overdrev 21, 4180 Sorø.
7. Johansen, Bente, sygeplejerske, Hindbærvej 8, 4200 Slagelse.
8. Kristiansen, Kristian, gdr., Frankerupvej 90, 4200 Slagelse.
9. Larsen, Agnete, Kalundborgvej 60, 4200 Slagelse.
10. Madsen, Annette, Bildsøvej 81, Kelstrup, 4200 Slagelse.
11. Nielsen, Asta Beck, Tordenskjoldsgade 39, 4200 Slagelse.
12. Nielsen, Erl., frimærkehandler, Tværvej 7, 4250 Fuglebjerg.
13. Nielsen, Jens Mejdahl, Algade 40, 4220 Korsør.
14. Nielsen, Lily, Hørvænget 13, 4690 Haslev.
15. Olsen, Kirsten og Poul Anker, Vredsløsevej 3, 4700 Næstved.
16. Paludan, Edvard, Esbern Snaresvej 13, 4180 Sorø.
17. Pedersen, Bent E., Slagelsevej 8, Flakkebjerg, 4200 Slagelse.
18. Pedersen, Finn, Erdrupvej 1C, 4242 Boeslunde.
19. Sørensen, Walther, Strudsbjergvej 33, 4200 Slagelse.
20. Troelsen, Inge, Magleby Ravneemark 47A, 4230 Skælskør.
21. Vaarstø, Gerda, Slotsgade 10C, 4200 Slagelse.
22. Mørck, Karin, Kildebakken 14, 4700 Næstved.

Sognerepræsentanter, der modtager indmeldelse:

<i>Bromme</i>	Skovfoged P. Hoch, Bromme Skov, tlf. 53 60 70 26.
<i>Eggeslevmagle</i>	Sogneprest Jens Hansen, Eggeslevmagle, tlf. 53 54 11 84.
<i>Flakkebjerg</i>	Lærer Chris Nicolaisen, Øllemosevej 8, 4261 Dalmose.
<i>Fuglebjerg</i>	Erling Petersen, Fredensvej 8, Fuglebjerg, tlf. 53 75 34 92.
<i>Fårdrup</i>	Arkivar Søren Grønnebech, Seerdrupvej 17, Fårdrup, 4200 Slagelse.
<i>Haslev-Freerslev</i>	Bibliotekar Jens A. Nielsen, tlf. 53 69 22 50.
<i>Hyllinge</i>	Gdr. Poul Stensgård Hansen, Hyllinge, tlf. 53 74 41 52.
<i>Hårslev-Ting Jellinge</i>	Overlærer Holger Johansen, Sandved, tlf. 53 75 60 28.
<i>Kirke Stillinge</i>	Gdr. Helge Christiansen, Bildsø, tlf. 53 54 75 11.
<i>Korsør</i>	Skolebestyrer Mogens Haar, Korsør, Tlf. 53 58 41 06.
<i>Lundforlund-Gerlev</i>	Skoleleder Ole G. Nielsen, Lundforlund, tlf. 53 58 41 06.
<i>Magleby</i>	Fhv. borgmester Johs. Lyshjelm, 4230 Skælskør, tlf. 53 59 49 87.
<i>-1100 Ringsted</i>	Badeassistent Harry Pedersen, 4100 Ringsted, tlf. 53 61 57 68.
<i>-4230 Skælskør</i>	Overlærer Ingeborg Christiansen, 4230 Skælskør, tlf. 53 59 47 35.
<i>-4200 Slagelse</i>	Viceinspektør R. Henneke, 4200 Slagelse, tlf. 53 52 27 38.
<i>Sneslev</i>	Gdr. Carl Jensen, Hanchøjgård, Sneslev, tlf. 53 64 10 41.
<i>Sorø</i>	Museumsinspektør Helge Torm, Sorø, tlf. 53 63 45 87.
<i>Teestrup</i>	Prop. P. Klestrup-Hansen, Henriettelund, tlf. 53 68 02 02.
<i>Tårnby</i>	C. Støvring Jensen, Svenstrup, tlf. 53 58 02 20.
<i>Vetterslev-Høj</i>	Mekaniker Berg Jacobsen, Vetterslev, tlf. 53 64 31 15.

Ældre årbøger

Følgende årbøger kan købes hos kassereren, R. Henneke, Kristinelundsvej 39, 4200 4200 Slagelse.

Tlf. 53 52 27 38, Giro nr. 3 00 82 90:

Bind	Årgang	Bind	Årgang	Bind	Årgang
2	1913	50	1963	65	1978
3	1914	53	1966	66	1979
10	1922	54	1967	67	1980
13	1925	55	1968	68	1981
14	1926	56	1969	69	1982
16	1928	57	1970	70	1983
17	1929	58	1971	71	1984
19	1931	59	1972	72	1985
20	1932	60	1973	73	1986
21	1933	61	1974	74	1987
35	1947	62	1975	75	1988
48	1961	63	1976	76	1989
49	1962	64	1977	77	1990

Pris: bd. 2 til og med bd. 65: 15 kr. pr. stk. til medlemmer og 30 kr. til ikke medlemmer.

Bd. 66 til og med bd. 73: 30 kr. til medlemmer og 45 kr. til ikke medlemmer.

Bd. 74, 75, 76 og 77: 40 kr. til medlemmer og 50 kr. til ikke medlemmer.

Love for Historisk Samfund for Sorø Amt

- § 1. Samfundets formål er at vække og styrke den historiske sans og udbyde forståelsen af fortidens minder i den store befolkning inden for amtets grænser.
- § 2. Formålet søges nået ved at afholde offentlige møder med historiske foredrag rundt om i amtet og ved at udgive en årbog — og om muligt mindre skrifter —, der indeholder skildringer vedrørende amtet og dets historie i jævn og letlæselig form. Årbogen tilsendes medlemmerne.
- § 3. Medlem af samfundet kan enhver blive ved at indmelde sig hos et af bestyrelsens medlemmer. Medlemsbidraget fastsættes af generalforsamlingen.
- § 4. Samfundet ledes af en bestyrelse på mindst 7 og højst 11 medlemmer. De vælges på generalforsamlingen ved almindelig stemmeflerhed for 2 år ad gangen, således at der årlig afgår skiftevis mindst 3 og 4 og højst 5 og 6. Bestyrelsen vælger af sin midte formand, næstformand, sekretær og kasserer.
- § 5. Årbogen udsendes samtidig med opkrævningen af medlemsbidraget. Dens udgivelse varetages af et redaktionsudvalg bestående af en redaktør og 2 medlemmer, alle valgt af bestyrelsen.
- § 6. Regnskabsåret går fra 1/10—30/9. Regnskabet revideres af 2 revisorer, der vælges samtidig med bestyrelsen.
- § 7. Generalforsamlingen holdes om muligt i forbindelse med et foredragsmøde. Den sammenkaldes med mindst 8 dages varsel. Afgørelser på generalforsamlingen træffes ved almindelig stemmeflerhed. Ændringer i lovene skal dog for at være gyldige vedtages med mindst 2/3 af de afgivne stemmer. Den ordinære generalforsamling må ikke holdes 2 år i træk på samme sted.

- § 8. Ekstraordinære generalforsamlinger kan afholdes, når bestyrelsen eller mindst 15 medlemmer ønsker det. I sidste tilfælde skal bestyrelsen indkalde den forlangte generalforsamling senest 3 uger efter begæringens modtagelse.
- § 9. Forslag til behandling på generalforsamlingen må i skriftlig form forelægges for bestyrelsen senest 3 dage før generalforsamlingens afholdelse.
- § 10. Hvis samfundet skulle opløses, skal dets ejendele overgå til offentligt arkiv eller samling, så vidt muligt inden for amtets grænser. Denne bestemmelse kan ikke senere forandres.

Lokalhistoriske arkiver i det gamle Sorø amt:

FUGLEBJERG EGNSHISTORISKE ARKIV:

Beliggenhed: Sandvedvej 22, 4250 Fuglebjerg.
 Telefon: 53 75 60 28.
 Åbent: Fredage 15-19 og efter aftale.
 Leder: Holger Johansen, Langgade 22, Sandved, 4747 Sandved.
 Område: Fuglebjerg kommune.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR HASHØJ KOMMUNE:

Beliggenhed: Flakkebjerg skole, Hovedgaden 34, Flakkebjerg, 4200 4200 Slagelse.
 Telefon: 53 58 60 77.
 Åbent: Mandage 18-19,30 og efter aftale.
 Leder: Søren Grønnebech, Seerdrupvej 17, Fårdrup, 4200 Slagelse, tlf. 53 58 43 31.
 Område: Hashøj kommune.

HASLEV LOKALHISTORISKE ARKIV:

Beliggenhed: Sofiendalsskolen, Sofiendalsvej 42, 4690 Haslev.
 Telefon: 56 31 24 44.
 Åbent: Torsdage 16—18.
 Leder: Lillian Hovman, Højbjergvej 24, 4250 Fuglebjerg.
 Område: Haslev kommune.

HOLSTEINBORG GODS- OG EGNSHISTORISKE ARKIV:

Beliggenhed: Holsteinborg, 4243 Rude.
 Telefon: 53 75 90 05.
 Åbent: Efter aftale på hverdage.
 Leder: Ulrich Holstein-Holsteinborg.
 Område: De to Flakkebjerg herreder.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR KORSØR OG OMEGN:

Beliggenhed: Søbatteriet 11, 4220 Korsør.
 Telefon: 53 57 36 72.
 Åbent: Mandag, tirsdag, onsdag 10—12, tirsdag, torsdag 14—18.
 Leder: Chr. Borgstrup, Omøvej 6, 4220 Korsør.
 Område: Korsør kommune.

MIDTSJÆLLANDS LOKALHISTORISKE ARKIV:

Beliggenhed: Skolegade 9, 4100 4100 Ringsted.
Telefon: 53 6168 59.
Åbent: Mandag—torsdag 9—11,30, torsdag 16—18 og efter aftale.
Leder: Niels Jørgen Hansen, Dronning Margrethesvej 33, 4100 4100 Ringsted.
Område: 4100 Ringsted kommune.

NÆSTVED BY- OG EGNSHISTORISKE ARKIV:

Beliggenhed: Amtsgården, Teatergade 16, 4700 Næstved.
Telefon: 53 73 65 07.
Åbent: Mandag—fredag 13—15.
Leder: A. Strange Nielsen, Sct. Jørgens Park 95, 4700 Næstved.
Område: I gl. Sorø amt: Herlufsholm, Fodby, Karrebæk, Vallensved, Hyllinge og Marvede sogne.

SKÆLSKØR EGNSHISTORISKE ARKIV:

Beliggenhed: Maglebyvej 13, 4230 4230 Skælskør.
Telefon: 53 59 43 73.
Åbent: 4230 Skælskør biblioteks åbningstid.
Leder: Johs. Lyshjelm, Holtelvej 4, 4230 4230 Skælskør.
Område: 4230 Skælskør kommune.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR SLAGELSE OG OMEGN:

Beliggenhed: Centralbiblioteket, Stenstuegade 3, 4200 4200 Slagelse.
Telefon: 53 52 12 45.
Åbent: Tirsdag 16—19, onsdag 10—15.
Leder: Gitte Strange Jørgensen, biblioteket.
Område: 4200 Slagelse kommune.

LOKALHISTORISK ARKIV FOR SORØ OG OMEGN:

Beliggenhed: Biblioteket, Storegade 7, 4180 Sorø.
Telefon: 53 63 14 11.
Åbent: Efter aftale.
Leder: Overbibliotekar Ellen Marie Lebahn, Klostervænget 8, 4100 4100 Ringsted.
Område: Sorø Kommune.

STENLILLE KOMMUNES LOKALHISTORISKE ARKIV:

Beliggenhed: Hovedgaden 66¹, 4295 Stenlille.
Telefon: 53 60 46 27.
Åbent: Hele året (undt. juli og august) 2. tirsdag i måneden kl. 19—21.
Leder: Doris Hviid-Christensen, Veddevej 46, 4295 Stenlille, tlf. 53 60 72 92.
Område: Stenlille kommune.

